

УКРАЇНЦІ ХОРВАТІЇ

МАТЕРІАЛИ ТА ДОКУМЕНТИ

Підготував Славко Бурда

Загреб, 2021

УКРАЇНЦІ ХОРВАТІЇ: МАТЕРІАЛИ ТА ДОКУМЕНТИ

Книга четверта

Міжнародна науково-практична конференція в Загребі
з нагоди 120 – річчя переселення українців до Хорватії

ВИДАВЕЦЬ

Українська Громада Республіки Хорватія
Українське культурно-освітнє товариство “Кобзар” Загреб

Відповідальний за випуск

Славко Бурда

Автори наукових праць та статей, опублікованих у збірнику

Микола Нагірний, Філіп Шкілян, Галина Саган, Валерій Власенко,
Олег Румянцев, Ярослав Мишпич, Ольга Фабрика-Процька, Віолетта Дутчак,
Олександр Саган, Алла Атаманенко, Ірина Ключковська, Оксана Трумко,
Назар Данчишин, Павло Головчук Джуро Видмарович, Славко Бурда,
Святослав Рублик, Олександр Куріной

МАТЕРІАЛИ ЗБРАВ, УПОРЯДКУВАВ ТА ПІДГОТУВАВ ДО ЗБІРНИКА

Славко Бурда

РЕЦЕЗНЕТИ

Степан В. Віднянський, доктор історичних наук, професор
Василь М. Даниленко, доктор історичних наук, професор

Книга видана за підтримки Міністерства науки і освіти Республіки Хорватія
Запис СІР доступний у комп'ютерному каталозі
Національної та університетської бібліотеки
в Загребі під номером 001111705

ISBN 978-953-96527-5-1

Загреб, 2021 р

УКРАЇНЦІ ХОРВАТІЇ

МАТЕРІАЛИ ТА ДОКУМЕНТИ

ЗБІРНК МАТЕРІАЛІВ

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ В ЗАГРЕБІ
З НАГОДИ 120 – річчя ПЕРЕСЕЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ ДО ХОРВАТІЇ

КНИГА ЧЕТВЕРТА

Загреб, 2021

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО УПОРЯДНИКА.....	6
Микола Нагірний ХОРВАТСЬКІ УКРАЇНЦІ У ФОКУСІ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ	8
Doc. dr. sc. Filip ŠKILJAN НАЦІОНАЛНА ТА РЕЛІГІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНЦІВ У ЛИПОВЛЯНАХ ТА БРОДСЬКІЙ ПОСАВИНІ.....	22
Галина Саган РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНЦІВ ХОРВАТІЇ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ.....	51
Валерій Власенко МАР'ЯН ТУМІР – ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ДІЯЧ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В ЮГОСЛАВІЇ (1920–1946).....	60
Валерій Власенко ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПЛАСТУ В ЗАГРЕБІ У 1930-ТІ РОКИ.....	66
Олег Румянцев. Ярослав Мишанич ЛИСТИ ОРЕСТА ВЛАСОВА ДО ОЛЕКСИ МИШАНИЧА (1967-1970)	73
Ірина Ключковська. Оксана Трумко. Назар Данчишин МІОК ТА УКРАЇНЦІ ХОРВАТІЇ: ДО ІСТОРІЇ СПІВПРАЦІ В ОСВІТНЬО-НАВЧАЛЬНОМУ, КУЛЬТУРНОМУ ТА ГУМАНІТАРНОМУ АСПЕКТАХ.....	95
Ольга Фабрика-Процька. ПІСЕННІСТЬ БАЧАВАНСЬКО-СРЕМСЬКИХ РУСИНІВ ВОЄВОДИНИ У СПАДЩИНІ ФОЛЬКЛОРИСТІВ КІНЦЯ ХІХ – І ПОЛОВИНИ ХХ СТ.....	103
Віолетта Дутчак УКРАЇНСЬКІ ФОЛЬКЛОРНІ ФЕСТИВАЛІ В СВІТІ: ЖАНРОВИЙ, ТЕМАТИЧНИЙ, КОМУНІКАЦІЙНИЙ АСПЕКТИ.....	110

Олександр Саган ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЦЕРКОВ І РЕЛІГІЙНИХ ОРГАГІЗАЦІЙ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНИ	118
Алла Атаманенко ПУБЛІЧНА ТА КУЛЬТУРНА ДИПЛОМАТІЯ УКРАЇНЦІВ ХОРВАТІЇ	129
Павло Головчук МИ ГОРДІ ЗА ЦЕ! СПОГАД.....	135
Джуро Відмарович. ПОЧАТОК МАНДАТУ ПОСЛА. Спогади.....	152
Славко Бурда. МОЇ ПЕРШІ ЗУСТРІЧІ ТА ЗНАННЯ ПРО ШЕВЧЕНКА СЯГАЮТЬ ДИТИНСТВА	158
Святослав Рублик	170
ДІЯЛЬНІСТЬ СЛАВКА БУРДИ У ОРГАНІЗАЦІЇ ДІАСПОРНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНЦІВ ХОРВАТІЇ	170

ВСТУПНЕ СЛОВО УПОРЯДНИКА

Окрім уже виданих трьох книг «Українці Хорватії: матеріали та документи», створено можливість організувати Міжнародну наукову конференцію в Хорватії у Загребі завдяки успішно налагодженій співпраці з науковцями різних напрямів, істориками різних установ України.

Підготовка конференції тривала цілий рік тому що, окрім третьої, ми хотіли опублікувати четверту книгу або збірник матеріалів конференції напередодні міжнародної наукової конференції у Загребі. Мені приємно сказати, що на конференцію відгукнулися вчені Галина Саган, Олександр Саган, Степан Віднянський, Микола Нагірній, Валерій Власенко, Ярослав Мишанич, Ольга Фабрика-Процька, Віолетта Дутчак, Ірина Ключковський, Оксана Трумко, Алла Атаманенко, Назар Данчишин та Олександр Куріной з України, вчений Олег Румянцев з Італії, вчені Філіп Шкільян та Джуро Відмарович з Хорватії, а також представники української діаспори в Хорватії, письменник Павло Головчук та редактор чотирьох книг “Українці Хорватії: матеріали та документи” Славко Бурда.

Усі вони вчасно надіслали свої наукові статті, які вперше публікуються в Загребі на міжнародній науковій конференції. Користуючись нагодою, я хочу подякувати їм за успішну співпрацю та супровідні наукові статті, які сприятимуть якнайкращому знайомству з українською діаспорою в Хорватії. Минуло 120 років з часу переселення українців з України до Хорватії. Цей період не великий, але життя українців-емігрантів було і залишається багатим і змістовним. Українці Хорватії інтегровані в хорватське суспільство, але зберегли свої звичаї, традицію, мову, релігію та культуру.

У наукових статтях автори пишуть на різні теми з усіх сфер життя української діаспори в Хорватії. Деякі пишуть про значну історіографію та видавничу діяльність у низці української діаспори. Повільними темпами хорватські українці потрапляють у фокус української історіографії. Так опісля дослідження хорватський учений пише про імміграцію українців до Хорватії та дає сучасний огляд територій, населених українцями. У збірнику матеріалів представлена тема ролі церкви з оглядом та її сьогодення як у Хорватії, так і в Україні. Багато авторів продовжують свої дослідження. Тож настала черга нових неопублікованих документів про діяльність активних та шанованих людей у діаспорі, матеріалів про період між двома світовими війнами та про події після Другої світової війни у колишній Югославії. Деякі інститути та університети в Україні мають дуже хорошу традиційну співпрацю з українською діаспорою в Хорватії, особливо МІОК з Львівського політехнічного університету. Далі деякі

автори пишуть загалом про культуру, мову, пісню, музику, танець, фольклор та про діяльність церкви та народження народної дипломатії діаспори, про їхню сукупну загальну важливість для збереження культурної та національної ідентичності української національної меншини в Хорватії. Наприкінці збірки ми публікуємо спогади.

Українська діаспора в Хорватії з допомогою науковців з України та з інших країн успішно досліджується та вивчається. Українці Хорватії мають можливість написати та видати книгу про історію та сучасне життя в еміграції, яка висвітлюватиме те, що відбувалося з українською діаспорою в останні роки. Так само, як наша Батьківщина Україна, яка має тисячу років важкої та непрості історії та прагне до свого нейтралітету та суверенітету, чию відновлену тридцяті річницю незалежності цього року ми у діаспорі та в Україні з гордістю святкували, незважаючи на атаку ворога на рідну землю, так само цими днями, ми українці Хорватії будемо урочисто відзначати 120-річницю переселення українців до Хорватії.

Ще раз дякуємо усім, хто допомагає нам у цьому.

Загреб, 9 вересня 2021 р.

Славко Бурда

Микола Нагірний,

кандидат історичних наук, доцент

Кафедра загальноекономічних та гуманітарних дисциплін

*Нововолинського навчально-наукового інституту економіки
та менеджменту Україна*

ХОРВАТСЬКІ УКРАЇНЦІ У ФОКУСІ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Прошло більше 120-ти років, як на хорватські землі почали переселятися мігранти, котрі вважали себе українцями. Якщо ж брати до уваги переселенців з українських земель, які ще називали себе русинами, то історія цієї русинсько-української діаспори нараховує понад два століття. Такий солідний часовий проміжок мав би відобразитися у солідному науковому та дослідницькому доробку, присвяченому українським переселенцям. Мета цієї розвідки – пересвідчитися, чи це справді так, і дати оцінку сучасному стану вивчення історії хорватських українців серед науковців з України. Зауважимо, що об'єктом нашого дослідження є українська діаспора Хорватії у різноманітних проявах її діяльності, а не хорватсько-українські зв'язки чи інші близькі теми.

Українці Хорватії як об'єкт наукового зацікавлення представлені у працях дослідників різних періодів та кількох країн. Однак темою нашої наукової розвідки є українська історіографія, тож лише побіжно згадаємо інші доробки. Не увійшов до цієї розвідки й аналіз матеріалів публіцистичного характеру (наприклад, українських журналістів Кості Чаваги¹ та Юрія Атаманюка)².

В академічному середовищі Хорватії українська тематика не викликає значного інтересу. Частина дослідників (Н.Покос, В.Шакич, Д.Живич та ін.) згадують діаспору виключно в контексті хорватсько-сербської війни, у розрізі питань її жертв, біженців та вигнанців, міграції, демографічних змін³.

¹ Чавага, К. (1993). Русини і українці Хорватії: біда тяжка. Нова думка, № 98/99, с. 17; Čavaga, K. (1995). Uloga Grkokatoličke crkve u životu Rusina i Ukrajinaca Hrvatske. Rusini i Ukrajinaci u Republici Hrvatskoj (1991–1995) / [urednik S.Burda]. Zagreb, s. 50–51.

² Атаманюк, Ю. (2010) Українська діаспора в Хорватії. Думки з Дунаю, № 12, с. 24–29.

³ Pokos, N. (2004). Demografska analiza nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj prema popisima stanovništva 1991. i 2001. Zagreb, Savjet za nacionalne manjine Republike Hrvatske; Šakić, V. & Raboteg-Šarić, Z. & Brajša-Žganec, A. (1993). Uzroci progonstva i obilježja hrvatskih prognanika u kontekstu izbjegličkog problema u svijetu. Društvena istraživanja, 4-5 / God. 2, Br. 2–3, ožujak–lipanj, s. 383–406; Živić, D. (2006). Demografski okvir i gubitci tijekom Domovinskog

Фрагментарно позицію української громади у цій війні висвітлюють І.Радощ, З.Шангут⁴, М.Перич Касель, А.Вукич⁵.

С.Таталович у своїх роботах досліджує становище русинів й українців у порівнянні з іншими національними меншинами Хорватії, в контексті їх діяльності та забезпечення Хорватією прав для національних меншин⁶. Вивченням питань, пов'язаних зі становищем національних меншин, займається і Б.Вукас⁷.

Етнографічні дослідження щодо переселенців з українських земель у Східній Славонії та Західному Сріємі проводили Ф.Шкілян⁸ та Я.Приморац⁹.

А.Дуганджич та М.Попович досліджували розвиток україністики на філософському факультеті Загребського університету¹⁰.

З.Злоді вивчала питання переселення русинів та українців у Хорватію та змін у їхній національній свідомості. Вона погоджується з положенням української історичної науки, яка вважає русинів та українців одним народом¹¹.

Ліляна Дубровшак від імені хорватської історіографії фактично визнає, що тематикою українців Хорватії переважно займаються самі представники цієї діаспори через свої організації, зокрема, Славко Бурда. Єдиним прикладом

rata i poraća. Stvaranje hrvatske drzave i Domovinski rat / [Zdenko Radelic ... \et al.\]. – Zagreb, s. 420–483.

⁴ Radoš, I. & Šangut, Z. (2013). Branili smo domovinu: pripadnici nacionalnih manjina u obrani Hrvatske. Zagreb: Udruga pravnika «Vukovar 1991.».

⁵ Perić Kaselj, M. & Škiljan, F. & Vukić, A. (2015). Događaj i etnička situacija: promjene identiteta nacionalnih manjinskih zajednica u Republici Hrvatskoj. *Studia ethnologica Croatica*, Vol. 27, No. 1, s. 7–36. DOI: <https://dx.doi.org/10.17721/2524-048X.2018.11.8-27>

⁶ Tatalović, S. (1997). Manijinski narodi i manjine. Zagreb; Tatalović, S. (2006). Nacionalne manjine i hrvatska demokracija. *Politička misao*, Vol. XLIII, Br. 2, s. 159–174; Tatalović, S. (2005). Nacionalne manjine u Hrvatskoj. Split: STINA.

⁷ Vukas, B. (1999). *The Legal Status of Minorities in Croatia. Minorities in Europe: Croatia, Estonia and Slovakia* / [edited by Snežana Trifunovska]. The Hague: T.M.C. Asser Press.

⁸ Škiljan, F. (1992). Rusinska obitelj u istočnoj Slavoniji i zapadnom Srijemu. *Svakodnevni život rusinske obitelji u istočnoj Slavoniji i zapadnom Srijemu u dvadesetom stoljeću i čuvanje rusinskog nacionalnog identiteta*. Zagreb.

⁹ Primorac, J. (2005). Rusini i Grkokatolička crkva na vukovarskom području (društvenopovijesna i etnomuzikološka pitanja). *Pasiionska baština ... : muka kao nepresušno nadahnuće kulture*, 4, s. 437-473.

¹⁰ Дуганджич, А. (2012). Україністика на філософському факультеті Загребського університету. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови, вип. 9, с. 195-198; Попович, М. (2011). Загребська україністика. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур*, випуск 14, с. 134-143; Дуганджич, А. і Павлешен, Д. (2014). Вивчення української мови як іноземної в Загребському університеті (сучасний стан і розвиток україністики в Хорватії). *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*, вип. 9., с. 268-278.

¹¹ Zlodi, Z. (2011). Rusini o sebi na stranicama Ruskih novina („Руски новини”). *Časopisa za suvremenu povijest*, vol. 43, br. 1, s. 183–223; Zlodi, Z. (2005). Rusini/Ukrajinci u Hrvatskoj – etape doseljavanja i problem imena. *Scrinia Slavonica*, vol. 5, No. 1, rujan, s. 408–431; Zlodi, Z. (2012) *Od Roda do Imena: prilog povijesti hrvatsko-ukrajinskih odnosa*. Zagreb.

академічного зацікавлення місцевою українською діаспорою з боку наукових кіл Хорватії Л.Дубровшак наводить Здравку Злоді з Хорватського інституту історії¹².

Її думку поділяє українська вчена Г.Саган, зазначаючи, що «протягом ХХ ст. найбільшу частину дослідницької праці, зокрема практичну – збір статистичної інформації, описання діяльності громади, публікування дописів у місцевих періодичних виданнях тощо, здійснили найактивніші діаспоряни»¹³.

Роботи русинів та українців Хорватії охоплюють надзвичайно широке поле громадсько-культурної діяльності діаспори в Хорватії.

Власне С.Бурда є одним із найактивніших представників діаспори у цьому питанні з чималою кількістю публікацій¹⁴.

Федір Лабош написав одну з перших узагальнюючих праць про русинів на південнословянських землях¹⁵, видану у Вуковарі Союзом русинів та українців Хорватії.

Володимир Нота, русинський громадсько-культурний діяч Югославії, який співпрацював із часописом «Нова думка», залишив низку статей щодо історії русинсько-української діаспори на теренах Югославії¹⁶.

В.Костелникові належить велика синтезуюча праця, присвячена історії журналу „Нова думка”; він же, у співавторстві з Г.Такачем, написав книгу про історію Союзу русинів і українців Хорватії¹⁷.

На сторінках діаспорних часописів публікувались і невеликі історичні

¹² Dobrovšak, L. (2014). Hrvatska historiografija i manjinske teme od 1990. do danas-selektivna bibliografija. “Serb-Croat political relations in the 20th Century- identity Protection” / “Srpsko-hrvatski politički odnosi u 20. veku- zaštita identiteta” / Gavrilović, Darko (ur.). Novi Sad: Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje ; Golubić, Udruga za povijest, suradnju i pomirenje, str. 45-60.

¹³ Саган, Г. (2021). Українці Хорватії: матеріали і документи (книга друга) / упоряд. Славко Бурда. Загреб, 2020. 320 с. Київські історичні студії, № 1 (12), с. 185-187. DOI: 10.28925/2524-0757.2021.123

¹⁴ Бурда, с. (2021). Українці Хорватії: Українська громада Республіки Хорватія. Українські громади за кордоном: нові точки відліку : Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, 22 квітня 2021 р. – Львів, с. 22-31; Бурда, с. (2002). Історія і актуальні проблеми українців та русинів Хорватії. Українці Хорватії: матеріали і документи. [Упор. С.Бурда і Б.Гралоук]. Загреб, с. 173-181; Burda, S. (1995). Kulturno-prosvjetno društvo Rusina i Ukrajinaca Zagreba. Rusini i Ukrajinci u Republici Hrvatskoj (1991–1995) / [urednik S.Burda]. Zagreb, s. 90–91; Burda, S. (1995). Ljetna škola Rusina i Ukrajinaca Hrvatske – Zagreb '94. Rusini i Ukrajinci u Republici Hrvatskoj (1991–1995) / [urednik S.Burda]. Zagreb, s. 62–65; Burda, S. (1998). Iz rada Kriznog staba Saveza 1991.–1993. g. (1). Нова думка, № 105, с. 38–41.

¹⁵ Лабош, Ф. (1979). История русиных Бачки, Сриму и Славонії 1745–1918. Вуковар.

¹⁶ Нота, В. (1990). Сто років українців у Югославії. Нова думка, № 82, с. 22–24; Нота, В. (1990). Шляхом довгим, тернистим... (III). Нова думка, № 84, с. 11–12.

¹⁷ Kostelnik, V. (2002). U bitku svojega naroda: 30 godina Nove dumke = U jestve svojoho narodu: 30 roki Novej dumki; V estvu svoho narodu: 30 roki Novoji dumci / V.Kostelnik; [tekstovi Vlado Kostelnik, Gabrijel Takać, Oksana Timko Ditko; fotografije Vlado Kostelnik... et al.]. Vukovar; Savez Rusina i Ukrajinaca Republike Hrvatske; Костелник, В. & Такач, Г. (2008). 40 роки Союзу Русиных и Українцох Републики Горватскей. Вуковар.

розвідки, і праці солідного характеру з історії русинсько-української меншини Хорватії (наприклад, Б.Гралюка¹⁸). Важливу та різноманітну інформацію містять збірники, видані українською діаспорою Хорватії: „Українці Хорватії: матеріали і документи”¹⁹, „Rusini i Ukrajinci u Republici Hrvatskoj (1991-1995)”²⁰ та ін.

Є.Пашенка можна вважати водночас і українським науковцем, і представником діаспори (у Хорватії він мешкав понад 20 років). Сфера його зацікавлень та чималий науковий доробок лежить поза полем історії діаспори – хорватська україністика, міжкультурні хорватсько-українські зв'язки від давнини до сучасності²¹. В окремих дослідженнях підіймалося питання емігрантів з України. Зокрема, у статті «Українська інтелігенція і розвиток хорватської україністики (перша половина ХХ ст.)» розглядається діяльність вихідців з України у презентації української проблематики в хорватському суспільстві першої половини минулого століття, простежується поступове формування національної інтелігенції та її роль у становленні україністики в Хорватії²².

Екс-депутат хорватського парламенту (Сабору) Мирослав Киш залишив низку статей як про історію, так і про сучасний стан хорватських українців²³.

Дж.Бикий є автором найкращої, на наш погляд, монографії про діаспору під час хорватсько-сербської війни 1990-х років. Однак тут він охоплює історію та долю мешканців лише одного села – Миклушевці²⁴.

¹⁸ Graljuk, B. (1998). Rusini-Ukrajinci u povijesti grkokatoličke križevačke biskupije. Нова думка, № 105, с. 33–34.

¹⁹ Українці Хорватії: матеріали і документи / [Упор. С.Бурда і Б.Гралюк]. Загреб.

²⁰ Rusini i Ukrajinci u Republici Hrvatskoj (1991–1995) / [urednik S.Burda]. Zagreb.

²¹ Пашенко, Є. (2016). Хорватське питання в тлумаченні Михайла Грушевського. Міжнародна наукова конференція до 150-ліття М. с. Грушевського : тези доповідей (17 вересня 2016 р., м. Острог), с. 88-91; Пашенко, Є. (2011). Фольклор, література, політика: хорватсько-українські аналогії. Народна творчість та етнологія, № 5, с. 57-66; Пашенко, Є. (2014). Деякі аспекти порівняльного вивчення української і хорватської літератур. Вісник Львівського університету. Серія філологічна., вип. 60, ч. 2, с. 182–190; Пашенко, Є. (2002). Українсько-хорватські взаємини від давнини до сучасності. Українці Хорватії: матеріали і документи. / [Упор. С.Бурда і Б.Гралюк]. Загреб, с. 199–211; Пашенко, Є. (1998). Річниця Асоціації хорватських українців. Нова думка, № 104, с. 25–26; Paščenko, J. (1992). Kulturne veze Ukrajinie i Hrvatske bliske daljine. Нова думка, № 92/93, с. 47.

²² Пашенко, Є. (2010). Українська інтелігенція і розвиток хорватської україністики (перша половина ХХ ст.). Українське історичне товариство. Наукові записки. Острог: Національний університет “Острозька академія”, с. 363-380.

²³ Киш, М. (2002). Українці на Балканах. Українці Хорватії: матеріали і документи. / [Упор. С.Бурда і Б.Гралюк]. Загреб, с. 169–172; Kiš, M. (1995). Republika Hrvatska i hrvatski Rusini i Ukrajinci i danas se bore protiv fašizma. Rusini i Ukrajinci u Republici Hrvatskoj (1991–1995) / [urednik S.Burda]. Zagreb, s. 15–19; Kiš, M. (1995). KUD „Jakim Govlja – Mikluševci. Rusini i Ukrajinci u Republici Hrvatskoj (1991–1995) / [urednik S.Burda]. Zagreb, s. 89; Киш, М. (1997). Мандат УНТАЕС-у и реинтеграция. Нова думка, № 101/102, с. 7–8.

²⁴ Biki, Đ. (2001). Rusini Mikluševaca u Domovinskom ratu 1991. Mikluševci.

Певну інформацію про українців можемо почерпнути і з дослідження Н.Папа, хоча свою роботу він присвятив русинам Хорватії²⁵.

Дюро Лікар розглядав питання як локальної історії (села Миклушевці), так і загальнохорватські питання місцевих русинів²⁶.

Важливу дослідницьку спадщину залишили нам місцеві греко-католицькі священики: І.Барщевський зі Славонського Броду (автор розвідки про хорватських українців у Бродсько-Посавській області)²⁷ та Я.Лещишин з Липовлян (описав становище своїх земляків інших регіонів – Західної Славонії і Мославіни)²⁸.

Свій внесок у справу вивчення історії та життя хорватських українців зробили й представники діаспори з інших країн.

Громадський діяч і журналіст, уродженець Боснії Богдан Ліський має у своєму доробку кілька праць про діяльність українських активістів у Хорватії міжвоєнного періоду²⁹.

Представник західноєвропейської української еміграції Євген Мацях досліджував питання українців у Югославії з наголосом на хорватських землях (зокрема, діяльність ОУН та долю Українського корпусу в армії Незалежної Держави Хорватія)³⁰.

Праця М.Марунчака «Українці в Румунії, Чехословаччині, Польщі, Югославії» подає факти про історію переселення, релігійне життя, сучасне становище русинів–українців в Югославії³¹.

Діяльність «Просвіти», у тому числі у Славонії та Загребі, досліджував І.Терлюк з Нового Саду (Восводина)³².

Русинський дослідник із Сербії Янко Рамач, якому належить кілька праць з історії русинів та українців на югославських землях, детально проаналізував

²⁵ Pap, N. (2015). Stradanje Rusina u Domovinskom ratu 1991./92. Vukovar.

²⁶ Ljekar, Đ. (2009). Neka se ne zaboravi- Rusini u Hrvatskoj, Vukovar: Savez Rusina i Ukrajinaca Hrvatske; Ljekar, Đ. (2010). 25 Mikluševačke iskricе. Mikluševačke manifestacije – naša kulturna dostignuća i gostoljubivost. Mikluševci.

²⁷ Barševski, I. (1995). Ukrajinci u Hrvatskoj (Brodsko-posavska županija – doseljivanje, dolazak). Rusini i Ukrajinci u Republici Hrvatskoj (1991–1995) / [urednik S.Burda]. Zagreb, s. 33–38.

²⁸ Лещишин, Я. (2002). Сьогодення українців Західної Славонії і Мославіни. Українці Хорватії: матеріали і документи / [Упор. С.Бурда і Б.Гралюк]. Загреб, с. 164–168

²⁹ Ліський, Б. (1996). З діяльності українських студентів у Хорватії (1920–1945). Альм. Укр. нар. союзу. Джерзі Сіті; Нью Йорк; Ліський, Б. (2002). Антон Івахнюк – великий українсько-хорватський патріот. Українці Хорватії: матеріали і документи / [Упор. С.Бурда і Б.Гралюк]. Загреб, с. 62-74.

³⁰ Мацях, С. (1955). Українці в Хорватії. Організація українських націоналістів. 1929-1954. [Б.м.]: На чужині, с. 393-404.

³¹ Марунчак, М. (1969). Українці в Румунії, Чехо-Словаччині, Польщі, Югославії. Вінніпег.

³² Терлюк, І. (2002). «Просвіта» – берегиня національної ідентичності. Українці Хорватії: матеріали і документи / [Упор. С.Бурда і Б.Гралюк]. Загреб, с. 74-83

релігійне життя переселенців, ґрунтовно охарактеризував місця поселення русинів-українців на південнослов'янських землях³³.

Русинський філолог із Сербії Юліан Тамаш підіймає проблеми взаємодії українців та русинів на югославських землях³⁴.

Актуальні питання збереження національної ідентичності русинів та українців Хорватії у своїх статтях зачіпає М.Жирош³⁵.

Греко-католицький священик із Сербії Роман Мизь відомий своїми красномовними дослідженнями життя української діаспори, у тому числі й у Хорватії³⁶.

Варто згадати і роботи Ю.Латяка про видавничу діяльність української меншини³⁷.

Цікавилися проблематикою, пов'язаною із вивченням нашої діаспори, і сербські науковці. У цьому контексті можна згадати роботи Душана Дрлячі³⁸, Славка Гавриловича³⁹, Ліляни Радуловачки⁴⁰.

Піонером серед українських дослідників нашої діаспори на Балканах вважається Володимир Гнатюк. Побувавши наприкінці XIX століття на південнослов'янських землях, він опублікував „Етнографічні матеріали з Угорської

³³ Рамач, Я. (1971). Русини-українці в Югославії. Вінніпег; Рамач, Я. (1993). Кратка история руснацох. Нови Сад; Рамач, Я. (1990). Привредни и друштвени живот руснацох у Южней Угорскей: 1745–1848. Нови Сад; Рамач, Я. (1989). Prilog gu istoriji Rusnacoh u Petrovcoh i Mikluševcch 1850. – 1890. Švetlosc, sv. 2, s. 234-245.

³⁴ Тамаш, Ю. (1992). Южни погляд на Україну медзи востоком и заходом. Нова думка, № 94/95, с. 33–34.

³⁵ Жирош, М. (2010). Народне паметанє, народне забуванє, народне сезованє. Думки з Дунаю, № 12, с. 175–191; Жирош, М. (2009). Проблеми збереження національної ідентичності в діаспорі на прикладі русинів і українців у Сербії і Хорватії. Думки з Дунаю, 2009, № 11, с. 132–139.

³⁶ Мизь, Р. (2002). Зв'язки церкви Закарпаття з греко-католиками у Хорватії і Бачці. Українці Хорватії: матеріали і документи / [Упор. С.Бурда і Б.Гралюк]. Загреб, с. 84–89; Мизь, Р. (2002). Поселювання українців до Липовлян і Нової Субоцьки від 1894 по 1973 рік і походження кожної родини. Українці Хорватії: матеріали і документи / [Упор. С.Бурда і Б.Гралюк]. Загреб, с. 139–163; Miz, R. (2004). Ukrajinci u Lipovljanima i Novoj Subockoj. Vukovar; Мизь, Р. (2002). Українці у Мославині. Українці Хорватії: матеріали і документи / [Упор. С.Бурда і Б.Гралюк]. Загреб, с. 122–124.

³⁷ Латяк, Ю. (2002). Інформування українською мовою на просторах колишньої Югославії (1922–1992). Короткий огляд. Думки з Дунаю, № 5, с. 50–54.

³⁸ Drljača, D. (1971). Neke odlike života i običaja Rusina u Sremu. Tradicionalna kultura jugoslovenskih Rusina (Prilozi). Novi Sad: Ruske slovo, s.70-81; Drljača, D. (1971). Nacionalno mešoviti brakovi sremskih Rusina.

Tradicionalna kultura jugoslovenskih Rusina (Prilozi). Novi Sad: Ruske slovo, s.186-189; Drljača, D. (1971). Naseljavanje i razmeštaj Rusina i Ukrajinaca u Sremu. Tradicionalna kultura jugoslovenskih Rusina (Prilozi). Novi Sad: Ruske slovo, s. 59-63.

³⁹ Gavrilović, S. (1977). Rusini u Bačkoj i Sremu od sredine XVIII do sredine XIX veka. Godišnjak društva istoričara Vojvodine, s. 153-215.

⁴⁰ Radulovački, L. (2010). Mobe, prela i drugi vidovi okupljanja Rusina u zapadnom Sremu. Sremska Mitrovica: Muzej Srema.

Руси” та низку інших праць⁴¹.

Питання перебування запорожців у межах Військового Кордону Австрійської імперії у 18 столітті та їх можливу взаємодію з місцевими русинами у різні часи підіймали Я.Головацький⁴², М.Грушевський⁴³, В.Антонович⁴⁴, із сучасних дослідників – запорізький історик Володимир Мільчев⁴⁵.

Загалом українські науковці не надто активно вивчали дані питання. Переважна більшість з них в основному цікавилися проблемами національної ідентичності діаспори та русинського сепаратизму (Л.Белей⁴⁶, І.Буркут⁴⁷). У статті С.Попика та В.Небельського «До питання про збереження української етнічності на Балканах» автори зробили спробу проаналізувати становище українців у країнах колишньої Югославії, з’ясувати роль українського етнічного фактору в складних перипетіях військово-політичного конфлікту на Балканах⁴⁸.

Серед сучасних вітчизняних досліджень про українців на теренах колишньої Югославії можна згадати публікації Н.Стаценко⁴⁹. Проблему української періодики Югославії міжвоєнного періоду та часів Другої світової війни висвітлювали львівські історик Степан Мовчан⁵⁰ та філолог Олесь Дроз-

⁴¹ Гнатюк, В. (1898). Руські оселі в Бачці. Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Львів, вип. 11; Гнатюк, В. (1905). Чи бачванський говір словацький? Записки товариства імені Шевченка, т. 63, кн. 1, Львів : Накладом Т-ва імені Шевченка, с. 8-12.

⁴² Головацький, Я. (1868). Запорожцы в Банате. Науковий збірник, издаваемый литературным обществом Галицко-Русской Матицы, вып. 1-4, Львов, 1868, с. 109-110

⁴³ Грушевський, М. (1911). Записки Гендльовика про банатських запорожців. Записки наукового товариства ім. Шевченка, Т.101. Кн.1. с. 134-143.

⁴⁴ Антонович, В. (1882). Поселения запорожцев в Банате. Киевская старина, том 2, с. 549-552.

⁴⁵ Мільчев, В. (2007). Запорожці на Військовому Кордоні Австрійської імперії 1785–1790 рр. (дослідження та матеріали). Запоріжжя; Мільчев, В. (2004). Джерела до історії запорозького козацтва в фонді “Славонська генералкоманда” Хорватського державного архіву. Український археографічний щорічник, вип. 8/9, с. 88-98.

⁴⁶ Белей, Л. (1991). Югославянских руснацох и українски бешеди Карпатского района. Нова думка, № 86, с. 34–35; Белей, Л. (2010). “Od Tatier po Azovské more”* ...а Ваьку, або як пословаччили духовну спадщину русинів Бачки і Сриму. Думки з Дунаю, № 12, с. 37–45; Белей, Л. (2008). Українці та українська мова на Балканах. Дивослово, № 8, с. 42-48.

⁴⁷ Буркут, І. (2000). Балканські русини: гілка українства чи окремий етнос? Буковинський журнал, 2000, ч. 1–2, с. 64–84.

⁴⁸ Попик, с. і Небельський, В. (1999). До питання про збереження української етнічності на Балканах. Етнічна історія народів Європи, вип. 1, с. 60–63.

⁴⁹ Стаценко, Н. (1993). Русини і українці в країнах південних слов’ян. Історія переселення та сучасне становище. Народна творчість та етнографія, № 3, с. 38-47; Стаценко, Н. (1995). 250 років українській діаспорі в Югославії. Українська діаспора, ч. 7, с. 26-40.

⁵⁰ Мовчан, с. Українська періодика в Югославії та її роль у формуванні національної свідомості і консолідації українців у 1919-1941 рр. / С.П. Мовчан // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики / Львівська наук. б-ка ім. В. Стефаніка. – Львів, 1996-1997. – Вип. III-IV. – с. 226-238.

довська⁵¹. Дослідження О.Лавера стосуються демографічних проблем⁵². Робота В.Трощинського та А.Шевченка охоплює українство усього світу, тому власне хорватським українцям у ній відведено не надто багато місця⁵³. Окремі розвідки стосовно місця русинів у загальноукраїнському контексті на Балканах належать українському дослідникові О.Савчуку⁵⁴, у тому числі й у співавторстві з С. Лук'янчук та М.Нагірним⁵⁵. Побіжно українську діаспору у своїх публікаціях згадує колишній посол України у Республіці Хорватія О.Левченко⁵⁶.

Окремі статті (переважно оглядового характеру) стосовно української меншини на Балканах написала київська дослідниця Олена Малиновська, яка представляє Інститут демографії ім. М.Птухи НАН України⁵⁷. Переважно тема її професійного зацікавлення – міграції українців. Також варто згадати її спільну з І.Буркутом статтю про українців Югославії⁵⁸.

Кілька праць загального характеру про українську меншину Хорватії належить Максиму Каменецькому з Інституту міжнародних відносин (Київ), фахівцеві з питань міжнародних відносин у Балкансько-адриатичному регіоні⁵⁹.

Професор, дослідник російської еміграції на Балканах Володимир Козлітін (Харківський національний університет імені В.Каразіна) окремі історичні

⁵¹ Дроздовська, О. (2009). Становлення української преси в Югославії (За матеріалами тижневика “Руски Новини” (1924—1941 рр.)). Збірник праць Науково-дослідного центру періодики, вип. 1, с. 119-134; Дроздовська, О. (2011). Журнал “Думка” (Загреб, Руський Керестур, Раєве Село, 1936-1944 рр.): історія видання та проблематика публікацій. Наукові праці Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки, вип. 25, с. 355-359.

⁵² Лавер, О. (2007). Втрати населення СРСР, країн СНД та українського народу у війнах та етнічних конфліктах 1945-2005 рр. Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр., вип. 16 (2), с. 443-476.

⁵³ Трощинський, В. і Шевченко, А. (1999). Українці в світі. Україна кризь віки: В 15 т., т.15. К.: Альтернатива.

⁵⁴ Савчук, О. Національна приналежність русинів на Балканах [Електронний ресурс] / О.Савчук // Режим доступу: http://www.rusnauka.com/18_DNI_2011/Istoria/2_89387.doc.htm – Назва з екрану.

⁵⁵ Лук'янчук, С., Нагірний, М. і Савчук, О. (2011). Національний розвиток українців Хорватії у другій половині ХХVIII – на початку ХХІ століття: історико-мовний аспект. Мандрівець, № 6, с. 56-60.

⁵⁶ Левченко, О. (2011). Українсько-хорватські відносини – від спільного історичного коріння до сучасності. Науковий вісник Дипломатичної академії України, вип. 17, с. 45-50.

⁵⁷ Малиновська, О. (2002). Українська діаспора в південнослов'янських землях. Українці Хорватії: матеріали і документи / [Упор. С.Бурда і Б.Гралюк]. Загреб, с. 6-20.

⁵⁸ Малиновська, О. і Буркут, Г. (1991). Українці в Югославії. Трибуна, № 8, с. 14-16.

⁵⁹ Каменецький, М. (2002). Погляд України на минуле та сучасність української діаспори Хорватії. Українці Хорватії: матеріали і документи / [Упор. С.Бурда і Б.Гралюк]. Загреб, с. 90-96; Каменецький, М. (1995). Українці на південнослов'янських землях. Питання нової та новітньої історії, вип. 41, с. 66-79; Kameneckij, M. (1995). Ukrajinci u južnoslavenskim državama. Rusini i Ukrajinci u Republici Hrvatskoj (1991-1995) / [urednik S.Burda]. Zagreb, s. 22-24.

доброби присвятив українським громадським організаціям у міжвоєнній Югославії⁶⁰, тим більше, що серед тих, кого вважають російською політичною еміграцією тих часів, було багато вихідців з України. Загалом сфера його наукових зацікавлень – це російська та українська еміграція в Югославії, радянсько-югославські відносини, історія слов'ян 20 ст.

Академік, екс-директор Центру українознавства Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка Володимир Сергійчук з-поміж величезного наукового доробку має і одну працю, що стосується налагодження хорватсько-українських відносин у 1919-1921 роках, але сама українська діаспора тут згадується лише побіжно⁶¹.

Хорватистика та хорватсько-українські зв'язки – один із напрямків зацікавлень Оксани Гули. Старша наукова співробітниця Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства також публікувала окремі статті, що безпосередньо стосуються української громади Хорватії⁶².

Ольга Фабрика-Процька – мистецтвознавчиня; її студії щодо хорватських українців – поки що радше епізод у науковій діяльності. Основна її тема зацікавлень – сучасна народна музична культура лемків і русинів Карпатського регіону. Дослідження О.Фабрики-Процької українського етносу на території Сербії і Хорватії стосується ширшого контексту народної культури етнічних груп русинів, лемків та руснаків як культури загальноукраїнської. Варто зазначити, що у своїй роботі «Загальна характеристика суспільно-культурного середовища етнічних груп (русинів, лемків та руснаків) в історичному контексті» дослідниця припустилася кількох суттєвих помилок, зокрема, переплутавши поняття «русини» та «росіяни»⁶³.

Доцентка кафедри міжнародних відносин та міжнародної інформації Міжрегіональної Академії управління персоналом, кандидат історичних наук Ірина Журжа має широкий спектр зацікавлень: боснійський конфлікт, архівістика, зовнішня політика США тощо. Одним з її доробків стало дослідження, присвячене українській діаспорі на теренах колишньої Югославії⁶⁴. Тут авторка розглянула

⁶⁰ Козлитин, В. (1996). Русская и украинская эмиграция в Югославии 1919–1945 гг. Харьков; Козлитин, В. (1996). Українські громадські організації в Югославії (20-30-ті рр. ХХ ст.). Українська діаспора, ч. 9, с. 52-69; Козлитин, В. (1996). Общественная жизнь русских и украинских эмигрантов в Югославии (1920-1930-е годы). Славяноведение, № 5, с. 30-41; Козлитин, В. (1992). Российская эмиграция в Королевстве сербов, хорватов и словенцев (1919-1923). Славяноведение, № 4, с. 7-19.

⁶¹ Сергійчук, В. (2002). „Хорватський нарід найбільше розуміє нас, українців...” Українці Хорватії: матеріали і документи / [Упор. С.Бурда і Б.Гралюк]. Загреб, с. 97-102.

⁶² Гула, О. (2017). Система освіти Республіки Хорватія: українознавчий аспект. Українознавство, № 3 (64), с. 181-191; Гула, О. (2018). Діяльність українських культурно-просвітницьких організацій у Королівстві СХС/Югославія як чинник збереження національної ідентичності (1918–1941 рр.). Часопис української історії, випуск 37, с. 30-37. <https://doi.org/94.10347/2522-4111.2017.37.1.4>

⁶³ Fabryka-Protska, O. (2019). Загальна характеристика суспільно-культурного середовища етнічних груп (русинів, лемків та руснаків) в історичному контексті. Питання культурології, № 35, с. 227–238. <https://doi.org/10.31866/2410-1311.35.2019.188820>

⁶⁴ Журжа, І. (2014). Русини чи українці: українська діаспора на південнослов'янських землях. Політологічні записки, № 2 (10), с. 149-154.

питання самоідентифікації української діаспори на південнослов'янських землях, її становлення, розвитку та особливостей формування. Частина матеріалу присвячено і діяльності хорватських українців – організаційній та видавничій. Але його частка незначна і фактично вписана у загальноюгославський контекст.

Львівський філолог Людмила Юрса займається лінгвістичними дослідженнями бачвансько-сримської говірки переселенців з українських земель на Балкани⁶⁵. В одному випадку вона залучила до наукової співпраці філологиню Ужгородського університету Оксану Негер⁶⁶.

Абсолютна більшість праць волинського історика М.Нагірного стосується становища русинів та українців Хорватії у нелегкі 1990-ті роки – часи утвердження незалежності цієї держави та Сербсько-хорватської війни 1991-1995 рр. Автором висвітлено організаційну структуру діаспори, її культурний розвиток⁶⁷, страждання під час воєнний дій та окупації⁶⁸. Синтезуючою роботою у цьому

⁶⁵ Юрса, Л. (2014). “Грамматика бачвано-русской бешеди” Гавриїла Костельника та її значення у формуванні й розвитку української мови. Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія : Філологічна, вип. 48, с. 295-296; Юрса, Л. (2015). Історія бачвансько-сримського варіанта української літературної мови. Львів; Юрса, Л. (2019). Становлення бачвансько-сримського варіанта української літературної мови на Балканах. Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, вип. 23, том 3, с. 77–81; Юрса, Л. (2016). Статус бачвансько-сримського варіанта української літературної мови. Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологічні науки» (мовознавство) : збірник наукових праць, том 2, No 5, с. 170–173.

⁶⁶ Юрса, Л. і Негер, О. (2020). Утвердження національно-мовної єдності бачванських руснаків із земляками на материковій Україні (початок – перша половина ХХ ст.) Scientific developments of European countries in the area of philological researches : Collective monograph. Riga : Izdevnieciba “Baltija Publishing”, p. 667-682.

⁶⁷ Нагірний, М. (2010). Динаміка чисельності русинів та українців Хорватії у ХХ ст. Проблеми слов'янознавства, вип. 59, с. 110–121; Нагірний, М. (2003). Національно-культурне життя українців і русинів Хорватії у 1990-х роках. Київська старовина, випуск 5 (353), с. 82-88; Нагірний, М. (2011). „Літні школи” як чинник збереження національної ідентичності русинів та українців Хорватії (1990-ті роки). Проблеми слов'янознавства, вип. 60, с. 273–279; Нагірний, М. (2014). Діяльність української громади Славонського Броду (Хорватія) наприкінці ХХ століття. Гілея: науковий вісник, вип. 81, с. 129–132; Нагірний, М. (2013). Вуковар як центр культурницького життя русинів та українців Хорватії наприкінці ХХ століття. Гілея: науковий вісник, вип. 69, с. 238–240; Нагірний, М. (2013). Петровці як осередок культурного життя русинсько-української діаспори Хорватії. Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету, випуск 24, с. 206-210; Нагірний, М. (2010). „Нова думка” як джерело до вивчення історії русинів та українців Хорватії (1990-ті рр.). Наукові записки Національного Університету “Острозька академія”: Історичні науки, вип. 15, с. 276–288.

⁶⁸ Nahirnyi, M. (2021). The Serbo-Croatian War, 1991-1995: Vision of Ukrainian Minority in Croatia. Culture and History, Vol. 1, No. 2, p. 21-p30; Нагірний, М. (2018). Висвітлення подій хорватсько-сербської війни у виданнях русинсько-української діаспори Хорватії. Етнічна історія народів Європи, вип. 54, с. 170–174; Нагірний, М. (2017). Українці на захисті хорватської державності у ХХ ст. Емінак, Випуск 1 (2), с. 47-52; Нагірний, М. (2017). Переселенці під час локальних конфліктів: досвід хорватських українців наприкінці ХХ ст. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія, вип. 1 (2), с. 178-182. Нагірний, М. (2012). Русинські й українські біженці та вигнанці у хорватсько-сербській війні (1991-1995). Проблеми

напрямку стало видання спеціалізованої монографії про русинсько-українську діаспору Хорватії на межі ХХ-ХХІ століть⁶⁹.

Окремі розвідки присвячені подіям Другої світової війни (питання колабораціонізму українців)⁷⁰ та загальній проблемі місця русинів у загально-українському контексті⁷¹.

Чималий пласт досліджень має Галина Саган – доктор історичних наук з Київського університету ім. Б.Грінченка. Сфера її зацікавленості – культурні, релігійні та освітні зв'язки України та югославських земель⁷². У рамках своїх професійних зацікавлень вчена опублікувала низку наукових праць, котрі стосуються безпосередньо історії та сучасного стану української діаспори Хорватії⁷³, та виступала з доповідями на низці наукових конференцій⁷⁴. Галину

слов'янознавства, вип. 61, с. 250–256; Нагірний, М. (2011). Русини й українці Хорватії під владою Сербської Країни Українознавчий альманах, вип. 5, с. 245–249; Нагірний, М. (2009). Діяльність Кризового штабу русинів та українців Хорватії (1991–1993). Проблеми слов'янознавства, вип. 58, с. 98–105.

⁶⁹ Нагірний, М. (2012). Хорватські русини та українці: суспільство, ідентичність, культура наприкінці ХХ століття. Нововолинськ: СПД ФО Купровський В.М.

⁷⁰ Нагірний, М. (2016). Колабораціонізм українців Хорватії у Другій світовій війні: масштаби та оцінка. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Історія, вип. 1, ч. 1, с. 151–154.

⁷¹ Нагірний, М. (2013). Русинсько-українська діаспора Хорватії на зламі тисячоліть: виклики та перспективи. Світове українство як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті «...землякам моїм в Україні і не в Україні...»: зб. Матеріалів четвертої Міжнародної науково-практичної конференції (у рамках ІV Міжнародного конгресу світового українства). Львів: Видавництво Львівської політехніки, с. 231-235.

⁷² Напр.: Саган, Г. (2009). Міжнародні релігійні зустрічі як форма співпраці українських і югослов'янських православних кліриків (1950-1980-ті роки). Українське релігієзнавство, № 51, с. 178-189.

⁷³ Саган, Г. (2019) Роль релігійного чинника в утвердженні етнічної ідентичності русинів на Балканах. Русин, № 55, с. 224-240; Саган, Г. (2019). Створення та діяльність громадських організації русинів-українців в Королівстві сербів, хорватів і словенців у міжвоєнний період. Русин, 57, с. 307-328; Саган, Г. (2017). Актуалізація “русинського питання” в Хорватії на початку ХХІ століття: витоки та наслідки. Вісник Черкаського університету, № 3, с. 99-106; Саган, Г. та Трофимченко, А. (2016). Культурно-просвітницька діяльність української діаспори в Республіці Хорватія в ХХІ ст. In: Сучасна українська нація: мова, історія, культура, 16 березня 2016, Львів; Саган, Г. (2016) Українська діаспора в Хорватії: виклики сьогодення. In: Сучасна українська нація: мова, історія, культура, 16 березня 2016, Львів; Саган, Г. (2019) Відродження релігійного життя українців Югославії після Другої світової війни. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки», вип. 29, с. 33-39; Саган, Г. (2013) Контакти у сфері культури українців Югославії з громадськістю інших країн упродовж 1980 – 1990-х років. Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: Історичні науки, вип. 21, с. 71-77.

⁷⁴ Напр.: Саган, Г. (2020). Соціальна і культурна адаптація українських переселенців на Балканах (XVIII-початок ХХ ст.). Всеукраїнська наукова конференція з міжнародною участю на тему: «Соціально-економічний і політичний розвиток країн Східної Європи у XVIII-XIX ст.» (2020-11-27); Саган, Г. (2019). Українці Югославії: досвід спілкування

Василівну можна вважати однією із провідних постатей у дослідженні української діаспори Хорватії.

Доцент кафедри історії Сумського державного університету Валерій Власенко має широкий спектр наукових зацікавлень. Зокрема, він вивчає міжвоєнну українську політичну еміграцію на Балканах – в Болгарії, Румунії й Югославії. Власне югославськими землями В.Власенко почав займатися з 2012 року, коли вийшла його стаття «Шевченківські свята міжвоєнної української еміграції в Югославії (за матеріалами паризького тижневика «Тризуб»)»⁷⁵. Серед інших його робіт можна згадати такі: «Третя хвиля міжвоєнної української еміграції до Югославії»,⁷⁶ «До історії Українського фашистського здвигу в Югославії»⁷⁷, «Освіта і наука в середовищі української політичної еміграції в Югославії»⁷⁸, «Міжвоєнна українська політична еміграція в Югославії: відносини з владою»⁷⁹, «Правове становище української еміграції в міжвоєнній Югославії»⁸⁰, «Театральне мистецтво в середовищі міжвоєнної української політичної еміграції в Югославії»⁸¹, «Українська громада у Великому Бечкерекі (Югославія) у міжвоєнний період»⁸², «Формування міжвоєнної української

з Батьківщиною у 1960–1980-ті роки. Круглий стіл «Українська діаспора: напрямки, осередки, виклики» (2019-04-17).

⁷⁵ Власенко, В. (2012). Шевченківські свята міжвоєнної української еміграції в Югославії (за матеріалами паризького тижневика «Тризуб»). Величина малих язичкич, књижевних, културних и исторических традициях : зборник радова. Нови Сад : Филозофски факултет, с. 95-105.

⁷⁶ Власенко, В. (2015). Третя хвиля міжвоєнної української еміграції до Югославії. Русинистични студії / [главни редактор Юлиан Тамаш]. Нови Сад : Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, с. 103-132.

⁷⁷ Власенко, В. (2016). До історії Українського фашистського здвигу в Югославії. Особистість, суспільство, держава: проблеми минулого і сьогодення : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 18 квітня 2016 р.: у 2-х ч. / Ред. кол.: В.М. Власенко, С.І. Дегтярьов, Р. Камберова та ін. Суми : СумДУ, ч.1, с. 83-87.

⁷⁸ Власенко, В. (2019). Освіта і наука в середовищі української політичної еміграції в Югославії. Nad Wisłą i Dnieprem. Polska i Ukraina w przestrzeni europejskiej – przeszłość i teraźniejszość. Monografia zbiorowa / red. Ihor Sribnyak. Warszawa-Toruń: Międzynarodowy konsorcium naukowo-edukacyjny im. Luciena Febvra, s. 125-129.

⁷⁹ Власенко, В. (2019). Міжвоєнна українська політична еміграція в Югославії: відносини з владою. Україна дипломатична: науковий щорічник, вип. 20, с. 132-140.

⁸⁰ Власенко, В. і Наумов, А. (2019). Правове становище української еміграції в міжвоєнній Югославії. Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 23-24 травня 2019 р. Суми: СумДУ, 2019, ч.1, с. 6-10.

⁸¹ Vlasenko, V. (2020). Театральне мистецтво в середовищі міжвоєнної української політичної еміграції в Югославії. Русинистични студії, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду, № 4, с. 23-37.

⁸² Власенко, В. (2011). Українська громада у Великому Бечкерекі (Югославія) у міжвоєнний період. Київська старовина, № 3, с. 41-48.

політичної еміграції в Югославії (перша хвиля)»⁸³, «Українська і російська еміграція в Югославії в міжвоєнний період: взаємини»⁸⁴. Має автор і рецензії на книги, зокрема, Янко Рамача «На крижней драги: руснаци у Югославії од 1918-1941. року»⁸⁵.

Свої дослідження автор базує на основі раніше невідомих документів центральних державних архівів України, тогочасної емігрантської преси та законодавчих актів зарубіжних країн.

Якщо виокремлювати українську еміграцію та діаспору у Хорватії, то сумський науковець опублікував статтю «Українське товариство Просвіта в Загребі у 1922-1941 рр. (Організаційна структура)»⁸⁶.

Тобто, хорватські українці переважно розглядаються В.Власенком у загальноюгославському контексті. Попри це, його беззаперечно слід вважати найвідомішим сучасним українським дослідником нашої діаспори південнослов'янських земель.

Визначним українським (а не діаспорним) науковцем вважаємо і Олега Румянцева, котрий на посаді доцента у Палермському університеті (Італія) працює у галузі славістичних та мовознавчих студій. Він – автор досліджень з історії та ідентичності українців і русинів на теренах колишньої Югославії. Видав монографії «Галичина-Боснія-Воеводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890-1990 роках»⁸⁷ та «Питання ідентичності русинів і українців колишньої Югославії»⁸⁸. Це фактично перші в українській історіографії узагальнені праці про українських емігрантів на Балканах. При цьому О.Рум'янець розглядає русинсько-українську діаспору усієї Югославії. У роботі автора детально висвітлено громадсько-культурне життя діаспори. Вивчав дослідник і питання співвідношення обох етнімімів крізь призму міжвоєнної діаспорної преси⁸⁹.

⁸³ Власенко, В. (2014). Формування міжвоєнної української політичної еміграції в Югославії (перша хвиля). Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2014, Вип. XXXIX, с. 85-91.

⁸⁴ Власенко, В. (2020). Українська і російська еміграція в Югославії в міжвоєнний період: взаємини. Українці Хорватії. Матеріали і документи. Книга друга / с. Бурда, В. Власенко, Г. Саган, М. Нагірний та ін. Загреб: Українська громада Республіки Хорватія, Українське культурно-просвітнє товариство «Кобзар» Загреб, с. 114-123..

⁸⁵ Власенко, В. (2017). До історії русинсько-української громади в Югославії. Рамач Янко. На крижней драги: руснаци у Югославії од 1918-1941. року. – Нови Сад: Руске слово, 2016 (Нови Сад: Sajnos). – 381 с. Сумська старовина, № 50, с. 111-112.

⁸⁶ Власенко, В. (2017). Українське товариство Просвіта в Загребі у 1922-1941 рр. (Організаційна структура). Русинистични студії, V. 1., № 1, р. 97-112.

⁸⁷ Румянцев, О. (2008). Галичина – Боснія – Воеводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890-1999 роках. Київ: ФАДА; ЛТД.

⁸⁸ Румянцев, Олег (2010). Питання національної ідентичності русинів і українців Югославії. Мюнхен-Берлін.

⁸⁹ Румянцев, О. (2008). «Руски новини» та «Рідне слово» – дзеркала двох українських громад Югославії в період між двома світовими війнами. Наукові записки Національного ун-ту «Острозька академія». Зб. наук. пр. Сер.: Історичні науки, с. 448-460.

На сьогодні О.Румянцев продовжує вивчати питання ідентичності бачвансько-сремських русинів у другій половині ХХ століття, публікує статті у фахових виданнях, у тому числі Сербії⁹⁰ та Італії⁹¹.

Загалом можна констатувати, що українська діаспора Хорватії перебувала в об'єктиві наукових зацікавлень чималої кількості дослідників з України. Однак при детальному вивчанні даного питання впадає у вічі, що більшість науковців торкалося теми українців Хорватії епізодично, займаючись іншою проблематикою. У своїх статтях автори дослідили історію, умови переселення, звернули увагу на фактори, що допомогли українцям зберегти свою самобутність, їх громадсько-культурне і релігійне життя.

Варто визнати, що наукових розвідок суто по проблемах історії хорватських українців на даний час є небагато. Можливо, має рацію О.Румянцев, що «долю хорватських українців, зокрема у рамках ХХ століття, необхідно вивчати у рамках єдиної, умовно кажучи, пост-югославської української діаспори»⁹².

Хорватські українці і надалі залишаються об'єктом розвідок переважно діаспорних дослідників. Водночас варто відзначити, що та невелика група українських науковців, хто всерйоз працює над тематикою української меншини у Хорватії, може похвалитися чималими здобутками, оскільки досліджено значний пласт питань: переселення, міжвоєнний період, структурно-організаційний розвиток, громадсько-культурне життя, виклики асиміляції, проблема використання назв «русини» та «українці» і багато іншого. Тож залишається сподіватися, що подальша робота у цих напрямках дозволить зберегти чималий культурний пласт спадщини хорватських українців, а також підняти рівень поінформованості про цю невеличку діаспору серед широкого загалу українського суспільства.

⁹⁰ Румянцев, О. і Мишанич, Я. (2017). Листи Миколи Кочіша до Олекси Мишанича (1969–1973). Русинистични студії, v. 1, n. 1, p. 143-154. doi: <https://doi.org/10.19090/rs.2017.1.143-154>; Румянцев, О. і Мишанич, Я. (2020). Листи Штефана Гудака до Олекси Мишанича (1968–1999). Русинистични студії, v. 3, n. 3, p. 113-126. doi: <https://doi.org/10.19090/rs.2019.3.113-126>; Румянцев, О. (2021) Лист Мирона Будинського до Олекси Мишанича (1970) в контексті питання ідентичності русинів Бачки і Срема. Русинистични студії, v. 4, n. 4, p. 11-22. doi: <https://doi.org/10.19090/rs.2020.4.11-22>.

⁹¹ Rumyantsev, O. (2021). La questione identitaria nella stampa dei rusyny della Jugoslavia nel periodo interbellico (Питання ідентичності у пресі русинів Югославії у міжвоєнний період). In *Verbis*, 1/2021, gennaio-giugno, pp. 97-110. DOI: 10.7368/101068

⁹² Румянцев, О. Післямова. Українці Хорватії. Матеріали і документи. Книга друга / с. Бурда, В. Власенко, Г. Саган, М. Нагірний та ін. – Загреб: Українська громада Республіки Хорватія, Українське культурно-просвітне товариство “Кобзар” Загреб, с. 317.

Doc. dr. sc. Filip ŠKILJAN

znanstveni suradnik

Доктор наук Філіп Шкілян

науковий співробітник

Інститут міграційних та етнічних досліджень

Загреб, Хорватія

НАЦІОНАЛНА ТА РЕЛІГІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНЦІВ У ЛИПОВЛЯНАХ ТА БРОДСЬКІЙ ПОСАВИНІ

***Анотація:** Автор подає інформацію про національну та релігійну ідентичність українців у західній Славонії та в районі Бродського Посавля. На основі представленої літератури та матеріалів, зібраних у Хорватському державному архіві і Центральному бюро статистики у місті Загребі, та на основі напівструктурованих глибоких інтерв'ю, автор надає численні дані про еміграцію українців на територію Хорватії, збереження релігійної та мовної ідентичності, а також про особливості змішаних шлюбів. Автор також порівнює два середовища цих змішаних ідентичностей та ступінь їх збереження. Текст також містить ряд таблиць та графіків, які наводять статистичні дані українців у Хорватії.*

***Ключові слова:** Українці; Хорватія; Бродське Посавле; західна Славонія; Липовляни; національна ідентичність; мовна ідентичність*

Вступ.

Опублікована література про ідентичність українців у Хорватії

На сьогоднішній день існує вже кілька публікацій про українців у Хорватії. Союз русинів та українців у Хорватії, а згодом і Громада українців у Хорватії та Греко-католицька церква опублікували численні публікації, пов'язані з окремими українськими громадами в Хорватії.

Перше широке висвітлення про українців в Хорватії було подано в ювілейному схематизмі Крижевецької єпархії з 1962 року, коли серед інших греко-католицьких парафій культивувалися парафії з найбільшою кількістю українців.

Перша місцева монографія про цю національну меншину була опублікована у виданні Музею батьківщини у м. Новська у 1973 р. під назвою «Українці в Липовлянах та Новій Субоцькій» Романом Мизом, давнім греко-католицьким

пастором з Липовлянів. Свою книгу він видав в декількох варіантах. В цілісному вигляді вона опублікована в *Анналах Союзу русинів і українців Республіки Хорватія* Думки від Дунаю № 4 від 2001 р. хорватською мовою, а наступного 2002 року в скороченому вигляді українською мовою в збірнику «Українці Хорватії: матеріали та документи» «, книга I, видана Культурно-просвітним товариством русинів та українців із Загреба.

Розширене видання вже згаданої книги 1973 року було опубліковано у 2004 році у Вуковарі під назвою «Українці в Липовлянах та Новій Субоцькій».

Після виходу монографії Романа Миза у 1973 р., однією з перших монографій, присвячених поселенням, заселених українцями в Хорватії, була книга Войта Шубра, написана у 1982 році. Йдеться про монографію *Нова Субоцька 1857 – 1982*, в якій Шубр також дослідив питання переселення українців на терени Новлянів.

У 2010 році вийшла монографія Бориса Гралока «100 років Української греко-католицької парафії у Липовлянах». У цій монографії пан Гралока майже на 300 сторінках наводить численні відомості про перших поселенців та заснування греко-католицької парафії. З допомогою Архіву греко-католицької парафії в Липовлянах, Хронік греко-католицької парафії в Липовлянах та Архіву КПД «Карпати» з Липовлянів, Гралоку вдалося чітко простежити за діяльністю кожного парафіяльного священика, та за діяльністю Культурно-просвітнього товариства «Карпати» з Липовлянів. Це дослідження, поряд із роботами Романа Миза, безумовно, є найціннішим доробком у темі вивчення українців на теренах західної Славонії.

Після цих робіт, пов'язаних із життям українців у Липовлянах, з'явилися деякі монографії, пов'язані з іншими місцевими громадами, наприклад, Каніжою, про яку місцевий греко-католицький священик Нікола Ступ'як у 2009 році видав книгу «Наше століття – Парафія Каніжа» з 1908-го по 2008 рік.

Того ж року греко-католицький священик із Сібіня в авторстві з двома іншими авторами видав книгу про три греко-католицькі парафії. Авторами були Іван Барщевський, Ольга Барщевська та Желько Пех, а назва монографії – Ювілей 100-річчя заснування греко-католицьких парафій Сібіні, Верхніх Андрієвці, Славонського Броду 1908 – 2008.

За останнє десятиліття видавались й інші вагомні монографії, пов'язані з українцями в Хорватії. Так, у 2012 році вийшла книга «Від роду до імені: внесок в історію. Хорватсько-українські відносини», а також розроблена докторська дисертація Здравки Злоди з Хорватського інституту історії. Монографія українською мовою під назвою «Українці Вуковарського краю» Антона Гралока розповідає про переселення та життя українців у Вуковарі та його околицях.

У 2013 році вийшла книга Філіпа Шкіляна під назвою «Повсякденне життя українців у Липовлянах», а у 2017 році Іван Семенюк, багаторічний голова українського Культурно-просвітнього товариства «Карпати» в Липовлянах, написав хроніку про 25 років діяльності товариства під назвою «25 років діяльності КПТ українців Карпати».

Павло Головчук видає книгу «Спогади про життя українців в Боснії та Хорватії в 2018 році», а Тетяна Мельник з Хорватського інституту історії – філія

в Славонському Броді видає книгу під назвою «40 років Українському культурно-просвітньому товариству «Україна» Славонський Брод 2020 рік.

Окрім цих праць, слід також згадати, наприклад такі як, невеличка два видання Союзу русинів та українців в Республіці Хорватія, під назвою «Русини та українці в Республіці Хорватія», видана в 1994 і 1995 рр, та два томи книг «Українці Хорватії: матеріали і документи» упорядника Славка Бурди, опубліковані українською мовою. Книги представляють собою збірку праць різних авторів, які з різних аспектів досліджували проблематику українського питання в Республіці Хорватія⁹³.

Еміграція українців до Хорватії наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття До західної Славонії та Бродської Посавини українці емігрували з провінції Галичина, яка на момент їх міграції була частиною Австро-Угорської монархії. Більша частина українців прийшла до цих районів з Лемківщини, гірської Карпатської провінції, розташованої в межах Галичини. Галичина після Першої світової війни, наслідком якої стало підписання Версальського договору опинилася в межах Польщі і залишалася частиною цієї країни до 1939 року.

Після Другої світової війни частина Галичини належала Польщі, частина Словаччині, а частина УРСР. Більша частина району Лемківщини знаходилася в межах Української РСР. Наприкінці ХІХ століття в районі Лемківщини проживало дуже бідне населення. Через багатодітні сім'ї, неможливість викупу землі та парцеляції невеликих маєтків, частина цього населення мігрувала до менш населених частин тодішньої Австро-Угорщини, а також до заморських країн, таких як Бразилія та США.

Як згадує Роман Мизь, на відміну від еміграції до Боснії, яку фінансувала Австро-Угорщина через потребу в якісних працівниках лісового господарства, еміграцію до Липовлян та Бродської Посавини фінансували самі мігранти. Еміграція до Липовлян розпочалася з районів Ясло та Горлиці Лемківської області та району Сокаль з Галичини. Отже, очевидно є, що до міграції заохочували знайомі, друзі чи родичі, які першими емігрували. Про причини міграції також згадують і самі оповідачі. Оскільки деякі оповідачі народилися в Боснії, їхні спогади закономірно пов'язані з міграцією їхніх предків до Боснії. Незалежно від цього факту, причини еміграції українців до Липовлян були десь схожими або однаковими.

Іван Бурда з Камениці поблизу м. Прнявора згадує, що його батьки переїхали з села Річиця (Рава Руська) в 1901 або 1902 році. «Це була Галичина, і вони жили там, біля російського кордону. Вони повідомляли, що тримали худобу вздовж кордону та бачили прикордонників. Тут було переповнено, а землі було дуже мало. Держава їм обіцяла, що в Боснії життя буде кращим. Потім вони їздили до Боснії організованими групами».

⁹³ Дослідження ідентичності українців на території західної Слов'янії та Бродського Посавля почалося у 2013 році, коли була написана книга про повсякденне життя українців у Липовлянах у ХХ столітті. Район Вуковару не включений у цей аналіз, хоча це було б необхідним і дуже цікавим, оскільки українці прибули до цього району значно пізніше, переважно після Другої світової війни.

Михайло Климчук з Липовлян згадує, як його сім'я переїхала до Липовлян у 1906 чи 1908 році. Згідно з дослідженнями Романа Миза, Василь Климчук переїхав у 1909 році з села Боратин, що в районі Сокаля. «Мій дідусь іммігрував за часів Австро-Угорщини. Колишні сусіди в Липовлянах кликали його, щоб подивився, як тут живеться. Мій дідусь поїхав подивитися, як там в Липовлянах. У Славонії цвіли персики, а тут в нас була зима. І ось так мій дідусь вирішив мігрувати до Липовлян».

Після Першої світової війни, в 1934 році, сім'я Теклі Явіляк, від народження Костанткевич, переїхала до Нової Субоцької. Текля Явіляк, як остання жива людина, народжена в Україні в 1926 році, іммігрувала до Нової Субоцької, згадуючи цей переїзд дев'ять років тому, в якості причини еміграції зазначила, що їх «ображали поляки»⁹⁴. «Ви знаєте, це було як хорвати та серби зараз у минулій війні. Ця область була під Польщею, і моя сестра Анка Ківко ще раніше переїхала до Нової Субоцької, тож нас кликала щоб і ми також переїхали. Вони там добре порозумілись, у неї був кравець, тож вона переконала нас переїхати. Покійний тато мав будинок у Святковій Малій на Лемківщині. Приїхала якась жінка з Америки і викупила півхати. А потім ми вирушили з возами та конями, і ще десять возів слідували за нами до кордону. Коли ми прибули до кордону, вони повернулися назад, а ми перетнули кордон і рушили до Югославії. Носили із собою постіль та подушки»⁹⁵.

Текля Явіляк також згадала день, коли вона покинула батьківщину, про ті спогади розповіла Павлу Головчуку, який опублікував їх українською мовою у своїй книзі «Наші долі». «Серед всіх інших спогадів, одна закарбувалася в моїй пам'яті на все життя. Всякий раз, коли я згадую цей момент, у мене сльози наливаються на очі. А все було так: ми, діти, сидимо на великих возах, батьки прощаються зі своїми родичами, сусідами, місцевими жителями. У нас було кілька корів, куплених якимсь замовником. Він їх виганяє із комори, а вони починають так ревти, як ніколи раніше. Вони відчували, що розлучаються зі своїми господарями».

Іван Хошко, який переїхав до Криваю в 30-х роках, розповідав Павлу Головчуку наступне: «Я не бачив іншого пейзажу на своїй батьківщині, крім гір і лісів. Від Угорщини і до самого Загреба ніде не було гір. Поля засіяні різними зерновими та іншими культурами, про які ми не знали. Ми вирощували картоплю, жито та овес. Вівса було найбільше, і тому найбільше ми їли вівсяний хліб. Ми

⁹⁴ Текля Явіляк також свідчила і Івану Грачаковичу, який написав статтю «Українці в Західній Славонії та Мославині» у: Збірник праць Мославина, вип. IX / X (2006/7), 38-51. У своєму свідченні пані Явіляк зазначила, що причиною переїзду було і те, що вони були змушені прийняти православну релігію і що вони не могли заявити про себе як українці, оскільки не мали власної держави.

⁹⁵ Спираючись на Список польських іноземних громадян, які проживають у муніципалітеті Липовляни, можна надати точні дані про імміграцію окремих українських сімей на територію сьогоденішнього муніципалітету Липовляни. Роман Міз також представив ці дані у своїй роботі, тому я коротко передаю їх тут. Схоже, що першими українцями, які переїхали до Липовлян, були Пантелеймон Піртко та Іван Даліяк у 1894 році з округу Ясло. (Детальніше на цю тему див. : Міз 2004: 21 – 41).

не могли дозволити собі жита. А в новому районі все було інакше. Я вперше побачив кукурудзу, пшеницю, ячмінь, гречку, пшоно... А такі овочі, як помідори, огірки, різні гарбузи – це було диво чудес!!»⁹⁶.

Цілком очевидно, що про саму еміграцію побутували різні історії, поряд з вище наведеними згадаю ще дві, що трапилися з переселенцями в районі Славонського Брода. Історії нам відомі від сибінського парафіяльного священика Івана Барщевського: «Один галичанин у поїзді, яким він їхав, після того, як йому вдалося продати своє майно в Галичині, випив ракії і в пияцтві відкрив своїм товаришам, які були злодіями, де він сховав гроші. Після кількох склянок Галичанин міцно спав, а супутники його пограбували. Після того, як він прибув до околиць Брода, де він мав придбати нерухомість, на яку він більше не мав грошей, його чекало важке життя. Подібна доля спіткала ще одного галичанина, який послав свою дружину та дітей приїхати до Славонського Брода раніше нього самого. Дружина та діти цілими днями та ночами чекали на вокзалі батька та чоловіка, який мав з собою гроші, щоб купити майно. Його ж самого знайшли мертвим і пограбованим у поїзді». (Барщевський 2002: 142-143). Барщевський також наводить історію, яку почув від своїх парафіян: «Старі» рушили в дорогу на бичачих возах з Галичини. Вони їхали курними дорогами через Угорщину в невідоме. Воли паслися біля дороги, але самі себе прогодувати могли дуже скромно. Зазвичай зупинялися біля якогось села, діти би скочили до села і дістали щось від добрих людей, а старі би змашували осі на возах, лагодили одяг, готували їжу. Після одного такого відпочинку з села не повернувся один син. Вони йшли його шукати, не могли домовитись, але їм здавалося, що їх люди розуміють, але ніхто не знав, як їм допомогти, і вони не знайшли сина. Пробувши ще кілька днів і ночей, вони рушили далі. Вони приїхали до Хорватії та оселились у селі Антуновац (парафія Гай). Згодом вони переїхали до Сібіні (Заврше), купили млин і продовжували там жити і працювати». (Барщевський 2009: 119).

Серед оповідачів існує жива традиція про те, як виживали перші переселенці, мігруючи із сучасної нам західної України, тоді Лемківщини та Галичини на територію Липовлян та Боснії. А саме, їхні діди та батьки розповідали їм про приїзд до нової країни та про важкі обставини, з якими довелося зіткнутися тут.

Текля Явіляк згадує, що її сім'я переїхала спочатку в Липовляни, а потім у Нову Субоцьку в 1934 році. «Прибувши до Нової Субоцької, тато купив будинок і уклав угоду з мулярами. Деякий час ми були у сестри у Липовлянах. Я пам'ятаю, як пішла там до школи і як нічого не могла зрозуміти. Коли вчителька питала мене, я плакала. Лише в школі я опанувала хорватську мову. Брат був старшим і служив у одного багатого чоловіка, а сестра працювала в аптеці в оточенні євреїв в Новській».

У спогадах Івану Грачаковичу Текля Явіляк також розповідала і наступне: «Приїзд у нову область означав для нас ще більшу бідність, а разом з цим нам довелося звикати до місцевих способів господарювання. Наприклад, раніше, мешкаючи на старих теренах, ми продавали свиней єврейським покупцям, бо

⁹⁶ Вдячність пану Павлу Головчуку за цю інформацію.

не знали, як організувати забій. Ми в основному вирощували там картоплю та жито. У Липовлянах ми зустрілися з кукурудзою та пшеницею. У нас було мало землі і мало зерна. Настільки мало, що ми самі розмелювали його на ручному кам'яному млині, а не на Баратовому млині в Субоцькій, де нам довелося би платити десятину. Ми їли переважно кукурудзяний хліб, який я носила до школи, де би обмінювала його зі своєю подругою Розою Переглін на чорний пшеничний хліб». (Грачаковіч 2007: 44).

Таблиця І.

Кількість учнів початкової школи в Липовлянах за національністю між 1905 і 1920 рр. (Відмарович, 1986: 48)

Рік	Хорвати	Чехи	Словаки	Українці
1905	65	77	29	3
1906	48	58	48	15
1907	44	64	58	15
1908	41	57	57	19
1909	49	65	54	21
1910	43	66	62	34
1911	46	52	73	58
1912	50	53	77	60
1913	53	55	75	68
1914	43	60	74	73
1915	52	63	76	65
1916	51	61	84	61
1917	48	48	88	68
1918	62	58	98	60
1919	62	57	88	56
1920	51	67	41	21

На відміну від переселення до Липовлян та їх околиць, яке було здебільшого неорганізованим, тобто мігранти з Галичини та Лемківщини приїжджали переважно невеликими групами, еміграція до Боснії заохочувалася державною владою, яка орієнтувалась на переселенців у повністю безлюдних районах, пропонуючи їм землю в обмін на працю.

Відразу після австро-угорської окупації до Боснії та Герцеговини прибула велика кількість чиновників, офіцерів, переселенців з Монархії, привізши із собою нові звичаї та культуру. Це було нове населення переважно поляків, українців, німців, чехів, італійців, угорців, словаків, словенців, румунів та болгар. До греко-католицької церкви належало чимало новачків, особливо українців (галицьких та лемківських). На початку окупації, приблизно в 1890 році, до країни

прибули солдати, чиновники та експерти різних кваліфікацій. Першою колонією, заснованою галичанами, нинішніми українцями, був пагорб Кличково, село між Српцями, Прнявором та Баня-Лукою. Тут оселилися 72 сім'ї. Вже в 1893 р. Міністерство фінансів Австро-Угорської монархії доручило провінційним властям в Боснії та Герцеговині створити передумови для колонізації. План стосувався колонізації району Баня-Луки, і кожна осіла сім'я мала отримати 10-12 гектарів необробленої землі для її обробітку та переробки. Основною умовою отримання земельної ділянки було те, щоб голова сім'ї був працездатним, а сім'я мала у своєму розпорядженні 600 флоринів. Земля передавалася в оренду на 10 років, а орендна плата не платилася протягом перших чотирьох років. Переселенці також здобували право користуватися деревиною з державних лісів в цілях будівництва.

Через 10 років поселенці отримували землю у постійне користування. Причинами такої колонізації, принаймні офіційно, були економічні, тобто обробка земельних комплексів. Однак, схоже, австрійська влада також хотіла провести «об'єднання» православного населення через сербський вплив, що надходив із Сербії, зміцнити позиції Відня, який розглядав католицьке населення як надійний продержавний елемент, і зламати територіальну компактність православного населення в північній Боснії⁹⁷.

Найбільш інтенсивний прихід українців (галицький / лемківський) на територію Боснії був на початку 20 століття, коли засновувалися численні нові поселення. Через розповіді моїх співрозмовників можна простежити обставини, що супроводжували приїзд українців (галичан/лемків) до північної Боснії.

Іван Бурда, народжений у Камениці поблизу Прнявору, згадує слова свого батька про те, що переселення до Боснії було організованим. «Заселялися групами, а наших поселяли в лісі. Вони розчищали ліси і боролися за життя. Хтось повертався назад, так було важко, а хтось їхав заселяти Америку».

Павло Головчук із села Деветина поблизу Баня-Луки дуже правдиво описує, як виглядали перші дні українців у новій, «обітованій» землі. Інформацію про це він черпав із записів свого батька, який в свою чергу, дізнавався про все від діда Павла. «Територія сучасної Деветини, яка тоді була під лісом, виділялася Австро-Угорщиною переселенцям з Галичини. Дідусь зважився поїхати на Дикий Захід. Він вирушив в дорогу із двома дітьми пішки до 25-кілометрового повітового поселення Бучача, а звідти поїздом до Львова. В дорогу дід і баба взяли з собою одне дерев'яне корито, кілька старих ложок і все. Вони подорожували Будапештом, Загребом та Славонським Бродом до Дервенти. З Дервенти йшли пішки до Прнявору, і вся ця дорога зайняла близько місяця. У Прняворі був центр збору. Там вони чекали розкладу, куди рухатися далі». Дід отримав номер 28 у Прняворі, і пройшов пішки на захід 25 кілометрів, дійшовши до нового села Деветина. Там вже було 27 номерів будинків. З дружиною та двома дітьми вони прийшли в нікуди. Першу ніч вони спали на землі під дерев'яним дахом, а потім почали будувати перший справжній будинок. Допомагали всі сусіди. Пилкою

⁹⁷ Дані про імміграцію українців (галичан / лемків) до північної Боснії див. у: Бусуладжіч 2003: 173-188.

пиляли деревину та спалювали пні, а на вигорілих участках сіяли пшеницю. Однак за місяць будинок діда згорів. З допомогою сусідів він відбудував новий. Після прибуття дідусь одразу почав виготовляти дерев'яні предмети та продавати їх у навколишніх селах, таким чином, хоча б якось міг вижити. Знаєте, ми принесли до Боснії культуру, якої там не знали. До того часу серби не садили картоплю в нашому регіоні, а ми привозили перину в Боснію, тоді як у сербів до того часу були лише солом'яні лежанки.

У Деветині одну третину населення становили поляки, а дві третини – галичани, так нас називали інші і так називали себе самі переселенці. Через деякий час була побудована церква, спільна для поляків та галичан. Однак церкву у нас забрали поляки, і галичани мусили будувати нову церкву».

Приїзд українців до Каніжі та її околиці, так само як і до Липовлян не був організований. Перші поселенці до Каніжі та околиць прибули в 1898 році.

Оповідачка з Каніжі, Єва Кава, повідомляє, що її родина переїхала близько 1905 року з околиць Белзеца. «Коли вони переїхали, їм говорили, що вони поляки».

Васо Юрків з Каніжі розповідає, що його бабуся і дідусь народилися в Україні. «Коли наші люди сюди приходили, вони були дуже бідними. Наші знали одне одного раніше і доселялися разом у групах. Вони повідомляли тих, хто залишався, що там, у Славонії, життя було набагато кращим. Вони були бідними, але працюючими, будували дерев'яні будинки. Вони б купили землі, і так їм вдалося вижити».

Степан Кецко згадує, як його старі переповідали, що вони їздили працювати до місцевого поміщика Мюллера, якому належало понад 700 гектарів землі.

Манда Чепка з Каніжі каже, що її прадід «посадив трьох дітей і бабу на повіз, і що вони приїхали як цигани». Дорога зайняла скоро місяць часу, і на поїздку потрібно було мати гроші, а ще смалець і борошно. Про цю землю дізналися, будучи на службі, тому почали селитися. Сама земля не була родючою. Треба було осушити водойми в місцях, де була земля».

Іван Зарічний із Шумеча також згадував, як його сім'я спочатку приїхала в Магич-Мала біля Нової Градішки з району Тернополя в Україні, а звідти вони оселились у Шумечі.

Про це говорить і Андрія Кава, чий предки на возах дійшли до Магич-Мали, а звідти селилися до Шумеча.

Барбара Франчек повідомляє, що її предки добиралися з міста Зборів поїздом до Славонського Брода, а звідти до Шумеча. Очевидно, якийсь чоловік з прізвищем Красноп'юрка служив в армії в Броді, тож він інформував українців/галичан у Зборові: «Вам нема про що думати, слід переселятися до Славонії. Ви отримуйте там 10 акрів землі за наші два тут».

У Шумечі та Каніжі українців сприймали погано. До Другої світової війни їхнє життя в цих поселеннях було дуже несприятливим, про що свідчать записи парафіяльного священика Сигізмунда Шліза, який засвідчив нетерпимість хорватів до галичан/українців і через греко-католицьку віру, і через заселення «чужих» земель, і через відмінності мови та культури. З його записів бачимо, скільки

труднощів йому довелося подолати, щоб отримати дозвіл на будівництво церкви, наскільки важко було українцям отримати громадянство Королівства Югославія та на стільки проблем довелося наштохнутися Шлізу через проведення греко-католицького релігійного викладання українською мовою ⁹⁸.

Переселення українців з Галичини до району Сібіня не проходило без труднощів. Про це свідчить запис на пам'ятнику парафії Сібіня. «Переселенці купують та оселяються в будинках корінних жителів Хорватії, які через відсутність єдності та часті аборти, а також не маючи національної гордості та самосвідомості, все більше занепадають, залишаючи своє вогнище та покидаючи землю чужинцям. На щастя, ці останні поселенці (українці та поляки, цит.) слов'янської крові та національності, можливо, вони могли би змішатися з тутешніми шляхом шлюбів та подружніх зв'язків, а тим самим примножувати та зміцнювати корінне населення». (Барщевський 2009: 118).

Місцеве хорватське населення дуже часто звинувачувало українців у стихійних лихах, хворобах тощо. Коли 8 червня 1913 року в парафії Каніжа сталася жаклива бійка, місцеве хорватське населення вважало, що в усьому винна «галицька парафія».

Українців у Бродській Посавині також звинувачували у розповсюдженні з Галичини ендемічного нефриту, що згодом було спростовано у наукових працях, оскільки хвороба взагалі не існувала в Галичині, а українці з Липовлян чи Боснії не страждали цією хворобою, яка до того ж тут і не отримала широкого поширення. (Барщевський 2009: 123-124).

Порівняно з липовлянськими українцями/галичанами, українці/галичани Каніжі мали набагато більше проблем із місцевим хорватським населенням, себто шокціма, особливо у перші роки після заселення.

Заснування, діяльність та роль у збереженні ідентичності в греко-католицьких парафіях Західної Славонії та Бродській Посавині

а) Липовляни

Перш за все слід сказати, що Греко-католицька церква існує в Хорватії вже з 1611 р., коли був заснований монастир Марча, точніше коли єпископ Симеон Вратаня приєднався до католицької церкви. Марчанська єпархія являє собою збір всіх католиків візантійського обряду в межах Королівства Хорватії, Славонії та Далмації і існує донині як Крижевецька єпархія. Поряд із жителями Жумбераку, русини та українці, які прибули до Хорватії у XIX та XX століттях як греко-католики, значно збагатили єпархію Крижевців та збільшили її як кількістю віруючих, так і створенням нових парафій. Поселившись, русини вже були греко-католиками, тобто нащадками об'єднання 1646 року, коли в Ужгороді було підписано унію церковного об'єднання з Римом (відоме також як «русинська» або Ужгородська унія). Українці також були греко-католиками, коли іммігрували, але нащадками вони були ще раніше укладеної унії, так званої «Брест-Литовської унії» 1596 року.

⁹⁸ Дивіться про це у: Ступ'як 2009: 21-83.

Одним із головних елементів ідентичності українців у Липовлянах була релігійна ідентичність.

Тому заснування та діяльність греко-католицької парафії у Липовлянах було надзвичайно важливим фактором, який зміцнює українську громаду там донині.

На час імміграції українців на цю територію греко-католицької парафії тут не існувало. Тому район Липовлян та Нової Субоцької належа парафії в Дишніку недалеко біля Гарешніці. Там греко-католиками стали місцеві православні через погані відносини з їх православним пастором у середині XIX століття. Парафіяльний священник приїжджав із Дишніка, щоб відправити службу по українських будинках у Липовлянах. До Липовлян приїжджали також священники із Загреба та Крижевців.

У 1909 р. була заснована греко-католицька парафія у Липовлянах, до складу якої увійшли всі поселення Мославини в районі Кутина та греко-католицькі поселення в околицях Новська. Кількість греко-католиків у 1909 р. становила 550. Липовляни потім відразу отримав свого пастора, а фундамент греко-католицької церкви святої Анни був освячений у 1913 році.

У 1924 році будівництво греко-католицької церкви було завершено. Греко-католицькі парафіяльні священники в Липовлянах мали переважно українське чи русинське походження.

Згідно з реєстровими книгами, що зберігаються у РАЦСі у Новський, можна побачити, що першою особою, зареєстрованою у книзі реєстру, був Іван Філіпчук, дата народження – 4 квітня 1909 року. Батьками Івана Філіпчука були Павао та Катаріна Філіпчук, а хрещеними батьками – Петар Мусій та Марія Семенюк, по матері Сокол. Дитину хрестив пастор Томо Северович⁹⁹.

Греко-католицька віра, безумовно, була елементом, який відрізняв українців та русинів у Хорватії від представників інших народів (принаймні у середовищі, де вони оселилися). Зберігаючи своє греко-католицьке віросповідання, українці в Липовлянах також зберегли і свою ідентичність. Зберегти цю ідентичність в такий спосіб було простіше, але важче, ніж зберегти ідентичність чехів та словаків, які були римо-католиками в Липовлянах. Вони зберегли свою релігію як особливість, і через це їх часто певним чином дискримінували найближчі сусіди через нерозуміння.

Відповіді моїх доповідачів на питання про зв'язок між релігійністю та ідентичністю вказують, наскільки важлива релігія для українців у Липовлянах навіть і сьогодні. Іван Бурда каже, що лише старші покоління ходять до церкви, а молодші все менше. «Для них це не так важливо». Наталія Овад свідчить подібним чином, вважаючи, що молодь «хоче догодити» більшості людей (тобто хорватам) і тому не відвідують своєї церкви. Михайло Климчук згадує, як колись було важливо, щоб дівчина та хлопець, які збиралися одружитися, були греко-католиками. Якщо дівчата виходили заміж за римо-католика чи православного (що ставалося рідко), їм доводилося вимагати відпущення-відмову від греко-

⁹⁹ ЗАГС Новська, Реєстрові книги народжених в греко-католицькій парафії у Липовлянах, кн. 117.

католицької церкви. І навпаки, якщо наречений був греко-католиком. Володимир Рудак також згадує, що у старі часи «кожен обирав свою віру», що означало би, що не було великої кількості змішаних шлюбів між римо-католиками та греко-католиками, що не підтверджується ні книгами актів реєстрованих шлюбів, а ще менше шлюбів існувало між греко-католиками та православними. Фердо та Ана Овад вважають, що греко-католицька віра в Липовлянах збереглася виключно завдяки тому, що в поселенні існувала греко-католицька парафія. «До цієї парафії належать Кутина, Новська та Брестаче.

Поки існують парафії та молоді люди, які йтимуть до церкви, українці й надалі зосереджуватимуться в Липовлянах. Але молодь не має роботи, а відтак ні майбутнього. Як би вони тоді йшли до будь-якої церкви?» – підсумовують Фердо та Ана Овад. Річ у тім, що в парафії Липовляни нараховується 306 віруючих¹⁰⁰, тобто близько 100 сімей, і лише 30 людей відвідують недільну службу – підтверджує Володимир Ласек. Молодші доповідачі також поділилися розповідями про ставлення молоді до релігії та інституту Церкви. Мая Федак вважає, що греко-католицька церква має незначний вплив на становлення молодого покоління. Так, молодь приходять до церкви лише з нагоди Великодня чи Різдва. Мая Федак згадує, як раніше все більше людей ходило до церкви. «Все залежало від преподобного. Преподобний Ярослав зумів нас зацікавити, тому ми із задоволенням приходили до церкви. Однак люди сьогодні дуже ліберальні, а сам інститут Церкви більше не користується популярністю».

Павло Головчук також розповідає про важливість Церкви як інституту. Будучи молодим хлопцем у семінарії, він усвідомлював свою українську та греко-католицьку ідентичність, якою він оберігає і досьогодні. «Церква була головним чинником збереження ідентичності, і ми жили компактно з Церквою. Не приходять до церкви по неділях було для мене гріхом. Ми трималися церкви»¹⁰¹.

Анкіца Головчук також вважає, що релігія дуже важлива. «Тато і мама були дуже релігійними. Ми приходили на всі служби. Хто не ходив з нами до церкви в неділю, той залишався без обіду. Відвідуючи церкву, нам вдалося зберегти свою ідентичність та унікальність». Богдан Гнатюк вважає, що «релігія – це плащ, який нас оберігає». «Якби не Церква, нас би не існувало». Коли мова зайшла про те, де буде побудована церква, вибір став точно на Липовляни, через найбільшу кількість греко-католиків. Це і допомогло у збереженні ідентичності, тоді як в інших околицях, де не існувало церкви, ця ідентичність була втрачена, внаслідок чого люди асимілювалися.

Оскільки греко-католики в Хорватії у 1990-х роках перейшли на Новий календар, вони стали ще ближчими до римо-католиків. Здається, що для більшості доповідачів, цей перехід на Новий календар абсолютно не має значення, і що вони в більшості випадків навіть підтримують його через спрощення

¹⁰⁰ Цю інформацію наводить Алекса Павлишин у своїй праці про писанки у Липовлянах, і стверджує, що відомості отримав від свого батька Ярослава Лещешина. З 306 віруючих половина з них походить з Лемківщини. (Павлишин, 2009: 18).

¹⁰¹ Русини в Петровцях також пов'язують свою національну ідентичність з релігією. «... Бути греко-католиком у нас означає бути русином ...» (Томіслав Рац, Петровці, 1971 р.)

повсякденного життя. Однак тези про те, що відмінності між греко-католиками та римо-католиками зменшилися, для окремих людей не було достатньо, тому під час Війни за незалежність Хорватії вони ототожнювали греко-католиків з православними. Тобто, самого факту хрещення трьома пальцями, було декому достатньо, щоб оголосити українців сербами, а їхню церкву – «сербською церквою». В часи відновлення Римо-Католицької Церкви служба для римо-католиків з Липовлян та околиць проходила в греко-католицькій церкві Липовлян. Окремі люди не хотіли йти на службу до церкви, в якій стоїть іконостас, тим самим демонструючи своє глибоке незнання християнської релігії.

Під час останньої війни навіть липовлянський пастор Ярослав Лещешин, зазнавав різних незручностей. Так, наприклад, до нього приїжджали п'яні прихильники ХВ і погрожували йому через бороду, яку він носив, чи хреста у церкві, яким він володів, а окремі люди погрожували, із закидами знести церкву. З іншого боку, греко-католики, в тому числі, і українці в Хорватії та Боснії, не були визнані сербами як свої, враховуючи, що верховним главою церкви вони вважали Папу.

Той факт, що церква в Липовлянах останнім часом веде богослужіння переважно хорватською мовою, турбує місцевих українців, які вважають, що принаймні у церкві слід плекати українську мову, яку вже й так значною мірою викоринювали з народження. Головчук вважає, що греко-католицька релігія окремих людей сприяла асиміляції після останньої війни. «Словаки та чехи не мали словацької чи чеської римо-католицької церкви. Вони приєдналися до хорватської римо-католицької церкви і були прийняті в Липовлянах. Наші прийшли особливо – календар і звичаї в церкві значно відрізнялися від римо-католицьких звичаїв. Через це деякі з них, особливо останнім часом, асимілювалися».

б) Каніжа, Сібінь, Шумечі

У Каніжі, де національна ідентичність з самого початку переселення була менш вираженою через біполярність населення, роль греко-католицької церкви була і залишається все більш визначальною, оскільки це єдина ланка, яка пов'язує віруючих з їх батьківщиною. Цікавим видається запис, наведений Іваном Барщевським у його книзі про греко-католицьку парафію в Сібіні. В ній він описує розмову, яку вела дружина каніжського священника з першими українськими поселенцями в Каніжі. Так, один із перших поселенців описує, як українці шукали свою церкву після прибуття до Каніжі: «Ми пішли до хорватської латинської церкви, тому що це та сама віра, що і наша, сподіваючись, що Бог почує наші молитви. Але пізніше прийшло свято, і це було велике свято, Різдво, Великдень, а латинська церква зачинена. Ми зібрались і плачемо. ...». Потім він описує відвідування православної церкви (швидше за все, в Бебрині, де існувала найближча православна церква): «Ми приїхали до тієї церкви. Свята служба вже розпочалася. Ми озирасмося навколо церкви, і ніби вона наша, і іконостас, і хор, але все ніби не те. Служиться літургія, а царські ворота закриті. Як це? І співає цей хор якимось по-іншому – Людей небагато, і то якісь тихі. Я дивлюсь

і слухаю, слухаю і кажу своїм людям: Та стривайте ж, люди, це не наша церква, а православна, сербська. Ми повернулися додому сумні. І що робити далі? Як би нам дізнатися про нашу церкву?» (Барщевський 2009: 121-122).

Схоже, що національна ідентичність українців у Каніжі була ослаблена ще у 20-х роках минулого століття.

У спогадах, написаних Сигізмундом Шлізом, між іншим, згадується наступне: «Наказував наш русин (тоді українці заявляли про себе як русини, цит.), що ми прийшли на їхню землю і що все повинно бути по-їхньому і навіть ненадовго, заради святого миру краще відректися свого українського ім'я та своєї Церкви лише для того, щоб йому залишатися на рівні свого сусіда Шокца, який більше не буде ненавидіти його та називати смердючим русом». Здається, що інтерес до церкви зменшився до середини століття і через загальну ослаблену національну ідентичність усіх національностей Югославії, і через малий інтерес до Церкви після Другої світової війни.

Сьогодні церкви в Каніжі та Шумечі відвідуються погано. За даними парафіяльного священика із Каніжі – Ніколи Ступ'яка, на службу в неділю приходять від 30 до 40 осіб, що становить близько 20% греко-католицького населення.

Факт, на який вказує і Васо Юрків, полягає в тому, що сьогодні свято Лаврентія, римо-католицького прощення, відзначається більше, ніж свято дня народження Пресвятої Диви Марії, греко-католицького прощення.

Микола Ступ'як проводить богослужіння хорватською мовою, задля того, щоб усі його зрозуміли, оскільки найбільша частина українців у Каніжі та Шумечі не розмовляють українською. Українці в цих селах усвідомлюють той факт, що як тільки «церква відсторониться», втратиться і українська ідентичність», – каже Васо Юрків.

У районі Сібіня, парафія якого охоплювала велику територію від Магич-Малої на заході до сіл у Пожезькій області на півночі та Буковля на сході, одразу після заснування парафії, було зафіксовано велику кількість переходів до римо-католицької віри. Особливо це стало поширеним явищем в селах, де мешкало мало українців. Пастор із Сібіні навряд чи міг би обслуговувати всі села, що знаходилися в радіусі близько 30 кілометрів. Так, мешканці с. Магич-Мала погрожували приєднатися до римо-католицької парафії у Новій Капелі, а збережені також і листи римо-католицького пастора з Буче, який відповідає на звинувачення сібінського пастора за перехід до римо-католицької віри, тобто виконання всіх релігійних обов'язків греко-католиків римо-католицьким священиком. (Барщевський 2009: 128-131).

Причини переселення українців з Боснії до Хорватії

Українці із Боснії переїхали до Хорватії та Воєводини відразу після закінчення Другої світової війни, а деякі з них іммігрували до США та Австралії. Деякі села були повністю виселені, в той же час із деяких сіл українці іммігрували лише частково. Крім економічних причин, основна причина їх переселення

лежить вже у самому етапі та способі їх переселення у Північну Боснію. Схоже, що серби, які переважно населяли територію, що оточувала українські села, з самого початку були вже в невдоволеному настрої щодо нових переселенців, яких вони вважали зловмисниками, прийдешніми на їхню землю. Оповідачі також знають про це. Іван Бурда каже, що «Українців оточили сербські села. Сербі думали, що українці забрали їхню землю. Крім того, економічна ситуація в Боснії була надзвичайно поганою. Це була горбиста місцевість, а земля була кам'яниста. Під час війни четники знищили нам багато чого. Тому ми чекали закінчення війни, щоб ми могли почати селитися. Люди емігрували з Камениці, починаючи з 1945 до 1957 року». Фердо Овад зі Старої Камениці також каже, що земля була «поганою, горбистою, повна гравію та каменю». «Крім того, там все згоріло, і жити там було неможливо»¹⁰².

Першою сім'єю, яка переїхала з Боснії до Липовлян після Другої світової війни, була родина Гнатюків. Богдан Гнатюк, 1945 року народження в м. Медарі, описує це: «Я приїхав до Липовлян рік тому. Мій батько народився у Завидовичах у 1903 році. Після того переїхав до Камениці, а потім у 1941 році – до Босанської Градішки».

Наталія Овад, від народження Гнатюк, пояснює причини переїзду 1941 року із Камениці. «1941 рік. У наш будинок прийшли четники. Матір гвалтували, а батька били багнетом по підшвах, та так, що він більше не міг ходити. Ми залишили все після цього; взяли лише корову та трохи речей і пішли у світ і більше не поверталися до Старої Камениці. Ми дібралися в Босанську Градішку, де тато знайшов роботу. Батько бачив, як Савою пливуть трупи з Ясеновца та Старої Градішки, тож сказав, що нам треба рухатися далі. Мій наймолодший брат (Богдан Гнатюк) народився біля Нової Градішки в Медарі, і коли ми хотіли охрестити його, нас послали до Липовлян, де був греко-католицький священник. Батько у Липовлянах годував одну стару бабусю і таким чином отримав хату».

Іван Бурда каже, що Гнатюки та Костецькі першими прибули з Боснії до Липовлян. Вони і надихнули на переїзд інших, особливо його батьків.

Павло Головчук також пояснює причини міграції українців з Боснії до Хорватії та Воєводини. Головчук шукає причини також і у періоді Другої світової війни. «Не було армії, яка б не проходила повз наш будинок у Деветині під час війни. Знаєте, ми були під захистом у НДХ (Незалежна держава Хорватія). Ми були антикомуністами, тому що росіяни принесли загибель Україні. Тому після війни комуністи постійно переслідували наше духовенство».

¹⁰² Першим після війни доселився Йосип Гнатюк з Камениці, потім Йосип Костецький з Камениці, потім Василь Семенюк з Камениці, Стефан Овад з Камениці, Катаріна Летвенчук з Камениці, Мірон Бурда з Камениці, Іван Лагдуза з Камениці, Василь Шаркевич з Козарця поблизу Предора, Володимир Рудак з Козарця, Євген Годінь з Козарця, Василь Кахан з району Прнявор, Іван Холод з Прнявору, Михайло Карпа з Прнявору, Йосафат Семянів з Прнявору та Володимир Костюк з Деветини. Михайло Герич, Стефан Мороз, Нікола Псалмістар та Нікола Сікорський переїхали з Боснії в околиці Славонського Броду, а потім до Липовлян. Міджо Костецький приїхав з сім'єю з Поповача після Другої світової війни, а Стефан Ласек переїхав з Гаєва в Боснії. Дивіться більше даних у: Мизь, 2004: 41-46.

Були й такі, що спочатку прибули з Боснії в слов'янське поселення і там пробули довший період часу. Так, батько Анкиці Головчук, від народження Херіч, після війни прибув до Канижі. Оскільки в м. Оріовац була цегельня, її батько переїхав з сім'єю до цього поселення, і в 1951 році там народилася Анкіца. Коли цегельня в Оріоваці «розпалася», у 1964 році батько переїхав до Липовлян, де працювала ще одна цегельня, а існувала також і греко-католицька парафія. Отже очевидно, що після першої міграції галичан/лемків, тобто українців до Липовлянів на початку ХХ століття, яка була переважно добровільною, ця друга міграція із Боснії до Липовлянів була певним чином вимушена. А саме, в Боснії українці жили в дійсно складних умовах (як економічних, так і міжетнічних та міжконфесійних), тому через ці обставини вони шукали кращих земель та більш придатних районів.

Через міграцію українців деякі населені пункти, які вони заснували на початку ХХ століття, зникли. Так, зникли села Камениця, Лепениця, Стара Дубрава, а цілих 130 сімей емігрували із сіл Расевац, Раковац, Лепениця, Срджевичі, Сітнеж, Селіште, Брезовляни, Куонове та Чукала. (Ювілейний схематизм 1962: 166). Дані церкви підтверджують, що 212 українських сімей емігрувало із Прнявора, тому число греко-католиків у Прняворі зменшилося з 2238 у 1942 році до 1067 у 1962 році (Ювілейний шематизм 1962: 170).

Значно менша кількість українців з Боснії переселилася в район Канижі та її околиць. Згідно з пам'яткою парафії Канижа, деякі родини із сусідньої Боснії, переважно з району навколо Дервенти та Србца, іммігрували сюди у 1950-х роках, але у значно меншій кількості, від числа переселенців до Липовлян.

Цілком ймовірно, що район Липовлянів був більш придатним для імміграції українців з Боснії через кращі землі, якісне транспортне сполучення, більші можливості для пошуку роботи, а також, можливо, і через краще збережену українську ідентичність, яка у Канижі в ті роки вже потиху згасала. Переселення українців з Боснії відбувалося також і до районів Сібіні та Славонського Броду.

Пристосування боснійських українців у новому просторі

Прибувши на нову територію, українці із Боснії все ще були чужинцями і серед «своїх». Найскладніше було тим, хто потрапляв у місцевості, де українців було мало. Анкіца Головчук, родина якої приїхала з Прнявора в Оріовац поблизу Славонського Брода, одразу після Другої світової війни, і яка народилася в Оріоваці 1951 року, каже, що місцеві хорвати називали їх «галичанами-циганами».

Богдан Гнатюк, який народився 1945 року в Медарі, також розповідає, як його сім'я переїхала до Липовлян. «Спочатку нас сприйняли не дуже добре. Згодом люди побачили, що ми працюємі, а крім того, після війни в Липовлянах залишилося багато вдів, тож ми допомагали цим сім'ям, залишеним без чоловіків.

Спочатку вони називали нас боснійцями. Крім того, ми відрізнялися від липовлянських українців, які в багатьох випадках були лемками і розмовляли на своєму діалекті, відмінному від нашого, і мали деякі свої звичаї, що відрізнялися від наших. Тому іноді траплялися непорозуміння».

Павло Головчук каже, що українці-липовляни та боснійські українці – це дві групи населення. «Одні – лемки, які були ізольовані від України, ос-

кільки перебували під владою поляків, а інші – галичани, які іммігрували з нинішньої частини Західної України. Через відмінності у звичаях та мові лемки асимілювалися швидше, ніж галичани».

Наталія Овад, родина якої після Другої світової війни приїхала до Липовлян з Камениці, каже, що вони були «тепло прийняті». «Вони були раді, що нас тепер більше буде у церкві.»

Михайло Климчук, Липовлянський українець, каже, що українці з Боснії прибули після запрошення греко-католицького священика із сусідніх слов'янських парафій, куди вони спочатку доселялися. «Ми були раді, що вони прийшли, тому що нас тепер було більше у церкві.» Після Другої світової війни українці в Липовлянах зазнали демографічного спаду, особливо після страждань чоловіків у таборі Ясеновац, тому прихід українців з Боснії «підвищив» кількість представників цієї спільноти та відновив уже дещо ослаблену ідентичність.

Текля Явіляк каже: «Після війни багато їх прийшло (українців, цит.) з Боснії. Якби вони тоді не прийшли, все би розпалося (йдеться про українську спільноту, цит.)».

У Каніжі та Шумечу, куди так багато українців з Боснії не іммігрувало, збереження ідентичності не заохочувалося після закінчення війни. Греко-католицький пастор Микола Ступ'як з Каніжі пояснює, чому боснійські українці мали сильнішу ідентичність, ніж українці Липовлян чи Каніжі. «Вони (боснійські українці) прийшли і заснували свої поселення на лісових галявинах, їм доводилося пройти по три кілометри, щоб почути мову, відмінну від української, тоді як українці Каніжі та Липовлян були піддані постійному спілкуванню з іншими народами по сусідству».

Після прибуття в Липовляни та околиці, українці із Боснії виконували різні роботи. Будучи юним хлопцем 16-ти років, Іван Бурда працював прислужником у родині Діянів, де було три вдови. «Я пробув у тій сім'ї півтора роки, а потім з 1948 до 1951 року працював на цегельні. За цей час ми всі жили в чужих будинках, і я був першим, хто збудував власний будинок.» Фердо Овад доселився із Камениці як працівник лісгоспу. Його дружина, Ана Овад, у дівочтві Бурда, приїхала на запрошення своєї тітки у 1947 році і служила у Липовлянах, у чеха Антуна Копецького. «Я там багато працювала. Там було багато корів, я водила їх на пасовище, а виконувала і інші роботи». Ні Фердо, ні Ана не мали нічого, коли одружилися в 1950 році. У нас було дві тарілки, дві ложки та наряд. Після весілля вони купили будівельну площадку і почали будувати новий будинок. Фердо та Ана зазначають як боснійські українці одружувались на боснійських українках на новій території. «Каменичани одружувались з жителями Камениці». Тим не менш, схоже, що відмінності між ними дуже швидко зникли і що українці в Липовлянах стали компактною спільнотою, сила якої базувалася на збереженні релігії та мови.

Українська мова як чинник збереження ідентичності українців у західній Славонії та Бродській Посавині

а) Липовляни

Інтерес до питання особливостей ідентичності, який зростає з кінця 20-го століття, супроводжується все більш детальним вивченням мови як одного з основних чинників ідентифікації на всіх рівнях: місцевому, регіональному, етнічному, національному.

Мова вважається одним із істотних компонентів, що визначають концепцію культурної та етнічної ідентичності.

Українська мова в межах південно-слов'янського регіону являє собою особливий варіант української, який не збігається із стандартною українською вимовою. За ціле століття, відколи українці живуть у Боснії та Хорватії, вони відчувалися від інших українців, які проживають в Україні. На новій території українці створили новий спосіб життя у звичаях, в економіці та стилі одягу. Зрештою, їхня мова також відрізняється від мови інших українців. Ба більше, українці прийшли на терени Хорватії та Боснії під іншими назвами: галичани та лемки, і їхня українська ідентичність набула повноцінного розвитку лише після здобуття Україною незалежності у 1990-х роках. Подібно до того, як українці в Республіці Хорватія мають у своєму словниковому запасі хорватські чи сербські слова, так і у тих, хто проживає в сучасній Словаччині, багато словацьких слів, а у Польщі – польських.

Зменшення кількості соціальних ситуацій, у яких використовується українська мова, призвело до її поступової деградації, яка включає в себе втрату певних виразів, слів та граматичне спрощення. Водночас все більш рідкісне вживання впливає з нездатності мови висловити все, що хотів би сказати оповідач. Використання української мови в Липовлянах у кращому випадку обмежується приватним середовищем (сім'я, друзі, дозвілля тощо), хоча і практикується у приватній сфері, але не у всіх ситуаціях. А саме проникнення хорватської мови у сфери, раніше резервовані переважно для української мови, значно посилювалося у період після Другої світової війни, тобто після появи перших змішаних шлюбів. Помітним є, що для старих оповідачів важливий той факт, що вони спілкуються/розуміються українською мовою.

Тежля Явіляк, народжена в Лемківщині, каже, що її син досі розмовляє з нею українською. «Ми, старші, завжди спілкувалися між собою українською, але молодші вже й не знають української. Усе переплуталося».

Іван Бурда зазначає, що є багато молодих людей, які соромляться своєї мови і через це не хочуть розмовляти.

Даринка Марушкі згадує, як її батьки розмовляли виключно українською мовою, і як вони з братом будучи малими відповідали хорватською мовою. На запитання, чому так, вона відповіла, що не знає. Проблема забуття мови виникає у людей, які переїхали у великі міста. А саме, вийшовши з первинної громади, де в одному місці мешкало багато українців, вони більше не мали з ким спілкуватися українською, а звичайне знання мови не передається нащадкам.

Дочка Наталії Овад, яка живе в Задарі, розмовляє чистою українською, але не має з ким спілкуватися. Зате українською вона розмовляє з матір'ю, коли приїздить до Липовлян.

Павло Головчук вважає, що Загреб пропонує можливості тим, хто хоче говорити українською та бажає зберегти свою українську ідентичність. «Тут існує багато асоціацій, греко-католицька церква, Філософський факультет з кафедрою українознавства, і є можливості для тих, хто цього хоче»¹⁰³. І самі українці в Липовлянах не розмовляють чистою українською мовою, а використовують у своїй мові низку хорватських слів, так Володимир Рудак каже, що розмовляє зі своєю дружиною «наполовину». І Фердо, і Ана Овад, які одружені вже більше півстоліття, кажуть, що розмовляють «нечистою українською». «Краще сказати, що ми спілкуємось між собою українсько-хорватською мовою».

Анкіца Головчук також каже, що говорить нечистою українською мовою. «Це змішана мова. Коли ви говорите швидко, і не можете згадати деякі українські слова, – ви українізуєте хорватські слова. Оскільки ми з чоловіком жили серед українців у Німеччині, звідти також засвоїли деякі нові українські слова, а ті, хто їх не знає (а їх набагато більше), вживають хорватські слова. З часом так буде завжди. Крім того, сучасна українська мова успадкувала багато слів від російської. На сході України розмовляти українською було практично заборонено. Наша мова у Липовлянах схожа на мову бургенландських хорватів».

Тож очевидно, що мої співрозмовники розмовляють якоюсь сумішню хорватсько-української мови, використовуючи нові слова¹⁰⁴.

¹⁰³ Заява русина з Міклушевця поблизу Вуковара, яка може бути універсальною для всіх національних меншин, говорить про те, як втрачається мова, коли люди починають від'їжджати у великі міста: «... Час вичерпав мовний сегмент. Ми були твердими русинами, поки були в багнюці та з кіньми. Тепер діти закінчують вісім класів і йдуть. Тож де вони могли би говорити русинською? Мій син живе у Шпанському, і де його діти розмовлятимуть по-русинськи? ...» (Євген Голік, Міклушевці, 1936 р.)

¹⁰⁴ Ліляна Маркс, яка досліджувала українські свідчення в селі Каніжа поблизу Славонського Броду, відзначила дуже цікаве явище, яке характерне не лише для українців у Хорватії, а й для інших національних меншин, які не мають прямого контакту з батьківщиною. «Молодша група населення набагато краще підтримує українську мову, ніж старша група. У спілкуванні між собою лише старі люди розмовляють українською, а історії батьків, яких вони слухали українською чи читали у книгах, дітям та онукам розповідають переважно хорватською мовою. Заміну українських слів хорватськими можна трактувати як метод для осучаснення казки. Коли хорватські назви використовуються для технічних термінів (холодильник, радіо), тому що оповідач не знає українських термінів. Вміле ведення оповіді вимагає гарного знання обох мов: українці залишають імена героїв українською мовою в хорватському тексті, хоча їх можна легко перекласти на хорватську, зберігаючи таким чином автентичну атмосферу оповідання. Оповідачі розмовляють мовою, яку чули та вивчали переважно вдома, і вона відрізняється від сьогоденної літературної української мови. Оскільки мову переважно зберігають люди похилого віку, тоді як молодші відвідують школи, коледжі та залишають село; рідко повертаються і все рідше розмовляють українською, беручи слова, яких їм не вистачає, з хорватської, а не з сьогоденної української, якою вони не володіють.» (IEF, рук. 1162, Ліляна Маркс, Усні оповідання з Каніжі (українці та хорвати).

Цікаве зауваження роблять Ана та Фердо Овад, які кажуть, що між українцями, тобто лемками та галичанами, існують незначні відмінності у мовленні. Через відмінність у мові лемки, які іммігрували до Липовлян, із самого початку не вважалися українцями. За словами Фердо Овада, лише з приходом галичан, тобто українців із Боснії, – та помилка була виправлена. «Пастор сказав усім на службі, і галичанам, і лемкам, що наша Батьківщина – це Україна».

Павло Головчук вважає, що лемки асимілювалися набагато швидше, ніж галичани, оскільки вони не розмовляли літературною українською мовою. Олекса Павлишин у своїй праці Липовлянська писанка вважає, що лемки пізніше асимілювалися на відміну від інших українців, і вказує, що лемки зберегли свій діалект у піснях, які досі співаються з лемківською вимовою, і що в народі досі існує приказка «Мужні як Лемки» що вказувало би на повільну асиміляцію Лемків з більшістю людей (Павлишин 2009: 18-19). Головчук правильно робить висновок, що українська ідентичність втрачається з того моменту, коли вдома більше не розмовляють українською мовою. «Найкраща школа – це сім'я. Марні профтехучилища. Держава дає великі гроші на літні школи, і ці діти, якщо вдома не розмовляють українською, не знають мови».

Що стосується викладання освіти українською мовою, то такий установчий заклад у Липовлянах відкривався декілька разів, і він існує до сьогодні. До 1979 року українська мова була присутня у школі лише у викладанні релігійного вчення. З утворенням Союзу русинів та українців Хорватії у школах, де навчалися представники української чи русинської народності, було введено факультативний предмет української, тобто русинської мови.

Першим учителем у Липовлянах був Мірко Явіляк у 1979/1980 навчальному році.

Наступного навчального року мову викладає Богдан Гнатюк. Гнатюк згадує ті часи: «Я працював слюсарем. Пізніше мене шантажували тим, що я повинен викладати або залишати роботу. Я взяв буквар і викладав історію, географію та українські звичаї. Потім, на щастя, прийшов новий пастор та його дружина, яка взяла викладання на себе, тож мені більше не доводилося викладати».

Після нього, в період з 1981 до 1983 року, українську у школі викладала Слава Біленькі, вчителька української мови та дружина пастора. З 1983 до 1986 року українську мову викладала пані Дубравка Поляк Макаруха із Загребського університету¹⁰⁵. Потім викладає Марія Семенюк (1986/1987 р.), а з 1987 до 1989-го та з 1993 до 1995-го Ярослав Лещешин, греко-католицький пастор з Липовлянів. З 1995 року мову викладає Тетяна Ласек (Міз, 2004: 96-97). Дехто згадує, як пастор Ярослав навчав їх української. «Він зумів нас зацікавити», – каже Мая Федак. Схоже, у 1980-х роках, за спогадами Дубравки Поляк-Макарухи, українські діти в Липовлянах все ще добре знали українську мову, якою на той час часто розмовляли вдома (Поляк-Макаруха, 1986: 78).

¹⁰⁵ На той час, коли Марія Семенюк викладала для дітей-липовлян всі вісім класів, у чотирьох групах було 47 учнів, які вивчали українську мову дві-три години на тиждень. (Поляк – Макаруха, 1986: 79).

За словами Наталії Ласек, дочка якої викладає українську мову в школі у Липовлянах, Тетяна Ласек закінчила факультет української мови та літератури в Україні в Тернополі, а крім викладання у Липовлянах вона викладає раз на тиждень у Вуковарі та Петровцях, де також існують українські класи.

Павло Ардан каже, що шість учнів школи у Липовлянах відвідують уроки української мови, і що всі вікові групи відвідують заняття один-два рази на тиждень. «На уроці ми вивчаємо історію України, складаємо п'єси та пісні, а старші учні також вивчають і географію України. Іноді ми дивимось мультфільми українською, а вчителька їх нам перекладає. Старші ходять двічі на тиждень, а я – один раз».

Крім викладання українською, Союз русинів та українців організував Літні школи для вивчення української та русинської мов.

З розмов із учасниками, які брали участь у літніх школах, помітно, що вони мали дуже великий вплив на збереження культури та національної ідентичності українців у Липовлянах. «Заняття там проводилися українською мовою. Ми були в школі разом з русинами. Їм набагато краще вдалося зберегти свою ідентичність, а тому і розмовляли між собою русинською. А українці з Дунайського регіону знали українську набагато краще за нас. Тільки в любові до України та до її культури ніколи не існувало відмінностей», – каже Іван Лалуш.

б)Каніжа та Шумечі

Для порівняння, в районі Каніжі та Шумечі українці більше взагалі не знають своєї мови. Оповідачка Єва Кава з Каніжі каже, що всі розмовляють хорватською. «Ми вставляємо лише деякі українські слова». Причиною цього є факт оточення більшістю хорватського населення і що лише вдома могли розмовляти українською, а як тільки би виходили з дому, змушені були говорити хорватською.

Схоже, що українці в Липовлянах краще зберегли свою мову через багатоетнічне середовище, в якому кожен певним чином зберігав своє, і неважко було бути відмінним, коли до 1991 року на цій території нараховувалося 17 націй. Причини слабшого стану збереження мови серед канізьких українців слід шукати в дуже поганих міжетнічних та міжконфесійних стосунках, які існували одразу після заселення українців, тобто галичан в районі Каніжі та навколишніх сіл. Традиція поганих міжетнічних відносин збереглася до наших днів. Перші поселенці, згідно переказів своїх предків, і як зазначалося в попередньому спогаді, згадують, як у нових поселенців виникали великі проблеми з корінними хорватами, які їх висміювали, викрадали їх посаджену кукурудзу, ображали священика і не приймали їх співати різдвяні колядки в хорватських будинках¹⁰⁶.

Такі відносини тривали до кінця Другої світової війни.

Однак, після 1945 року значна частина українців перестала себе йменувати як українці і асимілювалася з більшістю людей. Причини цього слід шукати

¹⁰⁶ Детальніше про погані міжнаціональні відносини на початку ХХ століття див. : Ступ'як, 2009.

у змішаних шлюбах, маргіналізації релігій у соціалістичній Югославії та нещодавнім погіршенням міжетнічних відносин, через які представники меншини хотіли стати частиною більшості, так що сьогодні близько 90% з них заявляють про себе як хорвати.

На запитання під час перепису населення про свою етнічну приналежність більшість з них відповідають, що вони – хорвати греко-католицького віросповідання.

Один старший оповідач із Шумеча каже: «До 1965 року я заявляв про себе як українець. Нас таких із Шумеча було всього лише декілька. Коли помітив, що ніхто більше так себе не йменує, я теж перестав. Я не народився в Україні, щоб бути українцем».

Цікавим є також огляд Василя Юрківа, місцевого вчителя української мови з Каніжі, який каже, що у Славонському Броді проживає щонайменше 150 українських сімей. «Розумієте, вони знають, що вони українці, але на цього все. Не знають більше ні мови, а за церкву також не знають¹⁰⁷. Подібна ситуація і з українцями в Полянцях, Оприсавцях, Біцко Селі, Старому Петровому Селі та в Магич-Малій.»

Що стосується занять з української мови, то у Каніжі вони розпочалися у 1974 році. Першим викладачем був Василь Юрків. Цей учитель викладав до 1987 року, коли його замінила Нада Ляхович. Під час останньої війни не було постійного викладача української мови, а з 2000 року Славця Паньков Карпа приїжджала сюди з Липовлянів і викладала три роки. Після неї Оксана Мартинюк родом із Осієка, але інтерес до занять з української мови порівняно слабкий (Ступ'як, 2009: 145-147).

Національно-мішані шлюби в Липовлянах

При виборі партнера існували неписані правила про те, звідки, з якої громади чи сільської групи обирається партнер. Так, в минулому українська (галицька) етнічна група зазвичай обирала чоловіка чи дружину зі своєї групи, при цьому пріоритет надавався кандидату з їхньої сільської громади, потім із найближчої сусідньої громади (Нова Субоцька, Брестача, Поповача), і лише після того із більш віддалених громад (Боснія, Бродське Посавле). Парадоксально, що, незважаючи на міцний кордон з іншими селами, шлюбні зв'язки, в першу чергу, були встановлені з ними, а не з представниками інших етнічних груп у межах їхнього поселення. Причиною цього були відмінності в релігії та мові.

Текля Явіляк розповідає, що в її молодості і навіть після Другої світової війни не було змішаних шлюбів. «Нас було п'ятеро сестер, і ми всі вийшли заміж за українців». Однак, швидше за все, через консервативні сімейні зв'язки, чоловіки з родини Теклі самі обирали собі партнерок, тож вони обрали хорватських жінок.

Богдан Гнатюк каже, що всі «галичани були між собою хрещеними батьками у церкві». Однак незабаром після Другої світової війни такого вже не було. «Тоді більше не говорили, що вона наша, тож її слід видати заміж» – каже Гнатюк.

¹⁰⁷ Іван Барщевський провів опитування 1976 року у Слов'янському Броді серед своїх вірян і виявив, що вже тоді з 317 з них лише 110 знали українську мову (Барщевський 2009: 145).

Анкіца Головчук, яка частину свого життя провела серед українців у Німеччині, каже, що там діти у змішаних шлюбах вивчають українську мову.

Бурда згадує як за часів його юності «уклалися шлюби». «У Боснії дещо більше дбали про взаємне одруження українських чоловіків та жінок, а тут після нашого переїзду уже було багато змішаних шлюбів».

Михайло Климчук каже, що його сім'я дозволяла його сестрам виходити заміж за хорватів. «Важливо, що вони були католиками. Однак їм довелося шукати прощення від греко-католицької віри. Так само і римо-католикам доводилося домагатися звільнення від римо-католицької віри, якщо вони одружувалися на українцях. Зараз це вже не так».

Павло Головчук говорить, що в змішаних шлюбах зникає українська ідентичність.

Однак, є й хорватські жінки, заміжні за українцями, які переходять до греко-католицької церкви. Про це свідчить Міра Ардан, яка прийняла греко-католицьке віросповідання, одружившись з греко-католиком.

Особливо цікавим є випадок з Новська. Українка, заміжня за угорцем, а її син представляв себе хорватом.

На початку 1990-х років син приніс зі школи бланк із розділом про національність. Батько в розділі вписав за сина, що той угорець, а син це закреслив і написав, що він хорват. Пізніше він запитав у матері, хто він. Коли його мати відповіла, що він дитина, він знову поставив запитання, на що мати відповіла: «Ти, сину, міксген. Я українка, твій тато по мамі – словак, а по таті – угорець, тож ти міксген».

Тут слід неодмінно згадати свідчення одного русина з Міклушевца, поблизу Вуковара, села, де все ще проживає більшість русинів, і яке вважається зручним в адаптуванні для всіх національних меншин, які перебувають в умовах демографічного спаду: «...Через десять років відбудеться повна асиміляція. Поки є наші старі генерації, ми ще трохи тримаємось, але після нас нічого не буде. Ці змішані шлюби з'їдять нас. Не буде ні з перехідними краща ситуація (про русинів у Руському Крстурі, цит.). Молоді повідселялися, а старі повимирають. Колись ми зустрічалися і одружувались, а тепер молоді їдуть до міста і там одружуються. Більшість завжди поглинає меншість...»(Євген Голік, Міклушевіці, 1936).

Відносини українців та інших національностей

а) Липовляни

Українці емігрували до Липовлян та Нової Субоцької, до мославінських поселень Поповача, Велика Лудина, Влахінічка, Володер, Грабов Поток, Кутина та до західнослов'янських поселень Медаре, Брестача, Антуновац та Кривай дещо пізніше, від угорців, словаків, чехів та німців, але одночасно з італійцями.

Звичайно, міжетнічні та міжконфесійні відносини в такому багатонаціональному середовищі сформувалися поступово.

Однак українцям-липовлянам було легше, ніж українцям з Каніжі чи боснійським українцям, які переживали різні незручності у своєму переважно двополюсному середовищі.

Цікавою є позиція Джура Відмаровича, який стверджує, що «на момент прибуття на цю територію українські емігранти не були національно диференційовані, як, наприклад, чехи, угорці чи німці. Вони часто змінюють локалізовані етнімі та регіоналізми з українською етнічною приналежністю. Так, наприклад, існують терміни: галичани, лемки, українці і навіть поляки» (Відмарович, 1986: 45). Отже, це означало б, що українці лише згодом почали відчувати себе українцями, а спочатку самі себе вважали лемками чи галичанами, як їх потім називали і їхні сусіди¹⁰⁸.

Цей факт мені підтвердили мої оповідачі. Марія Поляк каже, що зараз українці-липовляни називають себе українцями, а «раніше ми казали, що ми галичани». «Лише після останньої війни (1991-1995 року) ми почали говорити, що ми українці, а це завдячуючи нашому покійному священику Ярославу».

Деякі оповідачі (Володимир та Наталія Ласеки) вважають, що це також завдячуючи факту існування Української греко-католицької церкви, тож українці з Липовлянів більше не відчували себе членами просто якоїсь території, а держави. Міжетнічні відносини, як зазначають усі оповідачі, у Липовлянах завжди були спокійними.

Михайло Климчук каже, що «співіснування мало бути». «На моїй вулиці є чехи та словаки, тому ми всі між собою повинні бути в добрих відносинах». У такому багатонаціональному середовищі кожен знав, принаймні, слова з інших мов.

Іван Бурда каже, що деякий час служив зі словаками і вивчив там словацьку мову. І Фердо, і Ана Овад кажуть, що знають чеські та словацькі пісні та розуміють обидві мови. Бурда вважає, що міжетнічні відносини були кращими до останньої війни, але не розглядає їх як проблему базовану на національному ґрунті. «Зараз люди менше збираються через телебачення, комп'ютери».

Українці-липовляни доводять свої добрі міжетнічні стосунки наявністю змішаних шлюбів. Українці стверджують, що під час останньої війни, великих проблем не було, але наводять деякі незначні труднощі, з якими вони зіткнулися. Оповідач з Липовлян вважає, що під час війни «було небезпечно говорити». «Знаєте, були такі хорвати, які були проти інших національностей. Деякі говорили, що чехів слід вислати до Чехії, а українців до України. Але таких було небагато.» Один з оповідачів каже, що серед окремих людей існує велике невігластво, так «вони думають, що, якщо ви хреститеся трьома пальцями, ви автоматично серб»¹⁰⁹.

¹⁰⁸ Для мешканців району Славонський Брод галичанами були і поляки, і українці. За часів еміграції поляки та українці відрізнялися між собою за віросповіданням. Поляки були римо-католиками, а українці – греко-католиками. Часто буває так, що в одній родині чоловічі члени родини були поляками, оскільки вони були охрещені в Римо-Католицькій Церкві, а жінки були українками, оскільки були охрещені в Греко-Католицькій Церкві. Цей поділ у родині відбувався на Закарпатті, де поляки мали політичний вплив. Прізвисько Галичани для переселенців у Славонії було переважно образливим. У минулому українці (галичани) називали всіх римо-католицьких хорватів шокціма.

¹⁰⁹ Подібні незручності переживали також і русини в еміграції: «... Під час війни я був у Брегані. Там мені сказали, що я серб, тому що я хрестився трьома пальцями. Вони не знали, що це три особи в Бога, а католики хрестилися п'ятьма пальцями, а це п'ять ран Ісуса» (Євген Голік, Міклушевіч, 1936 р.)

Оскільки деякий час римо-католицька церква в Липовлянах зазнала оновлень, римо-католики приходили на службу до греко-католицької церкви. «Деякі дурні казали, що це сербська церква». Один з оповідачів вважає, що проблема в Хорватії полягає в тому, що «люди не розрізняють поняття національності, релігії та громадянства». Справа в тому, що під час останньої війни було небажаним бути представником національної меншини, а особливо національної меншини, яка віросповіданням відрізняється від римо-католиків. Велике нерозуміння більшості хорватського населення через незнання створило певні проблеми і для хорватських українців. Один оповідач з Липовлянів вважає, що «люди почали себе ідентифікувати як хорвати, хоча вони українці, просто тому, що не хотіли бути винятками в цьому суспільстві». Сформувалися комплекси. Знаєте, раніше його би хтось у чомусь звинувачував, а зараз живе в Хорватії, то й найкраще бути хорватом». Той самий оповідач вважає, що словакам та чехам було легше. «У них не було власної церкви (принаймні, не в Липовлянах, оскільки серед словаків та чехів були євангелісти, цит.), тож вони приєдналися до хорватської, римо-католицької церкви, і тому середовищу їх було легше прийняти. Ми ж вже прийшли як відмінні, зі своєю окремою церквою, звичаями та календарем. Зате асиміляція у нас явище частіше, ніж у чехів та словаків. Хтось скаже: «Мій батько був українцем, але я хорват».

б)Каніжа

Нелегкою була остання війна і для українців Каніжі. Про це також пише священник Микола Ступ'як. «Процес отримання свідоцтв про народження мав катастрофічні наслідки для українців у цьому регіоні. Ба більше, майже всі українці зникли під час цих подій. Я сам був серед тих, хто мав би отримати свідоцтво про народження, адже без нього немає ні роботи, ні документів, ні прав, ні обов'язків. ... Щоб скоротити процедуру та зменшити витрати, усі замовчували про свою національність. Коли я під час перепису населення протестував, що вони не так себе йменують, мої звинуватили мене в змові проти них.» Ступ'як також констатує той факт, що окремі люди висували теорії про еміграцію українців з Каніжі, але ті «вуличні розмови» ніколи не сприймалися серйозно.

За даними перепису населення 2001 року, у общині Бебрина проживало 107 українців, а у 2011 році лише 83. (www.dzs.hr)

Статистичні дані українців у Хорватії

Кількість українців у Хорватії можна простежити за переписами, починаючи з 1971 року. До цього українці значилися у переписах разом з русинами як русини/українці (наприклад, у 1948 р.), тому, незважаючи на те, що є відомо і про перших, і про других, в яких поселеннях переважно мешкали русини, а в яких українці, дані за період до 1971 року були би неточними. Однак ми також додали ці дані для окремих населених пунктів у колишніх общинах – Славонський Брод та Новська, щоб чітко розуміти, наскільки кількість українців у цих районах зменшилася за останні кілька десятиліть.

У наведених нижче таблицях буде показано, як кількість українців зменшувалася з 1971 року і до сьогодні на території всієї Хорватії та в районах колишніх общинах Новська та Слов'янського Броду, про які ми говоримо у тексті. Для порівняння, також подані дані для населеного пункту Вуковар, де, окрім двох перерахованих общинах, проживає більшість українців. В останній таблиці наведені дані про кількість українців в окремих населених пунктах з 1900 до 2011 року. З таблиць легко зробити висновок, що на території Хорватії спостерігається тенденція до зменшення представників української національної меншини, тобто, дедалі менше тих, хто заявляє про себе як про українців. За період між переписами, що тривав сорок років, з 1971 по 2011 рік, кількість українців у Хорватії скоротилася майже на третину. В общині Новська це число скоротилося вдвічі, в районі Славонського Броду – майже на чверть, а в районі Вуковара, як і в районі Новська, скоротилося вдвічі. Безумовно, однією з причин зменшення кількості українців є прискорена асиміляція, спричинена, як згадано вище, втратою ідентичності, що відбулася через зменшене використання української мови в оселях хорватських українців, недостатнє збереження греко-католицької церкви та велику кількість етнічно змішаних шлюбів.

У найближчий період число українців у Хорватії, безумовно, знову впаде, і очевидно, що їх кількість найбільше скоротиться там, де ідентичність найменш збережена, а саме у Бродському Посавлі. Кількість українців у великих містах, таких як Загреб та Осієк, також зменшується, але там українці менш здатні зберегти свою національну ідентичність саме через те, що залишають території, де існували компактні громади. Останніми зникнуть регіони таких населених пунктів як Вуковар та Липовляни, де українська ідентичність зберігається через діяльність культурно-мистецьких товариств та Української громади у Республіці Хорватія, тобто через діяльність представників української національної меншини. Незважаючи на те, що в районі Бродського Посавля існують культурно-мистецькі українські товариства, члени цих товариств плекають фольклор та звичаї, але мало хто з них заявляє про себе як про українців, а ще менше них знають українську мову. Слід також зазначити, що українці, які емігрували з Боснії та Герцеговини до району Липовлян під час соціалістичної Югославії, зміцнили національну ідентичність українців, які прийшли туди раніше.

Таблиця населених пунктів показує, що українці почали втрачати свою національну ідентичність після Другої світової війни, коли кількість українського населення в цих двох зонах почала значно скорочуватися. У населених пунктах, де ще існують греко-католицькі церкви, таких як Липовляни, Канижа та Шумечі, досі є невелика кількість людей, які заявляють про себе як українці. У Сібіні, Верхніх Андрієвцях та Буковлі, де також нараховуються греко-католицькі церкви, майже ніхто не заявляє про себе як про представника української національної меншини.

Українці Бродського Посавля та Липовлянського краю також брали участь у обороні Хорватії під час останньої війни. Так, щонайменше 69 українців із Липовлян брали участь у війні за незалежність Хорватії, щонайменше 50 українців з околиць Славонського Броду і щонайменше 100 з району Вуковар.

Таблиця II.

Кількість українців у Хорватії та у муніципалітетах Новська, Славонського Броду та Вуковару у період з 1971 по 2011 рік (Гело та ін. 1998)

	1971	1981	1991	2001	2011
Хорватія	2793	2515	2494	1977	1878
Новська	407	334	335	236	194
Сл.Брод	789	700	477	294	216
Вуковар	832	719	793	447	397

Таблиця III.

Кількість українців у деяких населених пунктах західної Славонії та Бродському посавлі (Гело та ін. 1998)

	1900.	1910.	1948.	1971.	1981.	1991.	2011.
Липовляни	-	275	302	286	244	257	140
Н.Субоцька	-	110	175*	86	49	25	13
Бановці	-	23	72	24	25	9	нема
Бєбрина	-	24	48	7	3	2	нема
Бр.Ступник	8	37	12	4	7	4	нема
Буковле	-	88	50	28	4	6	нема
Н.Андрієвці	-	116	49	34	31	17	нема
В.Андрієвці	-	63	3*	12	9	2	нема
Грижичі	-	74	67	8	-	2	нема
Каніжа	47	448	373	216	166	109	59
Оприсавці	-	75	18	-	1	-	нема
Полянці	-	49	46	-	-	-	нема
Сібінь	4	139	143	24	37	23	нема
Слободниця	11	68	105	41	35	18	нема
Ст.Слатиник	-	90	48	19	-	11	нема
Шумечи	-	128	304	153	98	49	17
Збєг	-	52	3*	15	21	3	нема

Висновок

Ідентичність національної громади, як і ідентичність сільської громади існує для того, щоб забезпечити багатівіковий історичний розвиток цих обох спільнот.

Пам'ять про своїх предків та передача їх знань своїм дітям створює основу для забезпечення майбутнього громади.

Мешканці етнічної спільноти зберігають почуття гідності, у зв'язку з приналежністю цій спільноті, і це відчуття відкриває їм постійну можливість для власного оновлення. Відновлення відносин із громадою можливе в будь-який

час, тому що славне минуле цієї спільноти людей постійно повторюється, до того ж залишаються живі спогади про її еміграцію та давню батьківщину, які передаються з покоління в покоління.

Важливішим за достовірність змісту є переконливість способу його тлумачення. Маніфестації, мова та символи є основними факторами для забезпечення довговічності ідентичності етнічної спільноти, оскільки вони пов'язують індивідуальну ідентичність з колективною. В етносі українців помітна пам'ять про минуле, коли люди були більш об'єднані, ніж сьогодні. Через розмови з оповідачами, літературну базу та архівні джерела вдалося реконструювати це важке, але прекрасне минуле.

Виживання українців у Хорватії пов'язане із збереженням усвідомлення ритуальної різноманітності, знанням української мови та усвідомленням українського походження.

Очевидно, що греко-католики в Липовлянах, як і в інших славонських населених пунктах, з самого початку, тобто з часів їх еміграції, стикалися з непорозуміннями серед сусідів-хорватів (у Липовлянах це представлено рідше, ніж у Каніжі та Сібіні).

Для деяких хорватів греко-католицькі українці були росіянами та православними, що свідчить про їхнє повне незнання християнської релігії та національних відносин у Європі.

Такі зовнішні риси, як хрещення трьома пальцями, іконостас у церкві, одружені священики, обряд та одяг священика неінформованим римо-католикам нагадують православ'я, а це у післявоєнні часи призвело до негативного ставлення до українців. В результаті частина українців вдалась до етномімікрії, тобто обміну своєї української ідентичності на хорватську, а частина з них через змішані шлюби стали римо-католиками.

Вимирання греко-католицизму (а отже, і української національної свідомості) особливо присутнє в поселеннях, де українська громада більше не чисельна, тобто там, де вона ніколи не була чисельною. Тим не менш, кількість віруючих греко-католицької церкви все ще значно перевищує кількість тих, хто заявляє про себе як українці, незважаючи на майже повністю втрачений контакт із давньою батьківщиною серед середнього та молодого покоління.

Література

Барщевський, Іван. (2002) «Українці в Хорватії – Бродсько-посавська жупанія: «Думки з Дунаю, номер. 5, Вуковар, 135-148.

Барщевський, Іван, Барщевська Оля, Пех Желько (2009). Ювілей 100-річчя заснування греко-католицьких парафій Сібіня, Верхніх Андрієвців, Славонський Брод 1908. – 2008., Славонський Брод.

Бусуладжич, Аднан. (2003). «Поява греко-католицького населення в Боснії та Герцеговині (з 1879 р. до новітнього часу)» в: Часопис новітньої історії, рік. 35, номер. 1, 173-188.

Гело, Яків та ін. (1998). Етнічний та релігійний склад населення Хорватії 1880-1991 рр. за поселеннями, Загреб.

Грачакович, Іван (2006/7). «Українці в Західній Славонії та Мославині» у: Збірник праць Мославини вип. IX/X, 38-51.

Гралюк, Борис. (2010). 100 років української греко-католицької парафії Липовляни, Загреб – Липовляни.

Мизь, Роман (2004). Українці в Липовлянах та Новій Субоцькій, Вуковар.

Павлишин, Олекса (2009). Липовлянські писанки, Загреб.

Поляк – Макаруха, Дубравка (1986). «Роль традиційного у фольклорі та культурі липовлянських українців» у: Липовлянські зустрічі 85, Липовляни, 77-89.

Ступ'як, Нікола. (2009). Наше століття – парафія Каніжа з 1908 до 2008 року, Славонський Брод.

Шкілян, Філіп. (2013). Повсякденне життя Українців у Липовлянах у XX столітті, Липовляни.

Джерела

Органи РАЦС Новська

Книги реєстрації народжених в греко-католицької парафії у Липовлянах, книга 117.

Інститут етнології та фольклористики

IEF, гкр. 1162, Ліліана Маркс, Усні оповідання з Каніжі (Українці та Хорвати).

Респонденти

Текля Явіляк (1926.р.) Іван Бурда (1930.р.) Михайло Климчук (1933.р.) Еміл Овад (1961.р.) Іванка Слота (1961.р.) Володимир Рудак (1929.р.) Фердо Овад (1927.р.) Анна Овад (1927.р.) Павло Головчук (1940.р.) Степан Філяк (1923.р.) Марія Філяк (1929.р.) Даринка Марушкі (1950.р.)

Наталія Овад (1929.р.) Анкіца Головчук (1951.р.) Богдан Гнатюк (1945.р.) Іван Семенюк (1948.р.) Анкіца Мркша (1966.р.) Марія Поляк (1963.р.) Мая Федак (1984.р.) Іван Лалуш (1976.р.) Міхаела Хошко (1994.р.) Наталя Ласек (1955.р.) Вlado Ласек (1950.р.) Павел Ардан (2004.р.) Міра Ардан (1970.р.) Мартіна Ласек (1992.р.) Єва Кава (1938.р.) Нікола Ступ'як (1958.р.) Васо Юрків (1944.р.) Степан Кацко (1925.р.) Манда Чепка (1955.р.) Іван Зарічний (1957.р.) Андрія Кава (1932.р.) Михайло Фаріна (1932.р.) Іван Максимчук (1934.р.) Мартин Максимчук (1959.р.) Барбара Франчек (1930.р.) Джуро Гогора (1933.р.).

Резюме

В етнічній групі українців помітним явищем залишається пам'ять про минуле, коли люди були більш об'єднані, ніж сьогодні. Через розмови з оповідачами, літературну базу та архівні джерела нам вдалося реконструювати те важке, але прекрасне минуле. Спосіб організації життя українців у Хорватії пов'язаний зі збереженням усвідомлення обрядної різноманітності, знанням української мови та усвідомленням українського походження. Очевидно, що греко-католики у Липовлянах, як і в інших слов'янських місцях, з самого початку, тобто з часів їх еміграції, стикалися з непорозуміннями серед сусідів-хорватів (у Липовлянах це представлено значно менше, ніж у Каніжі та Сібіні). Для деяких хорватів греко-католицькі українці є росіянами та православними, що свідчить про їхнє повне незнання християнської релігії та національних відносин у Європі.

Такі зовнішні символи, як хрещення трьома пальцями, іконостас у церкві, одружені священики, обряд та одяг священика неінформованим римо-католикам нагадували православ'я, а це призвело до негативного ставлення до українців у післявоєнні часи. В результаті частина українців вдалася до етномімікрії, замінивши свою українську ідентичність на хорватську, а частина стала римо-католиками внаслідок змішаних шлюбів.

Занепад греко-католицизму (а отже, і української національної свідомості) особливо відчутний у поселеннях, де українська громада не чисельна, тобто де вона ніколи не була чисельною. Тим не менш, кількість віруючих греко-католицької церкви все ще значно перевищує кількість тих, хто заявляє про себе як українці, незважаючи на те, що контакт із давньою батьківщиною серед середнього та молодого покоління населення майже повністю втрачений.

Галина Саган

док. історичних наук,

професор кафедри всесвітньої історії

Київського університету імені Бориса Грінченка

РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНЦІВ ХОРВАТІЇ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Упродовж всієї історії перебування українців на землях Хорватії релігійна свідомість діаспорян у більшості випадків була настільки міцною, що Церква для українців посідала вагоме місце у їх соціальній активності та часто ставала центром культурно-просвітницького життя діаспори. Мова насамперед йтиме про Греко-католицьку Церкву, оскільки майже всі переселенці походили з греко-католицьких регіонів України і потрапивши на чужину, вони в більшості випадків залишалися вірні цій конфесії. Спочатку служби Божі відправляли в хатах, обладнаних під храми, а згодом почали споруджувати дерев'яні церкви за взірцями рідного краю.

Про роль Церкви для українських переселенців отець Роман Мизь¹¹⁰ писав: «Священики були перші і одинокі освічені люди, котрі дбали не лише про духовні потреби своїх вірних, але разом були й батьками, вчителями, лікарями та опікунами наших людей. У Боснії і Славонії (Хорватія) протягом цих три чверті століття дійшло до того, про що деякі народи можуть лиш мріяти – народ став церквою, а церква – народом»¹¹¹.

На перших порах про релігійні потреби українців дбали хорватські католики. Вони сумлінно виконували свої обов'язки, здійснювали релігійні обряди для переселенців. Тут не обійшлося без того, що частина українців змінили віру – деякі греко-католики у Славонії були записані у католицьких храмових церковних книгах¹¹². З одного боку, це об'єктивно нівелювало духовну самотність українців, оскільки вони почали вести життя згідно з католицьким обрядом.

¹¹⁰ О. Роман Мизь народився 14 серпня 1932 р. у Дрогобичі, Україна. Початкову школу закінчив у Липовлянах (Хорватія), а гімназію і студії теології у Загребі. Іерейські свячення одержав 19 грудня у Загребі. Перших десять років виконував обов'язки пароха у Липовлянах, а від 1968 р. аж по сьогодні він є парохом у Новому Саді.

¹¹¹ Мизь Р. Історичні образки // Християнський Календар. Ruski Kerestur, 1969. St. 85.

¹¹² Барщевський І. Українці в Бродсько-Посавській області // Українці в Хорватії. Книга перша. Документи і матеріали. Загреб, 2002. С.132.

З іншого боку, окатоличення стримувало асиміляцію українців у сербську культуру, оскільки православна культура сербів була близька до Російської ПЦ, що загалом формувало сприйняття українців як частини російського народу. А це виключало потребу у збереженні на державному рівні національної самобутності та інтересів переселенців з України.

Усі утворені на хорватській землі парафії українців та русинів увійшли до Крижевацької єпархія. Єпархію було створено 19 серпня 1777 р. відповідно до булли Папи Пія VI, а в 1801 р. єпископ Сильвестр Бубанович переніс єпархіальний центр у Крижевці. Впродовж усього XIX ст. (аж до початку XX) Крижевацька єпархія збільшувалася і розвивалася власне за рахунок українців-русинів із Закарпаття та Галичини. Галицькі русини з 1900 р. оселялися переважно в Славонії та Боснії. У 30-х роках XX ст. українці становили три чверті усіх вірних Крижевацької єпархії. Першим єпископом став у 1914 р. близький до Митрополита Андрея Шептицького Діонісій Наряді, який дбав не лише про розвиток церковного життя, але й підтримував заходи щодо збереження національної свідомості українців-русинів.

Після утворення Королівства сербів, хорватів і словенців (1918 р.) Крижевацька єпархія об'єднала усіх греко-католиків нової держави: до неї були долучені віряни з Македонії, а також румунських парафій на території сербського Банату. У 1966 р. резиденцію Крижевацького єпископа перенесли до Загреба. Македонські греко-католики були нащадками унії 1860 року. Проте через війни македонське вікаріатство було фактично знищене, а ті парафії, що залишилися, відійшли у 1923 р. до Крижевацької єпархії. Після розпаду Югославії на початку 1990-х років греко-католицькі громади в Македонії у 2001 р. були вилучені з-під юрисдикції Крижевців і зорганізовані в окремий Апостольський екзархат. Згодом у 2003 р. утворили Апостольський екзархат для греко-католиків Сербії з центром у Руському Керестурі (АК Воєводина)¹¹³.

З 8 вересня 2020 р. і до тепер Крижевацька єпархія за призначенням Ватикану має нового єпископа Мілана Стіпіча. Народився Мілан Стіпіч 28 грудня 1978 р. в місті Нови Град (Боснія й Герцеговина). Після навчання в Загребській греко-католицькій семінарії, 18 жовтня 2003 р. отримав хіротонію (рукопокладання у священники). Після служіння на різних парафіях, від 2012 року служив парохом в Ястребарско, а з 18 березня 2019 року його запросили до уряду апостольським адміністратором після зречення попереднього єпарха владики Миколи Кекіча. Володіє хорватською, російською та українською мовами.

За даними Папського щорічного довідника за 2018 р., Крижевацька єпархія налічує понад 21.000 вірних, 46 парафій, які духовно обслуговують 37 священники, яким у душпастирській праці допомагають близько 40 сестер-монахинь¹¹⁴.

Спочатку територія Крижевської єпархії поділялася на п'ять адміністративних одиниць: Словенський деканат (парафії Каніжа, Липовляни, Пішкоревці,

¹¹³ Барщевський І. Українці в Бродсько-Посавській області // Українці в Хорватії. Книга перша. Документи і матеріали. Загреб, 2002. С.132.

¹¹⁴ Пресслужба Секретаріату Синоду Єпископів УГКЦ. За матеріалами VaticanNews <https://synod.ugcc.ua/data/papa-pryznachyv-parha-dlya-greko-katolykiv-u-horvatiy-sloveni-ya-bosniy-y-gertsegoviny-3954/>

Раєво Село, Сибінь, Вінковці), Баня-Луцький деканат (Баня-Лука, Церовляни, Камениця, Козарац, Стара Дуброва), Прняворський деканат (Дервента, Дев'ятина, Липиниця, Лішня, Прнявор), Сремський деканат (Бачинці, Беркасово, Міклушевці, Петровці, Сремська Митровиця, Шид, Вуковар).

Усі названі деканати, крім першого, підпорядковувалися Боснійському вікаріатові. Був створений окремих вікаріат Бачки, до якого належали Дюрдьове, Господинці, Коцур, Кула, Нові Сад, Нове Орахово, Руський Керестур, Врбас I та Врбас II. П'ятим деканатом став Сербський, з осідком у Белграді. Богослужіння в цих селах відбувалося старослов'янською мовою, а проповіді українською та русинською¹¹⁵. Таким чином, духовенству вдалося об'єднати українців не тільки у релігійному, але й у культурно-освітньому плані.

Парафії були виявом не тільки релігійних потреб, але й проявом національної єдності, а свята у парафіях ставали своєрідними національними маніфестаціями. До Першої світової війни у Славонії заснували і зареєстрували три греко-католицькі парафії, де домінували українці з Галичини, а також було ще кілька русинських парафій: у Петрівцях (1836), Міклошевцях (1850), Пішкоровцях (1907) та Раєвому Селі (1911)¹¹⁶.

У 2021 році минуло 185 років з часу заснування першої парафії, яку відкрили в Петрівцях і назвали її на честь Покрови Пресвятої Богородиці. Петрівська парафія була створена на прохання вірян села за розпорядженням єпископа Крижевського Гавриїла Смічікласа від 25 травня 1836 року. Служіння в церкві розпочалося з 1 січня 1837 р. За 185 років у Петрівцях було призначено 16 священиків. Першим священиком був Джуро Дулікравич, він служив упродовж 1837 – 1841 років. З 2010 р. Священиком в Петрівцях є Володимир Седлак¹¹⁷.

У 1850 р. у районі Міклошевців почали селитися русини і тоді для них заснували душпастирство, яке потрапило у юрисдикцію парафії Петрівців¹¹⁸. Незалежним душпастирство в Міклошевцях стало 7 березня 1930 року. Це була друга найдавніша парафія русинів на хорватських землях. Першим паноцем в Міклошевцях був Осиф Вальковський. Першу церкву в Міклошевцях побудували з плетінки. У 1907 р. там збудували терасну церкву на честь Різдва Пресвятої Богородиці¹¹⁹. Правиться в церкві русинською мовою. Осиф Вальковський також у Міклошевцях заснував монастир Святих Шістьох Василян, якого вже зараз немає¹²⁰.

¹¹⁵ Марунчак М. Українці в Румунії, Чехо-Словаччині, Польщі, Югославії. Вінніпег, 1969. с. 55.

¹¹⁶ Сегеді Й. Парохи Осецкого вікаріята од 1900-1945 року // Християнський Календар. Руски Крстур, 1981. С.104-106.

¹¹⁷ Седлак В. Петровска парохія вчера, нешка, ютре 180 роки иснованя парохії у Петровцох. Думки з Дунаю 18. 2016 р. с. 139-140.

¹¹⁸ Симунович Я. Руснаци у Вуковарским Деканату Крижевского владичества. *Misli s Dunava* 9. 2007. с. 178.

¹¹⁹ Симунович Я. 100 роки церкви у Миклошевцох. Думки з Дунаю 9, 2001 р. С.162.

¹²⁰ Симунович Я. Руснаци у Вуковарским Деканату Крижевского владичества. *Misli s Dunava* 9. 2007. с. 179.

В район с. Пішкоревці русини почали переселятися близько 1880 р. У 1907 р. тут було засновано парафію, тоді ж і збудували церкву святого Димитрія. До того часу переселенці відвідували служби Божі в Осіску. Першим парафіяльним священиком в Пішкоревцях був Спиридон Петранович. На добру пам'ять заслуговує о. Міхал Фірак, який був парафіяльним священиком з 1927 по 1936 рр. У ті часи, з 1931 р. до 1936 р. при парафії видавали тижневик «Русинські новини»¹²¹.

Наступна парафія була заснована в Каніжі 10 вересня 1908 р. Українці переселялися сюди упродовж 1898 – 1903 років. До парафії Каніжа увійшли села Збег, Шумече, Бановці, Куті та Кобаш. Першим парохом був Ілля Ванчик. Він народилася в с. Митровиці, а освіту отримала в Загребі та Львові. На парафії прослужив до 1910 р. Якраз на долю І.Ванчика випали найважчі роки становлення парафіяльного життя. Не просто було організувати роботу парафії, у якій нараховувалося близько 650 осіб. У перші роки парафії літургію служили в обладнаному для цього приватному будинку. Згодом Ксенофонт Максемчук пожертвував земельну ділянку під церкву, а її будівництво було доручено Паві Гомбовичу. Готову церкву благословив у 1911 р. Діонісій Няраді. Пізніше, у 1913 р. побудували великий парафіяльний будинок, який використовується і сьогодні¹²².

Усі новоприбулі українці до Липовлян були, з огляду на віровизнання, греко-католиками. Може деякі переселенці з Лемківщини належали до православними, як засвідчували про це метрикальні витяги, але тут на новому місці всі вони у вірі були однодумцями – греко-католиками. У ті часи неподалік, в Піленіцах, а відтак і в самих Липовлянах, учителював хорват Стіпо Дюкич за віросповіданням греко-католик. Він одразу заприятливав з новопоселеними українцями та їхніх представників повів до Крижевацького владика Юлія Дрогобецького. Делегація висловила прохання, аби їм призначити окремого душпастиря та заснувати душпастирство. Села, в яких поселилися українці, юридично належали до складу греко-католицької парафії з осідком в Дишнику. На той час греко-католицьким парохом в цьому селі був о. Михайло Мудрий, пізніше відомий народний діяч в Бачці. Михайло Мудрий, як тільки в Липовляни переселилися українці, приїздив з Дишнику до Липовляна і тут відправляв у приватних хатах, в першу чергу в домі Корнила Сокача. Також час від часу до Липовлян приїздили священики із Загреба для здійснення релігійних обрядів. Найчастіше приїздив о. Діонісій Няраді, пізніше Крижевацький владика. З Крижевець також приїздив о. Даниїл Реба. У такий спосіб линарянраповлянські греко-католики мали духовну підтримку з трьох осередків: з Дишнику, куди й належали юридично, з Загреба та з Крижеваць¹²³.

Вже 10 березня 1909 р. владика Юлій Дрогобецький підписав акт заснування нового душпастирства під назвою «Липовлянсько-Мославинське». У часи завідування липовлянсько-мославинським душпастирством о. Надь купив від

¹²¹ Симунович Я. Руснаци у Вуковарским Деканату Крижевского владичества. *Mislis Dunava* 9.2007. с. 179-180.

¹²² Sytjak N. Nase stoljece. *Grekokatolicki Zupnik-Kaniza*. Zagreb. С.9-12.

¹²³ Мизь Р. Грекокатолицька парафія в Липовлянах, її початки та минуле. 1973. С.50.

п. Меліхера дім для священника. Це була досить простора дерев'яна хата, в якій колись розміщувався готель. Заплатили за нього 12.000 крон. В одному листі до Ординаріяту, коли йдеться про купівлю згаданого дому, о. Надь просить його не ганьбили за купівлю старого будинку, оскільки «після думки фахівців хата витримає ще 10-15 років». Проте, він ще й сьогодні є офіційним парафіяльним будинком у Липовлянах¹²⁴.

Разом з будинком були куплені велике подвір'я з господарським будинком, літньою кухнею, глибокою криницею та досить великим городом. Згодом у господарському будинку була облаштована каплиця на честь св. Степана. Зараз неможливо точно сказати чи цю каплицю відкрив о. Надь, чи його наступник Ілля Ванчик, який став священником 23 липня 1908 р. Насамперед І.Ванчик був душпастирем у Каніжі, звідки його в 1910 р. перемістили в Липовляни, де він затримався до квітня 1923 р., а звідти його перевели до Міклошевець. І.Ванчик у Липовлянах залишив по собі велику муровану церкву. Фундаменти церкви посвятили 1913 р., але Перша світова війна перервала будівництво. Також громада зіткнулася з низкою непорозумінь і відсутністю єдиної думки, як і де будувати церкву. Одні хотіли аби її будувати на вулиці Живальській, де було найбільше скупчення переселенців. Але, на цьому місці була мокра низина, тому частина громади висловлювалася за те, щоб будувати церкву на місці де сходиться Живальська вулиця з Друмом, щоб було близько переселенцям, які жили в Новій Субоцки. Врешті церкву збудували напроти парафіяльного дому – на одному з найкращих місць у селі.

Отець І.Ванчик залишив по собі досить книжок, які заклали підвалинами скромної парафіяльної бібліотеки. Саме завдяки книгам о. І.Ванчика почалося регулярне навчання дітей релігії в липовлянській та новосубочанській школах. Служби Божі відправляли не лише в Липовлянах, але й у Лудині, Поповачах та інших мославацьких селах. Зрештою мославацькі села разом становили більшість цієї парафії¹²⁵.

1933 р. душпастирем в Липовлянах назначили о. Богдана Мизя, який кілька місяців перед тим приїхав з Галичини. Народився отець у с. Озірні 19 червня 1906 р., де його батько в той час був душпастирем. Богословські студії розпочав у Станиславові, а закінчив у Львові, де 12 лютого 1933. р. кир Іван Бучко висвятив його на священника. Будучи кліриком Крижевацької єпархії зразу після архиєрейських свячень приїжджає до Хорватії, де йому призначили парафію в Липовлянах. Це була його перша і остання парафія. 18 червня 1966 р., після довгої і тяжкої хвороби о. Б.Мизь помер¹²⁶.

Парафія в Райовому Селі була заснована в 1911 р., а наступного року побудували церкву Святого Йосафата Першим панотцем був Міхал Бул Гірйовати. Служба велася русинською мовою. Ще одна русинська парафія була заснована в 1958 р. у Вінківцях. Першим управителем в церкві був Гаврііл Дудаш. Парафія налічувала 20 вірян. Церкву назвали на честь Воздвиження Хреста.

¹²⁴ Мизь Р. Грекокатолицька парафія в Липовлянах, її початки та минуле. 1973. С.65-66.

¹²⁵ Мизь Р. Грекокатолицька парафія в Липовлянах, її початки та минуле. 1973. С.67.

¹²⁶ Мизь Р. Грекокатолицька парафія в Липовлянах, її початки та минуле. 1973. С.72.

Наймолодша парафія в цьому районі була заснована у Вуковарі в 1962 р. Парафія налічувала близько 800 прихожан, русинів та українців¹²⁷. Велику роль у розбудові релігійного життя української громади у Вуковарі, як власне і в інших парафіях, відіграв особистісний фактор. Маємо на увазі душпастирів, які присвячували своє життя облаштуванню та службі у греко-католицьких українських парафіях. Героїчними були старання вуковарського пароха Дмитра Стефанюка, який своїми силами 17 березня 1962 року організував парафію у Вуковарі¹²⁸.

Богослужіння спочатку відправляв у власному будинку. На будівництво храму не вистачало коштів, тому 1968 року відправився до Вінніпега, де серед української діаспори зібрав гроші для будівництва. З його поверненням відразу було зведено храм. Тільки-но завершили будівництво, як трапилося лихо – велика повінь завалила церкву. Однак Д.Стефанюк не здавався. Він віднайшов кошти і побудував новий, у модерному стилі храм Христа Царя. Коли встановлювали іконостас, розпочалися військові дії. Під час боїв за Вуковар церква зазнала значних пошкоджень. 1998 року, після того, як Вуковар знову опинився під опікою хорватської влади, о.Дмитро черговий раз розпочав відбудову парафіяльної церкви. Йому допомагали ті українці, які залишилися у місті. У підвалі церкви відправляли Богослужіння. Через похилий він Д.Стефанюку не вдалося довершити відбудову храму – це здійснили вже молодші священики¹²⁹.

Священики в українських селах були не тільки духовними отцями, душпастирями але й авторитетними людьми, оскільки добре знали мову, історію і навіть розумілися на сільському господарстві. Слухаючи щонеділі Святе Письмо і проповіді українською мовою, люди знали, що святе не тільки євангельське слово, але і українське слово, яким воно було сказане. Так формувалася повага до рідної мови, пісень, звичаїв. Цю роль не може відіграти ніяке культурно-просвітне товариство в умовах еміграції так яскраво, на духовному рівні, як це робила і робить Церква.

Після Другої світової війни українці Хорватії опинилися в дуже складних умовах на всіх рівнях їхнього буття: матеріальному, релігійному, національно-культурному. Передумови появи цих проблем були породжені ще під час самої війни. Через належність окремих українців Югославії до ОУН, осередки якого були створені і працювали під час війни на Балканах¹³⁰, активні представники

¹²⁷ Симунович Я. Руснаци у Вуковарским Деканату Крижевского владичества. *Misli s Dunava* 9. 2007. с. 180.

¹²⁸ Румянцев О. Галичина – Боснія – Воєводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890-199 роках / Румянцев О.Є. К., 2008.: ФАДА, ЛТД, с. 236.

¹²⁹ Бл. п. о. Дмитро Стефанюк (1920-2003) Лист співчуття // Наша газета. Вуковар, 2003. 7 вересня. № 17. с. 13.

¹³⁰ Бурда с. Історія і актуальні проблеми українців та русинів Хорватії // Українці Хорватії. Книга перша. Загреб, 2002. с. 173-181; Костельник В. Югославські руснаки-українці в боротьбі проти фашизму та в народній революції Югославії (1941-1945 рр.) // Український історичний журнал. – Київ: Видавництво «Наукова думка». Орган Інституту історії АН України, 1970. № 11 (116). с. 71-77;

української діаспори, першими серед яких були священники, опинилися в полі зору каральних органів. За священниками полювали і радянські енкаведісти, і влада так званої «нової Югославії», яка по завершенні війни приступила до розбудови соціалізму. Новий державний устрій, атеїстичний за своєю суттю, вимагав впровадження нової релігійної політики щодо віруючих та тих церковних інституцій, які функціонували на території Югославії.

У найбільшу немилість потрапили католики, яких звинувачували у співпраці з НДХ (Незалежна Держава Хорватія), яка за підтримки фашистів функціонувала на частині югославських земель у роки Другої світової війни. Через таку позицію щодо югославських католиків влада агресивно-вороже сприймала будь-які контакти віруючих із Апостольською Столицею. Греко-католики, які разом з католиками знаходилися під опікою Ватикану, також були зараховані до «зрадників і ворогів» соціалістичної держави. Натомість православні клірики та віруючі попри те, що церква законодавчо була відділена від держави, перебували під негласним захистом владних інституцій.

Це було обумовлено кількома факторами. По-перше, Сербія, як головний осередок православ'я Югославії, стала центральною республікою ФНРЮ, що дозволяло етнічним сербам у багатьох випадках диктувати іншим республікам федерації свою релігійну політику. По-друге, сербська еліта переважала серед представників владних структур, а самі серби склали половину населення федерації. Відтак чи не найважливішим чинником, який завжди викликав схвалення широких мас югославської громадськості була державна політика сприяння православ'ю як конфесії, що найбільше зазнала гонінь у роки Другої світової війни. У такій ситуації православне духовенство почувало себе досить упевнено і без зайвого застереження серед своїх прихожан поширювало агітацію про те, що греко-католики складають «загрозу їхньому православ'ю»¹³¹.

З цієї причини деякі українські греко-католицькі парафії у Боснії (Камениця, Стара Дубрава, Липиниця), добре облаштовані до війни, почали завмирати наприкінці 40-х – на початку 60-х років ХХ ст.¹³²

Більшість віруючих з цих та інших парафій покидали обжиті місця і відправлялися до більш багатих північних регіонів Югославії. Це були Бачка (Сербія) і Славонія (Хорватія)¹³³. Ці місцевості приваблювали не тільки кращими

Лаврів Р. З пам'яті народної (II). Спогади Дмитра Мороза, Лішня // Нова думка: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. 1981. Рік X. № 28. с. 51; Ліський Б. Антон Івахнюк – великий українсько-хорватський патріот // Українці Хорватії. Книга перша. Загреб, 2002. с. 69; Ліський Б. З діяльності українських студентів у Хорватії (1920-1945) // Українці Хорватії. Книга перша. Загреб, 2002. с. 38-50; Мацяк Є. Українці в Хорватії // Українці Хорватії. Книга перша. Загреб, 2002. с. 51-61.

¹³¹ Лещешин Я. Сьогодення українців західної Славонії і Мославини // Українці Хорватії. Книга перша. Загреб, 2002. с. 164.

¹³² Українці в Боснії статистичні дані. Дані зібрав о. Іван Барщевський // Українське слово: Видання товариства «Проствіта». Новий Сад, 2007. С.11.

¹³³ Лещешин Я. Сьогодення українців західної Славонії і Мославини // Українці Хорватії. Книга перша.– Загреб, 2002. с. 164.

економічними показниками, але й тим, що, наприклад, у Бачці сформувалася стійка українська громада ще з перших хвиль переселенців з України, на допомогу якої сподівалися переселенці з Боснії. А в Хорватії, як республіці з переважно католицьким населенням, був відсутній тиск православних, що породжувало надію на більш спокійнішу організацію релігійного життя уніатів.

Щоправда, в Хорватії, траплялися приклади конфліктів українських священиків з католицьким духовенством. Так, 1958 року в семінарії у Загребі, де більшість семінаристів були українцями, ректор заборонив студентам розмовляти українською у класах та ідальні. Пізніше заборонили і русинську, що викликало постійні протести семінаристів.

Незважаючи на те, що в часи соціалістичної Югославії пропагувався атеїзм, з 70-х років ХХ ст. в країні практично не було переслідувань за релігійну діяльність. Вільно поширювалася література, яку видавала єпархія («Християнський календар», «Єпархіальний вісник») або окремі парафії. Через пресу церква мала великий вплив на населення. Духовна періодика мала популярність і миттєво розходила між прихожанами. Загалом потрібно відзначити, що упродовж 60-70-х роках ХХ ст. українці активно відновлювали релігійне життя в Югославії¹³⁴. Церква ставала осередком не тільки духовного єднання, але й національного буття діаспори.

З розпадом СФРЮ і утворенням нових незалежних держав на початку 90-х років ХХ ст., виникла об'єктивна необхідність облаштування нової церковної структури греко-католиків колишньої Югославії. Вірні Бачки, Срему, Македонії опинилися територіально віддаленими від Крижевського єпископа, який знаходився у Загребі. Доки визрівали умови для такої реорганізації, греко-католикам ще добрих десять років, долаючи комунікативні перепони, доводилося підтримувати зв'язки з єпархіальним керівництвом у Загребі. 2002 р., за розпорядженням Папи, було засновано окремий Апостольський екзархат у Македонії.

Військові події в першій половині 90-х р. ХХ ст. завдали значної шкоди українським греко-католицьким парафіям в Хорватії. Багато храмів було знищено, частина зазнала сильних руйнувань. Відразу після припинення військових дій до обжитих місцевостей поверталися люди і разом з власним житлом відбудовували і церкви. У Хорватії віруючі отримали певну фінансову підтримку від Міністерства з відновлення та розвитку.

Керівництво Крижевської єпархії наприкінці 90-х років ХХ ст. почало активно втручатися у політичні питання, пов'язані з так званим «русинським питанням», трактуючи його таким чином, що русини – це окремий народ, а не частка українського, і з 90-х років минулого століття лідери їхньої громадської організації «Руська матиця» стали вимагати створення окремої русинської держави. Посіявши розбрат між двома частинами української діаспори – русинами та українцями, як показав історичний досвід, легше провести процес асиміляції

¹³⁴ Мирицький П. Спогад про українські передачі по радіо Бая-Лука 1981-1991 рр. // Українське слово: Часопис українців у Югославії з питань культури, літератури та суспільного життя. Новий Сад, 2007. Число 11. с. 41.

народу і позбавити державні інституції багатьох проблем, на що й розраховують ті державні чиновники, які цьому сприяють. Єпископ Крижевської єпархії Кир Славомир, який 1990 року благословив створення та діяльність «Союзу русинів та українців Югославії», після кількох візитів до Загреба і зустрічей з керівництвом «Руської матиці» з другої половини 90-х років XX ст. почав відкрито підтримувати розкол між русинами та українцями¹³⁵. Такі дії Кир Славомира суперечать історичній правді і християнській моралі, яка вчить єднатися, а не сіяти ворожнечу, до того ж між вірними однієї єпархії. Не так діяли його попередники – єпископи Діонізій Няраді та Гавриїл Букатко, які присвятили своє життя створенню міцної релігійно спільноти у Крижевській єпархії, де плекалися національні традиції народів, які були прихожанами єпархії.

Таким чином, проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки. Насамперед слід зазначити, що більша половина представників української діаспори в Хорватії залишалися вірними греко-католицької церкви. На сьогодні, за даними останнього перепису населення, який було проведено 2011 р. релігійна приналежність українців Хорватії розподіляється наступним чином: 71,3 % – греко-католики, 18,2% – православні, 0,3 % – протестанти, 10,2 – атеїсти, не визначилися та ін. Для українців греко-католицька віра мала своєрідну національну зорієнтованість. Релігійні обряди були тісно переплетені з національними традиціями, і тому Церква виховувала не тільки релігійну, але й національну свідомість русинів та українців Хорватії.

¹³⁵ Тамаш Ю. Збереження християнської і національної ідентичності русинів і українців Югославії: проблеми та їх розв'язання / проф. др. Юліан Тамаш // Глас Союзу. – Нови Сад, Союз русинів і українців Сербії і Чорногорії, 2004. – № 6-7. – с. 8.

Валерій Власенко,

кандидат історичних наук, доцент

Сумський державний університет, Україна

МАР'ЯН ТУМІР – ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ДІЯЧ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В ЮГОСЛАВІЇ (1920–1946)

У статті за матеріалами архівно-кримінальної справи, що зберігається у Галузевому державному архіві Служби безпеки України, йдеться про одного з провідних діячів української політичної еміграції міжвоєнного періоду та в роки Другої світової війни Мар'яна Туміра. Розкрито основні віхи його біографії та громадсько-політичної діяльності, охарактеризовано участь у роботі керівних органів Українського товариства «Просвіта», Української громади в Белграді та Союзу українських організацій в Югославії, з'ясовано мотиви долучення до Організації українських націоналістів і роботи у пропагандистських структурах.

Ключові слова: Мар'ян Тумір, українська еміграція, Хорватія, Югославія.

Королівство сербів, хорватів і словенців (КСХС, з 1929 р. – Югославія) на початку 1920-х рр. стало осередком міжвоєнної української політичної еміграції, яка сформувалася внаслідок поразки Української революції 1917–1921 рр. Чимало українців, які воювали у складі білих армій Денікіна і Врангеля, Української галицької армії (УГА) й Армії Української Народної Республіки (УНР) або просто втікали від бойових дій і терору нової влади, змушені були залишити батьківщину і кількома хвилями еміграції безпосередньо з України і Північного Кавказу чи транзитом через Константинополь опинилися у КСХС. До них долучилася і частина військовополонених колишніх російської царської й австро-угорської армій, які не змогли або не захотіли повернутися в Україну. Зауважимо, що у цій країні здавна проживала українсько-русинська меншина у кілька десятків тисяч осіб.

Незважаючи на русофільство югославської влади, яка не визнала УНР і не виокремлювала українців із загальноросійського емігрантського загалу, новоприбулі українці згодом створили мережу громадських організацій, які допомогли їм адаптуватися до нових умов життя та зберегти національну ідентичність. Вони належали до різних політичних угруповань. Були серед них прихильники Уряду УНР в еміграції (республіканці, «петлюрівці»), колишнього гетьмана П. Скоропадського (монархісти) й Організації українських націоналістів (ОУН, націоналісти) чи Українського фашистівського здвигу. В Югославії сформувався провінційний осередок української політичної еміграції, де майже

не було організаційних структур українських політичних партій чи організацій, лідерів української еміграції, українських вищих шкіл чи наукових центрів. До того ж, більшість українців вийшла на еміграцію у складі білих армій, рівень їхньої національної свідомості був невисоким. Згодом в українському емігрантському середовищі з'явилися свої лідери, які очолили тамтешні українські громадські організації й їхні об'єднання та брали участь у загальноукраїнському емігрантському русі. Після приходу наприкінці Другої світової війни до Югославії червоної армії почалися арешти емігрантів. Одна частина тих, хто потрапив у лабеті радянської спеціальної служби «СМЕРШ» («Смерть шпионам»), невдовзі була розстріляна, інша – відправлена до СРСР та засуджена до різних термінів позбавлення волі. До таких належав і Мар'ян Данилович Тумір, окремі сторінки життя якого були пов'язані з Хорватією. По-перше, одразу після приїзду до КСХС він жив у хорватському місті Осієк, по-друге, після встановлення у 1940 р. дипломатичних відносин між Югославією і СРСР місцева влада заарештувала та запроторила до Головної в'язниці у Белграді чимало українських емігрантів з різних куточків країни. Відомий український громадський діяч і письменник у Хорватії Антон Івахнюк, який уникнув арешту, звернувся до керівництва місцевої греко-католицької спархії за допомогою, а те – до М. Туміра. Спільними зусиллями було звільнено 23 українців, частина з яких повернулася до Хорватії (Liski 2003–2004: 72). По-третє, М. Тумір належав до керівного складу Українського товариства «Просвіта» (УТП), яке мало філії й у Хорватії (Власенко 2017b).

Нещодавно в Галузевому державному архіві Служби безпеки України була виявлена архівно-кримінальна справа М. Туміра. Саме тому автор поставив собі за мету розкрити основні віхи його біографії та громадсько-політичної діяльності кризь призму матеріалів цієї справи.

Мар'ян Тумір народився 1899 р. у м. Коломия, нині Івано-Франківської області, у родині робітника-залізничника. Закінчив 4-класне міське училище. На початку Першої світової війни та наступу російських військ у Східній Галичині сім'я була евакуйована до чеського містечка Пршелоч (Přelouč). У листопаді 1915 р. М. Тумір повернувся до Коломиї, де працював писарем у тамтешньому залізничному депо. У червні 1916 р. внаслідок чергового наступу царських військ у Галичині сім'я перебралася до польського містечка Кальварія (ймовірно, Góra Kalwaria), а в жовтні 1917 р. повернулася до рідного міста. Через захоплення румунами у травні 1919 р. Коломиї М. Тумір перебрався до Кам'янця-Подільського, звідти українською владою був направлений до Козятина, де до листопада того ж року працював службовцем на залізниці. Згодом був евакуйований до Проскурова (Хмельницький), де захворів на тиф. Там же був мобілізований денікінцями, служив на залізниці у складі Української галицької армії. Навесні 1920 р. під час польського наступу в Україні УГА перейшла на бік Польщі і була інтернована. Як цивільного службовця його відпустили додому. З липня по грудень 1920 р. працював у рідному місті. З дозволу польської влади виїхав до КСХС до свого брата. До 1924 р. жив у м. Осієк, а до 1942 р. – в Белграді (ГДА СБУ: 13–14). 1929 р. прийняв югославське підданство.

Спочатку Мар'ян Данилович працював на залізниці, потім – в акціонерному страховому товаристві «Вардар», з 1933 р. – у Центральній бухгалтерії Белградської міської управи. У березні – квітні 1941 р. служив рядовим в югославській армії. Одразу після капітуляції Югославії повернувся до Белграда, працював бухгалтером в Центральній міській бухгалтерії, з липня 1941 р. паралельно (з 17.00 до 23.00) і на німецькій радіостанції. У лютому наступного року за порадою свого знайомого, емігранта Бориса Ольховського переїхав до Берліна, куди було передислоковано і німецьку радіостанцію з югославської столиці. З матеріалів архівно-кримінальної справи випливає, що причинами переїзду до Німеччини були побоювання потрапити до німецької армії або «Русского охрального корпуса», тобто воювати зі зброєю, та несприйняття радянської влади і комунізму. Виявив бажання працювати на німців і боротися з більшовиками, але іншою зброєю. Працював перекладачем (з німецької на українську) і диктором (10 днів) в українському підвідділі східного відділу пропаганди «Вінета» Міністерства просвіти та пропаганди Німеччини в Берліні, у вересні 1943 р. – жовтні 1944 р. – у Кенігзберзі, потім – знову в Берліні (ГДА СБУ: 28–29, 51, 63, 65, 69). У квітні 1945 р. М. Тумір повернувся до Югославії.

Архівно-кримінальна справа містить покази на нього колишнього голови управи УТП в Загребі та Белграді Івана Будзя (допити від 12, 15 16 листопада та 3 грудня 1944 р.), голови управи Української громади «Кобзар» у Смедерево Пилипа Чорного (допити від 5 та 23 грудня 1944 р.), російської емігрантки Софії Рут (допит від 24 червня 1946 р.), невістки другої дружини М. Туміра Ружиці Сидоренко-Дімітрієвич (допит від 27 червня 1946 р.), його другої дружини Адель Тумір (допит від 13 вересня 1946 р.), голови управи Української громади в Белграді Василя Андрієвського (допити від 17–19 грудня 1946 р.) та члена ОУН Петра Кожевникова (допит від 22 лютого 1947 р.) (ГДА СБУ: 86–144).

Вперше на допит співробітники управління контррозвідки Міністерства державної безпеки (МДБ) Південної групи військ викликали М. Туміра 23 липня 1946 р. Постанова про затримання була схвалена 13 листопада 1946 р. Кримінальна справа порушена 16 листопада, а заарештували його 18 листопада. 27 січня 1947 р. він вже перебував у внутрішній в'язниці МДБ УРСР в Києві (ГДА СБУ: 2–5, 7зв, 13, 155). 26 березня того ж року військовий трибунал військ МВС Українського округу (Київської області) за статтями 54–4, 54–11 Кримінального кодексу УРСР виніс вирок – 10 років позбавлення волі. У касаційній скарзі М. Тумір звернув увагу суду на те, що не є особою «без підданства», а має «підданство Югославії». Останнє місце ув'язнення – Ангарлаг (Ангарський виправно-трудоий табір Іркутської області). 8 січня 1956 р. був звільнений. У 1994 р. відповідно до закону України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» від 17 квітня 1991 р. його справа переглядалася. У реабілітації відмовлено (ГДА СБУ: 174–181). Подальша доля Мар'яна Туміра автору статті невідома.

З архівно-кримінальної справи та наукових публікацій, оприлюднених в Україні (Козлитин 1996: 274; Козлітін 1996; Власенко 2011; Власенко 2016) та Сербії (Власенко 2017а), випливає, що М. Тумір активно займався громадсько-

політичною діяльністю в українському емігрантському середовищі. У 1926–1928 рр. він належав до Українського товариства «Просвіта» в Белграді, яке саме тоді з філії перетворилося на центральну організацію з відповідними філіями у Загребі, Новому Саді та інших містах КСХС. Влітку 1928 р. через непорозуміння між головою управи УТП Іваном Будзем, який орієнтувався спочатку на Євгена Петрушевича, а потім на Павла Скоропадського, та іншими членами правління, які мали інші політичні уподобання, М. Тумір вийшов зі складу УТП. У 1932 р. югославська влада припинила діяльність УТП в Белграді. Невдовзі централа «Просвіти» відновилася у Загребі. Вдруге М. Тумір вступив до УТП у 1941 р., коли німці дозволили відкрити «Просвіту» в Белграді, а решту українських організацій заборонили. Близько місяця Мар'ян Данилович був секретарем УТП, потім відійшов від активної діяльності в ній (ГДА СБУ: 41–43зв).

У вересні 1928 р. разом із Василем Андрієвським взяв участь у створенні Української громади (УГ) в Белграді. Був головою (1930–1931) і членом управи. Брав участь в організації шевченківських свят (день народження і роковини смерті поета), концертів, вистав, відзначення Дня незалежності України (проголошення Центральною Радою IV Універсалу), історичних дат та ювілеїв відомих діячів української історії та культури тощо. У 1932 р. під час поїздки до Болгарії на відкриття пам'ятника Михайлу Драгоманову в Софії тогочасний міністр закордонних справ УНР в еміграції Олександр Шульгин відвідав Белград, де мав короткотермінову зустріч з членами УГ В. Андрієвським, О. Зівертом та М. Туміром. Того ж року у зв'язку із хворобою (туберкульоз) дружини Мар'ян Данилович вийшов зі складу Громади. 1937 р. відновив своє членство в УГ. Перебував у ній до березня 1941 р., коли його призвали до лав югославської армії (ГДА СБУ: 38–38зв, 41зв, 45зв, 47, 59).

У 1931 р. в Белграді М. Тумір взяв участь в об'єднавчому з'їзді українських емігрантів, наслідком якого стало створення Союзу українських організацій в Югославії. До складу об'єднання увійшли українські громади в Белграді, Смедерево, Великому Бечкереку (Петровград, Зренянин), філія УТП в Новому Саді та інші організації (ГДА СБУ: 52, 53зв). Восени 1933 р. його обрали секретарем правління Союзу (З'їзд 1933: 16).

Наприкінці 1920-х рр. М. Тумір долучився до українського націоналістичного руху. Цьому сприяло його знайомство з членом управи УТП в Загребі та Белграді, адвокатом Григорієм Шевчиком. Після створення у 1929 р. Організації українських націоналістів він публічно став її прихильником. З того часу почав поширювати в Югославії журнал «Розбудова нації», який видавав М. Сціборський. Наступного року опублікував на його сторінках статтю про УТП та УГ в Белграді (М.-ир 1929). Влітку 1931 р. у Белграді зустрівся з М. Сціборським, який прямував до Болгарії. Свої симпатії до ОУН М. Тумір не приховував, що зрештою призвело до непорозумінь з В. Андрієвським, який був прихильником Уряду УНР в еміграції, та усунення його від головування управою Української громади (ГДА СБУ: 73–75, 84) та Союзу українських організацій в Югославії (Делегат 1935). Співпраця М. Туміра з ОУН підтверджується й іншими джерелами (Коновалець 2003: 39; Черченко, Кучерук 2005: 170; Муравський 2006: 49, 386)

та його публікаціями (під псевдонімами та криптонімами) на сторінках видань ОУН (Т. Мир 1931а; Т. Мир 1931b; Тумир 1931).

Архівно-кримінальна справа розкриває і сімейне становище М. Туміра. З 1910 р. у місті Осієк проживав його старший брат Петро (1886 р. н.), який до 1932 р. був кадровим офіцером югославської армії, а потім перебував на пенсії. З 1921 р. у с. Подравле Осієкської округи проживала його сестра Кароліна, яка наступного року вийшла заміж за угорця Карла Паулая (торговець) (ГДА СБУ: 78). Після смерті своєї першої дружини у 1937 р. М. Тумір побрався з литовкою Аделією Суркевич-Тумір, 1906 р. н., уродженкою м. Вінниця, яка мала середню освіту, раніше була одружена з Ігорем Сидоренком (помер 1945 р. в Берліні). Від цього шлюбу мала двох синів – Володимира (1923 р. н.) і Ростислава (1925 р. н.). Син М. Туміра від першого шлюбу Володимир (1930 р. н.) жив у родичів дружини в Белграді. В Коломиї у Мар'яна Даниловича проживали мати Тумір-Петрошая, брати Іван (1888 р. н.) та Володимир (1908 р. н.), у Чорткові – сестра Анна Бек (1906 р. н.).

Отже, архівно-кримінальна справа одного з провідних діячів української еміграції в Югославії є важливим і репрезентативним джерелом не тільки щодо постаті самої репресованої особи Мар'яна Туміра, але й з історії української політичної еміграції в Югославії у міжвоєнний період та роки Другої світової війни. Вона дає можливість визначити мережу емігрантських громадських організацій у цій балканській країні, ступінь взаємодії емігрантів різного суспільно-політичного середовища, уточнити біографічні дані окремих емігрантів, з'ясувати методи роботи репресивних органів, наповнення та оформлення її відповідною документацією. Окремі факти, що наведені в архівно-кримінальній справі, слід сприймати критично, зокрема щодо антирадянської діяльності українських громадських організацій в міжвоєнній Югославії. Перспективними, на думку автора, є дослідження сербських архівів щодо громадсько-політичної діяльності Мар'яна Туміра в Югославії та його долю після звільнення з радянських таборів.

Джерела та література

Власенко, Валерій. Радикально-націоналістичне середовище міжвоєнної української еміграції в Південно-Східній Європі. Сумська старовина XLIX, 2016: 23–42.

Власенко, Валерій. Українська громада у Белграді у міжвоєнний період (за матеріалами паризького «Тризуба»). Київська старовина 1, 2011: 123–136.

Власенко, Валерій. Громадські організації української еміграції в Сербії у міжвоєнний період. Поповић, Лjudмила (гл. ур.). Україністика и словенски свет: Зборник научних радова. Београд: Филолошки факултет, 2017: 436–446.

Власенко, Валерій. Українське товариство Просвіта в Загребі у 1922–1941 рр. (організаційна структура). Русинистични студии 1, 2017: 97–112.

Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), ф. 5, оп. 1, спр.

4202, 182 арк.

Делегат. Надзвичайні збори Союзу Українських Організацій в Югославії. Тризуб 25, 1935: 14–15.

З'їзд Союзу Українських Організацій в Югославії. Тризуб 40, 1933: 16.

Козлитин, Владимир. Русская и украинская эмиграция в Югославии (1919-1945 гг.). Харьков : «РА», 1996.

Козлітін, Володимир. Українські громадські організації в Югославії (20–30-ті рр. XX ст.). Українська діаспора 9, 1996: 52–69.

Коновалець, Євген. «Я б'ю в дзвін, щоб зрушити справу ОУН з мертвої точки...». Невідомі документи Організації Українських Націоналістів: Рік 1930. Київ: Темпора, 2003.

М.-ир. З життя української еміграції в Югославії. Розбудова нації 6–7, 1929: 244–246. Муравський В. (упорядник). Конгрес Українських Націоналістів 1929 р.: документи і матеріали. Львів, 2006.

Т. Мир. †Лев Мікош. Незалежність 01. 03. 1931: 4.

Т. Мир. Югославія. Українська маніфестація в Білгороді. Незалежність 01. 04. 1931: 3.

Тумір, Мар'ян. Югославія. Білгород. Незалежність 01. 07. 1931: 3.

Черченко, Юрій; Кучерук, Олександр (упорядники). Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів. Т. 1: 1927–1930. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2005.

Liski, Bogdan. Anton Ivahnjuk, veliki ukrajinsko-hrvatski domoljub. Думки з Дунаю = Misli s Dunava 6, 2003–2004: 64–79.

Валерій Власенко

Олександр Курінної

Сумський державний університет, Україна

ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПЛАСТУ В ЗАГРЕБІ У 1930-ТІ РОКИ

Стаття присвячена первинному осередку Союзу українських пластунів-емігрантів в Югославії ІХ куреню старших пластунів «Перелетні» в Загребі. На основі тогочасної емігрантської преси розкрито головні напрямки діяльності пластової організації у 1932-1935 рр. Проаналізовано участь українських пластунів в Югославському національному джемборі, що відбувся 1932 р. в Загребі. Акцентовано увагу на культурно-освітній діяльності пластунів серед українсько-русинського населення Боснії і Хорватії.

Ключові слова: Боснія, джемборі, курінь, пласт, скаутинг, українська еміграція, Хорватія, Югославія.

В історії людства відомо декілька систем фізичного і духовного виховання молоді. Однією з них є скаутинг (бой-скаутинг) – міжнародний неполітичний молодіжний рух. Його мета – підтримка молоді в її фізичному, розумовому і духовному розвитку, підготовка до участі у громадському житті та набуття навичок перебування на природі. Скаутинг як міжнародна система виник у 1907 р., коли з ініціативи британського генерала Роберта Баден-Поуела (Robert Baden-Powell) на острові Браунсі (Brownsea) було влаштовано перший табір скаутського типу. Наступного року генерал видав книгу «Scouting for Boys» (Лондон), в якій сформулював основні принципи скаутингу. Вони і стали основою всесвітнього скаутського руху.

Невід’ємною складовою скаутингу є український Пласт, який має тривалу безперервну традицію. Термін «Пласт» походить від назви розвідників запорозьких/кубанських козаків. 110 років тому були засновані перші пластові організації в Україні, а 100 років тому – в еміграції. Одним з активних осередків Пласту поза межами батьківщини у період між Першою та Другою світовими війнами був Загреб, де діяв курінь старших пластунів «Перелетні», що входив до складу Союзу українських пластунів-емігрантів (СУПЕ). Нині в Україні визнано історичний внесок пластового руху у громадянську освіту дітей і молоді

та здобуття української державності. Про це йдеться в Законі України «Про визнання пластового руху та особливості державної підтримки пластового, скаутського руху» (грудень 2019 р.) та Концепції Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року, що була схвалена Кабінетом Міністрів України 9 жовтня 2020 р. (Розпорядження № 1233-р). Саме тому вивчення історії Пласту та його досвіду у справі виховання молоді є актуальним.

Незважаючи на численну наукову літературу з історії українського Пласту, що вийшла в Україні (Савчук 1996; Окаринський 2000; Гуменюк 2015; Витвицька 2016; Гуменюк 2019; Курінной 2020) та поза її межами (Наріжний 1942; Субтельний 2019), опубліковані спогади членів пластових організацій в еміграції (Данилів 1966; Левицький 1967, Пап-Пугач 1976), діяльність українських пластунів у міжвоєнній Югославії згадується побіжно. Тому автори поставили собі за мету висвітлити маловідомі сторінки історії українського Пласту в Хорватії в міжвоєнний період. Головним джерелом при написанні статті слугувала тогочасна пластова преса.

Пластові організації виникли ще до початку Першої світової війни в обох частинах України – Наддністрянській і Наддніпрянській. У 1911 р. ініціаторами й організаторами перших пластових громад у Львові були молоді вчителі Іван Чмола, Петро Франко (син відомого письменника) й Олександр Тисовський, який видав низку брошур і статей у пресі про скаутинг та пласт. Згодом такі організації ширилися Галичиною, Буковиною та Закарпаттям. На Наддніпрянській Україні українські скаутські організації виникали у різних місцевостях, зокрема і завдяки Юрію Гончаріву-Гончаренку, д-ру Анохіну та Євгену Слабченку.

Під час Першої світової війни й Української революції 1917–1921 рр. пластові організації набули поширення по всій Україні. Чимало пластунів вступило до лав Українських січових стрільців та брало активну участь в українських організаціях у буремні 1917–1921 рр. Але після встановлення в Україні радянської влади бой-скаутинг більшовики визнали буржуазним рухом і 1920 р. заборонили. Згодом і нова польська влада припинила діяльність пластових організацій. На Волині це сталося у 1928 р., у Східній Галичині – 1930 р.

Після поразки Української революції 1917–1921 рр. чимало учнівської і студентської молоді опинилося в еміграції. Були спроби започаткувати Пласт у таборах інтернованих вояків Армії УНР на території Польщі, зокрема у Ланцуті та Шипйорно, а також у Тарнові. Але вони не набули подальшого розвитку. На початку 1920-х рр. Чехословаччина стала політичним центром української еміграції. З Відня до Праги переїхав Український вільний університет, там же були створені Український високий педагогічний інститут ім. М. П. Драгоманова й Українська студія пластичного мистецтва, в Подєбрадах – Українська господарська академія, у Ржевницях – Українська реальна гімназія. Тому Прага, Подєбради, Ржевниці, а потім й інші місця перебування української еміграції (Братислава, Брно, Модржани) стали потужними осередками пластового руху. На Закарпатті, яке тоді входило до складу Чехословаччини, також ширився пластовий рух. До цього приклалися емігранти Остап Вахнянин, Корнило і Богдан

Заклинські та Леонід Бачинський. Згодом пластові відділи з'явилися в Австрії, Бельгії, Данцигу, Німеччині, Франції, Югославії, країнах Північної та Південної Америки (Левицький 1967: 34, 36).

У листопаді 1930 р. в Празі відбувся I з'їзд Союзу українських пластунів-емігрантів (СУПЕ), на якому було прийнято статут організації й обрано керівництво. Головною метою Союзу було представляти і захищати Пласт на міжнародній арені та поширювати пластовий рух у найбільших осередках перебування української еміграції [Левицький 1967: 83-84]. Союз видавав бюлетень «Вісти СУПЕ», який 1934 р. перейменовано на «Пластові вісті» (з 1936 р. – «Пластові вісти»), та журнал «Молоде життя», що був заборонений у Польщі.

Під час світової економічної кризи 1929–1933 рр. чеська влада припинила фінансування українських вищих шкіл, підвищила платню за навчання у Карловому університеті, особливо на медичному факультеті. Частина студентів переїхала до Югославії, де продовжила навчання у Загребському університеті. Були серед них і пластуни, зокрема з III куреня старших пластунів ім. О. Вахнянина в Празі. У березні 1932 р. в Празі під час святкування 20-ліття Пласту декілька членів цього куреня заснували Гурток старших пластунів «Перелетні» у Загребі, який приєднався до СУПЕ (О. с. 1932: 30; 3 життя 1932b: 22). Тоді ж керівником Гуртка обрали Володимира Конрада, писарем – Михайла Степчишина, скарбником – В. Федина (3 життя 1932a: 3). А невдовзі вони виїхали до Загреба. Ця подорож до Хорватії знайшла висвітлення на сторінках пластового журналу «Молоде життя» (Пагу-ангоре 1932). У хорватській столиці до новоприбулих членів гуртка долучилося декілька українських студентів тамтешнього університету. 16 травня того ж року СУПЕ надало Гуртку статус IX куреня старших пластунів «Перелетні» в Загребі (Звіт 1932: 4).

Найбільш відомою акцією загребського куреня СУПЕ стала участь його 7 членів та пластуна з Ужгорода М. Горняка у II Національному югославському джемборі (з'їзд), що відбувся 1–7 липня 1932 р. в Загребі. Через протест скаутів із Польщі українських пластунів не визнали самостійною національною групою. Вони були складовою частиною чеської скаутської організації. Під час демонстрації вулицями Загреба учасників джемборі, серед яких були всі югославські округи, чехи, угорці, росіяни (емігранти), представники Австрії, Великої Британії, Франції, українські пластуни несли свій національний (синьожовтий) стяг поряд із прапорами інших держав.

Джемборі проходив у найстарішій зеленій зоні міста – парку Максимир. Український табір складався з двох шатрів (запозичених в югославських скаутів), поряд з якими були встановлені флагшток з національним прапором та вивіска з написом UKRAJINA. Ставлення до українців з боку чехів було «більш як братерське», югославських скаутів – гарним. Після численних заходів югославські скаути прощалися з «Перелетними» кличем українських пластунів: «Сильно! Красно! Обережно! Бистро!» (СКОБ). Велику популярність набули наші пластові відзнаки (нашивки, значки тощо), якими українці обмінювалися з пластунами інших країн або просто дарували їм на спомин про загребське джемборі.

Під час роботи джемборі була організована виставка речей національного характеру, що надавалися національними командами скаутів. Українці представили свої пластові видання (книги, брошури, календарі, альбоми), журнал «Молоде життя», пластові наліпки, карту України, портрет Тараса Шевченка тощо. Колекція українських пластунів зацікавила не тільки учасників джемборі, але й місцеву громадськість. Якщо на початку пластового з'їзду багато його учасників про Україну навіть і не чуло, то після відвідин українського табору та виставки вже мало певне уявлення про її історію, культуру та традиції українців. До табору пластунів завітав і представник англійських скаутів, ветеран скаутського руху Джон Брум. Він позитивно відгукнувся про українських пластунів. Дізнавшись про те, що український Пласт не було прийнято до Міжнародного скаутського бюро (МСБ), вкрай обурився. На згадку про загребський джемборі йому подарували книгу про український Пласт. Неодноразово відвідував український табір словенський командант, який добре знав творчість Т. Шевченка, декламував українською «Заповіт» і «Реве та стогне...» (Полтава 1932: 10). Зауважимо, що велику матеріальну допомогу пластунам надала місцева українська громадськість (із Загреба та Белграда). З 1257 динарів, витрачених на участь у джемборі (однострої, мито, позичка, написи «Україна», три національні прапори, кошти на оренду місця тощо), її грошова допомога склала 807 динарів та ще подарунки (портрет Т. Шевченка та мапа України). Команда Супе надала куреню 207 динарів (3 життя 1932а: 3).

Не оминула увагою югославське джемборі у Загребі й емігрантська преса. Докладну інформацію про участь у заході ІХ куреня старших пластунів СУПЕ подав паризький тижневик «Тризуб» (друкований орган Уряду УНР в еміграції) (О. с. 1932: 30–31; Пластун 1932: 13; Полтава 1932: 10–12).

«Перелетні» були представлені і на ІV Загальному з'їзді СУПЕ, що відбувся 27 листопада 1932 р. в Празі. У звіті була відзначена їх активна роль в Національному югославському джемборі в Загребі (Скоб 1932: 16–17).

Періодично на сторінках пластової преси публікувалися звіти про діяльність загребського куреня. Найбільш поширеною формою роботи пластунів були курінні збори на природі тривалістю 2 години і більше, під час яких зокрема виголошувалися доповіді. Так, восени 1933 р. були прочитані реферати на теми «Брестський мир 1918 р.», «Дніпровські пороги і Дніпрогес», «В річницю скасування кріпацтва», «Ярослав Мудрий» (з нагоди роковин смерті князя), «За самостійність Східної Галичини», «Провідні ідеї Т. Шевченка» (до 120-ї річниці з дня народження поета). Були налагоджені стосунки з місцевими скаутами. Неодноразово «Перелетні» відвідували збори хорватських старших пластунів «Брджана». На їх запрошення українські пластуни виголосили дві доповіді з історії України, після чого відбулася дискусія. Тоді ж велися переговори зі Спілкою югославських скаутів про реєстрацію ІХ куреня старших пластунів як самостійну одиницю (Хроніка 1934: 6).

Взимку – навесні 1934 р. на зборах куреня були виголошені доповіді на теми «Характеристичні елементи з життя “Бі-Пі”» (Баден-Поуела), «Начерк історії українського парламентаризму» (з нагоди 17-річниці створення Центральної

Ради), «Історичне значення політики гетьмана П. Сагайдачного», «Пластування – наше дідачне добро», «Значення пластового однострою», «Скасування панщини на західних українських землях», «С. Петлюра» (з нагоди роковин його смерті), «Іван Франко – каменярь української літератури». Члени куреня організовували заняття із вдосконалення української мови шляхом студіювання журналу «Рідна мова». Досить часто українські пластуни відвідували засідання Клубу югославських скаутів. Під час канікул окремі члени куреня здійснювали просвітницьку діяльність серед українсько-русинського населення Боснії та в околицях Загреба (Наша хроніка 1934а: 6–7). Свої враження від подорожі Боснією пластуни виклали на сторінках журналу «Пластові вісті» (Перелетний 1934: 8). У своїх одностроях вони пройшли цією частиною Югославії близько 450 км (Наша хроніка 1934b: 9).

Пластуни не залишилися осторонь ініціативи української еміграції зі збору коштів на будівництво Українського дому в Празі. Влітку 1934 р. на цю справу від українців в Хорватії надійшло 225 динарів, зокрема від УТП в Загребі – 50 динарів, ІХ куреня старших пластунів «Перелетні» в Загребі – 10 динарів (На Український 1934: 1).

У 1935 р. курінь налічував 12 членів. До курінної команди належали Євген Мацяк (курінний), Михайло Степчишин (писар), Осип Мисак (скарбник). Того року курінь відбув 25 зборів і 2 прогулянки. Крім поточних справ, на зборах влаштовували семінар з української мови, керівником якого був М. Степчишин, було виголошено 19 доповідей, зокрема про український Пласт у Канаді, становище жінки в часи Б. Хмельницького, соціальні ідеї М. Драгоманова, повоєнну українську інтелігенцію, вшанування героїв Біласа та Данилишина, Івана Богуна та інші. Курінь активно співпрацював з Українським товариством «Просвіта» (УТП), Українською студентською громадою в Загребі, Спілкою югославських скаутів, продовжував справу легалізації куреня в Югославії, але даремно, що, врешті-решт, і призвело до його самоліквідації у жовтні 1935 р. (Короткий 1936: 4). Два члени куреня переїхали до Лювена (Бельгія), де продовжили навчання та заклали ХІІ курінь старших пластунів «1 Листопада».

Вже після ліквідації загребського куреня на сторінках журналу «Пластові вісті» була опублікована стаття його колишнього члена (під псевдонімом), який докладно описав перипетії підготовки куреня до Національного югославського джемборі, допомогу у цьому УТП в Загребі взагалі й голови його управи Василя Войтанівського (надав альбоми українських вишиванок і картин) зокрема, а також Української студентської громади в Загребі, налагодження співпраці і листування з Джоном Брумом тощо (Пагу-ангаре 1936: 12–13). Згадали «Перелетних» і в українській пресі періоду Другої світової війни (Хорив 1943: 6).

Отже, незважаючи на нетривалий період свого існування, ІХ курінь старших пластунів «Перелетні» в Загребі розгорнув не тільки широку культурно-просвітню діяльність серед українсько-русинської громади в Боснії та Хорватії, але і презентував українців як націю на міжнародному пластовому форумі. Оскільки він не мав офіційного статусу в Югославії, то публічну роботу здійснював під егідою й у співпраці з легальними організаціями – Українським товариством «Просвіта»

й Українською студентською громадою в Загребі. Організаційну й невелику матеріальну допомогу отримував від Союзу українських пластунів-емігрантів.

Джерела та література

Витвицька, Юлія. Тематична палітра журналу українського пласту «Молоде Життя» на еміграції (1931–1959 рр.). Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства 6, 2016: 53–68.

Власенко, Валерій & Курінной, Олександр. До історії українського Пласту (за матеріалами журналу «Вісти СУПЕ»). Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка: зб. наук. ст. у 2 т. Т. 1, Суми, 2020: 220–223.

Гуменюк, Олена. Союз українських пластунів-емігрантів в Чехословаччині в контексті міжнародного руху скаутів. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Історичні науки 23, 2015: 55–58.

Гуменюк, Олена. Пласт на еміграції як чинник українського молодіжного руху міжвоєнної Європи. Київські історичні студії 2 (9), 2019: 67–73.

Данилів, Теодор. Основоположник Пласту (до 80-річчя з дня народження професора д-ра Олександра Тисовського). Мюнхен: Молоде життя, 1966.

З життя пластових частин. Вісти СУПЕ 10, 1932: 3.

З життя частин СУПЕ за XXI-ий пл. рік. Молоде життя 3–4 (79–80), 1932: 21–23.

Звіт Команди СУПЕ за 21 пл. рік. Вісти СУПЕ 15, 1932: 2-4.

Короткий огляд діяльності пластових частин СУПЕ в минулому, 24-му пл. році. Пластові вісті 1, 1936: 4.

Курінной, Олександр. Участь українських пластунів у джемборі 1933 р. в Геделле (за матеріалами журналу «Вісти СУПЕ»). IV Международная научно-практическая конференция «Priority directions of science and technology development», 20–22 декабря 2020 года, Киев, Украина. 2020. с. 984–990.

Левицький, Северин. Український Пластовий Улад у роках 1911–1945 у спогадах автора (Причинки до історії Пласту). Мюнхен: Молоде життя, 1967.

На Українській дім у Празі. Український тиждень 33–34, 1934: 1.

Наріжний, Симон. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Ч. 1. Прага, 1942.

Наша хроніка. Пластові вісті 4, 1934: 6–7.

Наша хроніка. Пластові вісті 5–6, 1934: 9.

О. с. Українські пластуни на югослов'янському Джемборі у Загребі. Тризуб 32–33, 1932: 30–31.

Окаринський, Володимир. Вплив скаутингу на український молодіжний рух першої половини ХХ ст. Наукові записки: Зб. наук. ст. Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова III: Педагогічні та історичні науки, 2000: 189–196.

Пагу-ангаре. Український Пласт в Югославії. Пластові вісті 9, 1936: 12–13.

Пагу-ангоре. «Перелетні». Молоде життя 3–4 (79–80), 1932: 19–20.

Пап-Пугач, Степан. Пластовий альманах. З нагоди п'ятдесятиріччя Українського пласту на Закарпатті 1921–1971. Рим, 1976.

Перелетний Журавель. Вражіння з мандрівки по Югославії (два «перелетні» у леті у вирій). Пластові вісті 5–6, 1934: 8; 1, 1935: 4–5.

Пластун. З життя Українського Пласту на чужині. Тризуб 40, 1932: 11–14.

Полтава. Українські пластуни на югослов'янському джемборі в Загребі. Тризуб 42, 1932: 10–12.

Савчук, Борис. Український Пласт: 1911–1939. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1996.

Скоб. З'їзд Українських Пластунів. Тризуб 50, 1932: 16–18.

Субтельний, Орест. Пласт: унікальна історія українського скаутського руху. Торонто: Пластове видавництво, 2019.

Хорив. Українська еміграція в «Югославії» (закінчення). Український вісник 3 (102), 1943: 3–7.

Хроніка. Пластові вісті 3, 1934: 6.

Олег Румянцев

*доктор з дослідницької праці,
доцент у Палермському університеті,
працює в галузі славістичних та мовознавчих студій. Італія*

Ярослав Мишанич

*кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник
відділу давньої української літератури
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України*

ЛИСТИ ОРЕСТА ВЛАСОВА ДО ОЛЕКСИ МИШАНИЧА (1967-1970)

У 2008 році на сторінках часопису “Слово і Час”, за ініціативи працівників Інституту літератури НАН України Я.Мишанича та М.Сулими, розпочато публікацію листів бачвансько-сремських русинів і боснійсько-славонських (згодом і воєводинських) українців до українського науковця, дослідника цієї діаспори, літературознавця Олексія Васильовича Мишанича: тоді опубліковано шість листів письменника Михайла Івановича Ковача (Сулима-Мишанич Я. 2008). У наступних роках на сторінках часопису Відділу русинознавства Філософського факультету Новосадського університету “Русинистични студії / Ruthenian Studies” опубліковано, за редакцією Я.Мишанича та О.Румянцева, листи мовознавця Миколи М. Кочиша (Румянцев-Мишанич Я. 2017) та письменника Штефана Гудака (Румянцев-Мишанич Я. 2019). У 2020 році у тому ж часописі опубліковано лист Мирона Будинського (Румянцев 2020). У цій публікації запропоновано листування українського поета Ореста Власова, що народився і мешкав значну частину свого життя у Хорватії, а також у Боснії¹³⁶. Особиста історія поета Ореста Власова-Овдієнка тісно пов’язана з історією його родини.

Мій батько Олександр Власов-Овдієнко походив з дворянського роду, зі села Ярошівка (тепер с. Українське Чернігівської області), а мати – донька місцевого вчителя Василя Лабенцького зі села Витвиця Івано-Франківської області. Познайомилися мої батьки в Бережанах. Їхня доля склалася так, що згодом вони опинилися в колишній королівській Югославії, а саме в Хорватії. Мій батько був греко-католицьким священником

¹³⁶ Листи бачвансько-сремських русинів до О.Мишанича зберігаються у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім.Т.Г.Шевченка НАН України – Фонд No 232.

для хорватів греко-католиків. Під час Другої світової війни розстріляли його комуністи. (З приватного листування)

Відомості про трагічну долю Олександра Власова, батька Ореста Власова, також наводить Роман Біляк:

Владика Діонізій Няраді висвятив його на священника 14 лютого 1936 року. Вже 1 березня цього року його назначено завідателем парохії у Грабру, в Жумберку. Незабаром занедужав на туберкульоз і один рік лікувався. Відтак до 1939 року був завідателем парохії у Прогомелю, а того року був перенесений на парохію до Дишнику. Тут його 27 липня 1942 року партизани розстріляли під церквою. Поховано його у Гарешніці, а недавно його діти перепоховали його зі синком Юрком, який помер малою дитиною у Крижевцях, та прахом дружини Наталії привезеним з Америки, на кладовищі у Крижевцях. (Біляк 2011: 172)

Більш детально про долю родини Ореста Власова можна дізнатися з його ж листа до О.Мишанича від 7 березня 1968 року (Лист 11). Орест Власов народився в хорватському селі Грабар (Grabar) Загребського повіту 30 липня 1937 року. У Загребі закінчив класичну гімназію, згодом працював. У 1964 році одружився з донькою українського священника о. Тараса Думки¹³⁷, Стефанією. Мешкав у боснійському містечку Босанські Шамац (Bosanski Šamac). Вивчав юридичні науки в Новому Саді, цікавився філософією та соціологією. Любив поезією й писав поетичні твори, що привернули увагу М.Ковача. Саме за порадою цього письменника О.Власов, як він сам стверджує у надісланій до О.Мишанича автобіографії, почав писати вірші українською мовою.

Ось як М.Ковач згадує про О.Власова у листі до О.Мишанича від 18 лютого 1967 року: «Писенькі яки тут знайдете це вже від одного нашого студента із Босні. Орест Власов. Дуже добрий хлопець. Пише не від давна». Зі свого боку, О.Мишанич оцінив творчість молодого поета, адже так відповів М.Ковачеві у листі від 17 січня 1968 року: «Дуже би я хотів також помістити десь окремо кілька віршів Ореста Власова. Але то – справа майбутнього».

Поетичні твори О.Власова друкують протягом 1966-1970 років у виданнях русинів-українців Югославії, що їх публікувало видавництво “Руске слово”: у літературному додатку “Літературне слово”, річному виданні “Народни календар” та часописі “Шветлосц” опубліковано 26 його поетичних творів українською мовою (Чурчич 2006: 518). Зазначимо, що йдеться про непересічне явище, адже матеріали у цих виданнях публікувалися майже виключно мовою бачвансько-сремських русинів.

Водночас, завдяки клопотанням О.Мишанича, вірші О.Власова надруковано в центральних українських часописах: “Вітчизна” (8/1967), “Дніпро” (2/1968) та “Жовтень” (7/1968). Сам О.Мишанич так прокоментував у статті творчість поета: «З наймолодших поетів звертає на себе увагу Орест Власов, студент із Боснії, з виразно індивідуальним поетичним світобаченням» (Мишанич О. 1967: 146).

¹³⁷ Тарас Думка (1897-1987) – український священник, до Югославії прибув 1934 року, де служив у Старій Дуброві (Боснія). З 1946 перебував у Воєводині, з осередком у Вербасі (Vrbas). З 1964 завідував парафією Пішкоревці (Piškorevci).

А Захар Гончарук¹³⁸, коли надсилав поетові публікацію О.Мишанича, додав від себе: «Спасибі, Оресте, за синтез і мелос палітри Вашої на радість, на щастя народіві нашому. Захар Гончарук. Київ, 10/X 67».

Більш детальний відгук О.Мишанича про творчість О.Власова знаходимо у цьому ж листуванні, де зберігається й один автограф українського науковця (див. листування):

У Ореста Власова виразно індивідуальне поетичне світобачення. Він схильний до ускладненої метафори, до незвичних для традиційної поезії художніх образів і асоціацій; він весь у пошуках як нової поетичної форми, так і змісту. Немає сумніву, що його поезії знайдуть свого читача і на Україні. (З матеріалів архіву)

О.Мишанич згадує О.Власова також у листі до М.Ковача від 27 листопада 1968 р.: «4-ий том „Історії української літератури” ще не вийшов з друку. Вийде десь аж весною. Ви не турбуйтеся. Для Вас я передплатив цілий комплект, так що матимете всі томи. Передплатив також для Сабадоша¹³⁹, Мизя¹⁴⁰, Терлюка¹⁴¹, Власова і Костельника¹⁴²». Постать Ореста Власова фігурує поряд із провідними представниками громади. Як активіст, він бере участь у культурницькому житті громади – наприклад, є викладачем на так званих таборуваннях русинсько-української молоді, які розпочалися 1965 року й відбувалися щорічно. 19 березня 1967 року його обрано членом літературної ради видавництва “Руске слово” (До літературного совита... 1967: 6).

Перший наявний у архіві лист О.Власова до О.Мишанича датовано 30 вересня 1967 року, а останній – 6 липня 1970 року; загалом – 24 одиниці листів та змістовних листівок (вітальні картки не враховуємо і не публікуємо), до яких слід додати рукописну автобіографію та один автограф О.Мишанича. З листування дізнаємося, що О.Мишанич спонукає молодого поета до праці, а О. Власов просить допомогти йому порадами. Поет регулярно надсилає науковцеві свої вірші. У одному з листів пише: «Сподіюся, що ви згоджуетесь бути моїм порадником у тій роботі. Свідомий я що ще багато я повинен учити й українську мову й теорію літературознавства. Зараз все це роблю сам, без жодної поради й допомоги» (лист 3 від 6/12/1967).

Листування свідчить про значну кількість літератури, яку О.Власов отримував клопотаннями О.Мишанича. Поет пише про свої зацікавлення

¹³⁸ Гончарук, Захар Власович (Уласович) (1921-1993) – український поет і перекладач з сербсько-хорватської та інших мов. Член редколегії журналу “Вітчизна”.

¹³⁹ Сабадош, Янко (1928-2015) – фахівець у галузі політичних наук, дослідник української історії та ідентичності, громадський діяч з громади бачвансько-сремських русинів.

¹⁴⁰ Мизь, о. Роман (1932-2017) – священник, письменник, історик, педагог, журналіст, засновник і редактор україномовних радіопередач у Боснії та Сербії, організатор культурно-просвітнього життя українців і русинів Югославії.

¹⁴¹ Терлюк, Іван (1939-2011) – журналіст газети “Руске слово” і громадський діяч, педагог і письменник з громади українців Югославії.

¹⁴² Костельник, Владимир (Владо) (1930-2012) – письменник, публіцист, драматург, громадський діяч. Засновник і редактор часопису “Нова думка”.

філософією та соціологією, стверджує про намір розширити свій український словник за допомогою надісланої літератури. До О.Мишанича він ставиться як до старшого товариша, ділиться з ним своїми почуттями, турботами й радощами – наприклад, надає звістку про народження дочки.

Листи О.Власова містять інформацію про процес публікації його поетичних творів. Автор пише, що редактори видавництва “Руске слово” перед публікацією виправляли його вірші: це були і стилістично-лексичні правлення, і зміни смислового, ідеологічного характеру. Поет позитивно ставиться до «доброзичливих поправок», але й вказує на бажання редакторів дотримуватися певної дипломатичної лінії та підбирати матеріали на такий спосіб, щоб усі верстви громади охоче читали їхні видання. Твори молодого поета містили «багато револьту» (лист 4 від 12/12/1967), і тому зазнавали відповідних корекцій.

О.Власов описує ставлення сучасної інтелігенції до попередників, що запроваджували культурно-освітню працю у 20-30-ті роки ХХ століття: хоча творча інтелігенція у міжвоєнний період і перебувала під міцним впливом кліру або належала до духовенства, ставлення до її діяльності, на якій трималося культурницьке життя цілої громади, було позитивним і в нових політичних умовах. Зокрема О.Власов стверджує, що навіть у соціалістичну добу в українській громаді залишалася впливовою роль священників.

Своє бачення національно-політичної думки і становища у громаді русинів-українців Югославії О.Власов детально висловлює в листі від 3 березня 1968 року (лист 11), який безсумнівно є найціннішим елементом листування. Насамперед, автор розповідає про долю своєї родини: цей нарис пояснює його специфічне ставлення до представників націоналістичної течії та до католицького духовенства. Крім того, він описує появу серед бачвансько-сремських русинів автохтонного руху, представники якого відкидали українську ідентичність; пише він і про наявність словакофільських настроїв у громаді русинів. Зі свого боку, О.Власов сподівається на розвиток нової української свідомості у діаспорі, яка має наблизитися до Радянської України та дистанціюватися і від української націоналістичної течії, і від автохтонних чи словакофільських ідей окремих русинів.

Із листування дізнаємося, що О.Власов особисто зустрічався та спілкувався з О.Мишаничем 1968 року, коли науковець перебував із візитом у Югославії. Крім того, поет, який тоді був студентом, сподівався поїхати на навчання до Києва, готувався до цієї важливої для нього подорожі. Натомість, на подружжя Власових чекала інша подорож – до Німеччини. Про це О.Власов повідомляє в останньому листі до О. Мишанича, а у своїй автобіографії він пише:

Згодом ми виїхали на заробітки до Німеччини. Потім я став на працю як журналіст в Українській службі Радіо Свобода, де пропрацював до 1995 р., коли радіо перенесено до Праги. (З приватного листування)

Усі одиниці листування публікуємо зі збереженням оригінальної орфографії. У листах збережено авторське підкреслення.

На завершення, хочемо щиро подякувати Орестові Власову-Овдієнку за дозвіл публікувати його приватне листування з О.Мишаничем, що є важливим внеском до історії українців на території колишньої Югославії, зокрема у Хорватії.

Лист 1

Новий Сад, 30 9 1967

Шановний товаришу Олексо Мишаничу,
Ось, взяв я паперу, та й давай писати листа до Вас.

Повинен я був вже скорше цього зробити, та було в мене інших турбот і тому не писав.

Товариш Михайло Ковач розповідав мені про свою подорож і передав мені ваші привіти. Спасибі Вам на привітах та підбадьорюванню до праці.

Було б багато того писати Вам, але я сам не знаю що саме Вас, у першу чергу, цікавить.

Тому пишу короткого листа.

А Ви, будьте ласка, пишіть і питайте про що Вам писати.

А я собі, ось, позволяю просити у Вас допомоги.

Як є у Вас можливості, будьте ласка, вишліть мені українських книжок.

Перш усього, волів би мати хрестоматію української поезії та новелістики. Так само би волів мати літературу з теорії літератури взагалі, а ще окремо з теорії поезії.

Так само, волів би мати й „Дитячу енциклопедію”. Мені, власне, бракує знання українських наукових та фахових термінів, а цією енциклопедією найкраще б міг допомогти собі при засвоєнню та опануванню тими термінами. Та, правда, енциклопедія не дешева річ і тому її не потрібно висилати.

Очікую вашої швидкої відповіді, та ваші питання.

Пробачте на вадах у листі, бо я ще не звик до машинки, а й сама машинка не якась там. Перескажує.

Будьте ласка, передайте від мого імені дружній привіт товаришеві Захару Гончарукові.

Щиро Вас вітаю

З дружнім привітом

О.Власов

ВЛАСОВ ОРЕСТ

БОСАНСКИ ШАМАЦ

пошт. фах 59

Лист 2

Бос. Шамац, 5 XII 67 р.

Шанований тов. Мишанич!

Дуже я втішився й Вашим листом і книжками, які Ви мені вислали.

Такі книжки мені дуже-дуже здадуться! Окремо мені потрібні книжки з теорії літературознавства.

Я Вам, ось, висилаю свої вірші (частину), а Ви, будьте ласка, підберіть що Вам у подобі.

Теж до листа залучаю свою фотографію та кілька біографічних даних.

Я дуже радий, у своїх можливостях, Вам допомогти в слідуванні за літературою югославських українців.

Від М. Ковача я одержав 8 книгу „Вітчизни”.

Окремо мене цікавить література з філософії та соціології. Волів би, наприклад, читати твори основоположників марксизму-ленінізму – на українській мові. Недавно я перечитав „Основи наукового атеїзму”. Читанням такої літератури засвоюю багато слів, яких не вживають у повсякденній розмові. Щодо „Дитячої енциклопедії” – вона б мені користалася навчити багато слів з різних галузей людських діяльностей, які не раз трудно віднайти в словниках. А, як таке трапляється, не знаю собі просто ради дати. А з малої книжки легко вибрати потрібне слово – пошукати тільки на відповідному місці (залежно від галузі науки) і подивитися на малюнки.

Із словників такі б мені конче мати:

— „Русско-сербохорватский словарь”, с. Иванович и И. Петранович „Советская Энциклопедия”, Москва, 1966.

— „Русско-украинский словарь”, „Радянська школа”, Київ, 1962 – або інші видання тих словників.

У мене є зараз новина. Моя дружина Степанія родила нам донечку Ларису. Зараз маємо багато веселих клопотів! І не трудно бігати коло дитинки.

Іншим разом напишу Вам більшого листа й напишу Вам багато про себе, про свою – сказати б – Одиссею. Сподіюсь, що Вам тим не буду докучати.

З пошаною

О.Власов

Біографія

Родився я 30 VII 1937 р. у селі Грабрі (Grabar), Загребського району (kotar Zagreb) у Югославії. Основну школу закінчив у селі Пргомелі (Prgometlje), а класичну гімназію в Загребі. Відтак займався різними працями й працював на посадах у містах Беловарі і Загребі. Військовий строк вислужив у 1963/64 рр. Зараз я студентом на третьому курсі Юридичного факультету в Новому Саді. З дружиною живем ми в місті Босанському Шамці.

Цікавлюсь надто філософією та соціологією.

Моя пристрасть – поезія. Поезію читаю всіляку. Окремо мені вподоби поезія стародавніх народів.

Писати по-українськи зачав за порадою М. Ковача.

О. Власов

Лист 3

Б.Ш., 6 XII 67 р.

Саме нині одержав я ще дві бандеролі Вами вислані.

Щиро Вам спасибі!

Це просто чудові книжки!

Для мене правдива дорогоцінність!

Нині я дістав готові фотографії й висилаю Вам одну. Сподіюсь що одна фотографія буде доволі.

Зазначую що при друкуванні моїх віршів, у тутешних наших часописах,

наклалися великі помилки, або навіть свавільно змінювали (ніби – корегували) мої слова.

Я не маю й не матиму нічого проти доброзичливої поправки й з таким уперед згоджуся! Так само вперед згоджуся з поправками які Ви робитимете!

Ще Вам раз спасибі на чудовій „Антології української поезії”.

З часом я Вам знову висилатиму свої вірші. Сподіюсь що Ви згоджуєтесь бути моїм порадиником у тій роботі. Свідомій я що ще багато я повинен учити й українську мову й теорію літературознавства. Зараз це все роблю сам – без жодної поради й допомоги.

Конче мені потрібно панувати українською мовою так як і сербо-хорватською. Аж тоді зможу сказати, що досягнув собі задану межу.

А добре опанувати мовою – на те потрібно чимало часу.

Та я не лякаюсь жодних труднощів!

Щиро Вас вітаю

О.Власов

Лист 4

Б.Ш., 12 XII 67 р.

Шановний т. Мишаничу,

Учора я від Вас одержав дві бандеролі з книжками.

Я дійсно не маю слова подякувати Вам!

Книжки чудові! Усі мені дуже вподобі, а окремо мене зацікавила книжка „День поезії 1967”.

Книжки встиг тільки переглянути. Окремо мені вподобі поезія Бажана та Драча.

Зараз маю вже на довгий час що читати, чим цікавитись, роздумувати й – читаючи – таким способом набирати інспірації.

У останньому листі я, може, не доволі пояснив Вам що в редакції „Руского слова” міняли мої вірші.

Чимало помилок ставало при друкуванні. Але не раз і в редакції міняли (чому, не знаю) мої вірші. Навіть, раз – як я запитав, чому так роблять – відповіли що у вірші є забагато револьту. Крім того – тут є багато тем на які б можна писати. Окремо про суперечливості між нами українцями тут у Югославії. Але, думаю (а на це маю причину), що не друкували б мені тут вірші на такі теми. Вони стараються задоволити всіх своїх читачів, та й не друкували б вірші (і інше) гостро написані. А це з такої причини: хочуть щоб якнайбільше людей читало їхню пресу, щоб якнайбільше людей брало участь у праці підвищування нашої культури. З такими бажаннями і я згоджуюся, але думаю, що це все таки не є причиною на компроміси! Та ж літературна праця повинна бути авангардною. А це окремо потрібно в таких обставинах, які є наші, тут у Югославії. Бо досі тільки попи водили верх. Тому ще й тепер відчуваєш їх сильний вплив.

Кажуть: це була наша одинока інтелігенція, вона нас держала на поверхні.

Скажім, що, може й було так. Але годі вже раз так думати й так поводитися. Бо я добре, добре знаю яким духом дихають наші, грекокатолицькі,

попи. Вони ще все дихають духом католицької авангарди в поході на Схід. А я рішучо проти того!!!

Є, правда, й таких, що побачили дійсність, але й не один з них ще співає пісні УСС-ів¹⁴³. А такому серед нас не бути!

Іншим разом, але Вас це цікавить, більше напишу.

З пошаною до Вас

Орест Власов

Лист 5

Бос. Шамац, 5 I 68 р.

Шановний т. Мишанич!

Одержав я Вашого листа.

Спасибі Вам на новорічних побажаннях!

Так само багато Вам спасибі на прекрасних книжках, які Ви мені надіслали! Аж жаль, що не можу відразу братися до перечитування!

Щодо словників – укр.-рос. словник за ред. Ільїна маю, а Словарь Б. Грінченка не маю.

Маю доволі літератури щодо граматики та правопису. Тільки мені бракує словник російсько- український (немаю жодного!). А поки нема українсько-сербохорватсько словника, такий словник мені конче потрібний.

З інших книжок були б мені такі потрібні:

— перегляд української літератури.

— перегляд укр. мистецтва.

— історія України

— — “ – СРСР

— добрий географічний атлас (або на укр., або на рос. мові)

Маю тільки „Історію україн. літератури – література другої половини XIX століття”, Київ 1966.

Щодо мови, я все ж бажаю щоб Ви мені помагали! Як я сам децю не зможу розв'язати, я собі позволю до Вас звернутись із запитанням і попросити відповіді. Бо не раз трудно знайти в книжках відповіді.

Віріш Вам і далі слатиму

У „Календарі Руского слова” є Ваша фотографія (Ви з Ковачем та Кочішем).

І шляхом знімків ми вже більше познайомились.

Сподіюсь що, незадовго, аознайомимось і особисто.

Ще Вам раз спасибі на книжках!

Щиро Вас вітаю

О.Власов

¹⁴³ Українські січові стрільці

Лист 6

Б. Шамац 25 I 68 р.

*Шановний т. Мишанич,
Одержав я 3 бандеролі з книжками, що їх Ви мені послали. Сказати, що з того краще – трудно.*

Звичайно – поезія серцю, словник розумові!

А якої великої користі я матиму з того, Ви можете оцінити.

А ця поезія – якраз для мене!

Зараз я маю мало часу бо доводиться багато вчити.

Але, постараюсь, у кожному листі до Вас, послати бодай один вірш.

Ви мені щиро пишіть про мої вірші!

Може там ще хтось дасть якісь примітки.

Я їх хочу не тому, що їх додержуватись, але щоб мені імпульсом були!

Спасибі Вам на книжках!

Щиро Вас вітаю

Орест Власов

P.S.: До листа докладаю один вірш.

Лист 7

Бос. Шамац, 29 I 68 р.

Шанований товаришу Мишанич,

Нині я одержав Вами вислану бандероль із російсько-українським словником.

Спасибі Вам!

Ось, тепер у мене є вже всі конче потрібні словники. Це є підстава. А далі вже можна поволі старатись про кращі словники. Та це вже з часом, і зроблю.

Зараз маю ці дві пісні, які Вам висилаю.

Ще раз згадую що мені дуже сподобалась поезія Антонича.

Щиро Вас вітаю

Орест Власов

Лист 8

Бос. Шамац, 7 II 68 р.

Шанований т. Мишанич,

Ось, висилаю Вам ще три вірші. Може будуть до друку.

Якраз перечитав у „Літературній Україні”, в числах 9 та 10, статті „Навколо слова”. Ці статті мене дуже цікавлять. Є там дуже доречних порад.

У мене є книжка А.П.Коваль¹⁴⁴ – „Про культуру української мови”. Ця книжка мені дуже сподобалась. Як можете добути книжок на такі теми, як

¹⁴⁴ Коваль, Алла Петрівна (1923-2009) – мовознавець, доктор наук, професор; викладала українську мову в Загребському університеті.

у рубриці „Навколо слова”, або як згадана мною книжка, будьте ласка, надішліть дещо.

Щиро Вас вітаю!

З пошаною

О. Власов

Лист 9

Бос. Шамац, 20 II 68 р.

Шанований тов. Мишанич,

Одержав я бандероль із книжками.

Книжки, як звичайно, дуже гарні. Окремо мені вподоби „Історія УРСР”.

Я помалу читаю „Основи наукового комунізму”. Як можете добути ще книжок з філософії, будьте ласка, надішліть мені. Може є „Походження сім’ї, приватної власності і держави” Енгельса?

Висилаю Вам ще два вірші.

У нас зараз робимо на тім, щоб у Хорватії заснувати культурно-освітний союз українців¹⁴⁵. Є плани видавати ще одну газету, та давати передачі по телебаченню та радіо. Старатимемося здійснити всі види культурно-освітньої діяльності. Маємо чималу піддержку уряду, та суспільних організацій.

Як буде щось конкретніше, напишу Вам.

Щиро Вас вітаю

Орест Власов

Лист 10

Б. Ш., 27-28 II 68 р.

Шанований тов. Мишанич,

Учора я одержав Вашого листа, а нині й книжку поезій І. Драча.

Спасибі Вам!

Книжок хвалити вже не буду, бо всі красиві й усі мені корисні!

Маю на Вас ще одне прохання.

Один мій знайомий має сербо-хорватсько-російського словника. Я такого не маю і хотів би собі його придбати. Розшукував тут за ним, але – на жаль – нема вже тут таких словників.

Тому звертаюся до Вас із проханням пошукати для мене такого словника.

Для орієнтації подаю Вам його назву, але може бути й інший, іншого видання:

Сербско-хорватско-русский словарь, составил И.И.Толстой, Госизд иностранных и национальных словарей, Москва – 1967.

Із цим словником мав би всі потрібні словники.

¹⁴⁵ Союз русинів-українців [згодом: русинів і українців] Хорватії засновано в 1968 році у м.Вуковар.

У „Дніпрі” читав я Вашу статтю „Голос наших братів”. Ви тут дали дуже корисний короткий перегляд історико-культурних подій в українців у Югославії.

Я Вам напишу одного листа, в якому Вам розкажу про деякі справи та події з нашої не так давньої минувшини та сучасності. Звичайно, розкажу Вам і про себе, про свої намагання й бажання. Сподіюсь, що Вам буде цікаво, зможете самий такий перегляд нашого намагання йти правильними шляхами – віддалитися від бажань тонкого шару „панства та попів” залучити нас до лжеволелюбних кіл західної еміграції. Звичайно, це не може бути доволі для доброго розуміння всіх подій, бо я сам усього не знаю, але – сподіюсь – все таки Вам допоможе.

Щодо великої академічної історії, яку Ви згадуєте, сумніваю що її тут можна постарати ся крім того в мене зараз нема фінансових можливостей на таке що. Як Вам да не буде багато коштувати, будьте ласка, передплатіть мені її. Я Вам зараз не зможу віддати на ті всі Ваші прекрасні подарунки, але коли я вже закінчу навчання й коли працюватиму, тоді ж матиму можливості послати Вам звідси дещо гарне – може якісь монографії з мистецтва Югославії. Правда, то не буде так швидко, але я всіяк хочу Вам якось віддати за ці прекрасні книжки.

До листа залучаю ще один свій вірш.

Щиро Вас вітаю!

З пошаною

О. Власов

P.S.: За моїм рахунком, вислав я досі 20 віршів. Сподіюсь що можна буде з того дещо підібрати для читачів на Україні.

Щодо поправки деяких слів у моїх віршах, будьте ласка, поправте як буде найкраще!

О. Власов

Лист 11

Бос. Шамац, 7 III 68 р.

Шанований тов. Мишанич,

Ось пишу обіцяного Вам листа. Звичайно, пишу найбільшою частиною про себе, але – сподіюсь – це Вам розкаже й про явища в житті українців у Югославії.

Я не претендую на цілковиту об’єктивність, бо можу тільки свої гадки винести.

Запитаю з самого початку, щоб таким способом дати ширший образ умов у яких я жив, а теж і чимала частина нашого народу тут у Югославії. Звичайно що ці умови відбилися й відбиватимуться між нами.

Моя бабуся (по татові) родилась на Сумщині в селі Ярошівці. Молодою жила в Петербурзі, де мій батько народився 1909 року. Десь кінцем I світової війни бабуся заїхала до Галичини. Бабусині батьки були поміщиками в Ярошівці. На Сумщині є дві Ярошівки, але я докладно не знаю з котрої саме Ярошівки походить моя бабуся.

Моя мама народилася в селі Вульна в Галичині, у сім'ї вчителя. Мамин батько був походженням із збіднілої шляхетської сім'ї, а традицією в сім'ї було, щоб чоловіки були вчителями, або попами.

Мої мама й тато познайомились у Бережанах. Мама була ученицею вчительської школи, а тато учнем гімназії. Мама молодша за батька на один рік.

Батько вже там пов'язався з націоналістами. Тому мусив утікати з Польщі. Звичайно, до Німеччини! У Мюнстері зачав учитись на медичному факультеті, але через щось там попав на богословію. Богословію приїхав закінчувати до Загреба, в Югославію. 1936 року приїхала сюди й мама й вони побралися. Якийсь час перебували в Ліповлянах, у сім'ї Мизів. Мизь теж був попом.

Відтак мої батько з мамою поїхали до села Грабар, біля Загреба. Там живуть покатоличені колишні біженці серби, які втікали перед турками. Туди їх поселили австрійські власті. Їхні попи перебрали унію й зараз уже вони вважають себе хорватами. А це тільки через католицтво! Тому їхні попи були всі співпрацівниками нацистів і хорватських фашистів-усташив. А сам народ, підчас війни, увесь був на боці народно-визвольного війська.

З Грабару батька послали на службу в село Дишник, біля містечка Герешниці. Тут теж колись жили покатоличені ускоки¹⁴⁶. Зараз їх там, думаю, вже нема.

А тоді надійшла війна.

Батько відверто став на бік нацистів та усташив.

Тут живуть мішано й серби й хорвати. Усташи зачали насили перехрещувати сербів – робили з них хорватів.

І батько брав у тім участь. Яку саме я докладно не знаю, а й моя мати того не знає.

Знаю тільки що фашисти і німці заходили до нашого дому. А мама мені казала, що тато хотів записатись до усташив.

За співпрацю з фашистами розстріляли його партизани.

Цей край був один з перших повстанчих країв у Югославії!

Так закінчила неславна авантюра мого батька, як закінчила й ціла авантюра нацистів та фашистів.

Хоч він для мами був надзвичайно добрим чоловіком, але його палкий темперамент і нероздуманість завели його до лиха.

А суспільство не дарує таких помилок!

Після тієї події мати з нами дітьми виїхала до Крижевців. Там був осередок грекокатолицьких попів, там була „біскупія”. Попи зробили з мого батька героя, а ще й після війни те робили в США. З Крижевців пішли ми до Пргомелів села біля Б'єловара. Тут мама зачала працювати бухгалтером.

Мене дали до грекокатолицької семінарії в Загребі. Там я вчився в державній класичній гімназії.

Тих 8 років були страшні для мене. Завжди кажу: тільки в концтаборі було б мені гірше.

¹⁴⁶ Ускок (Uskok) – сербські біженці з підвладних Османській імперії територій до Австрійської імперії у XVI-XVIII століттях.

Годі в листі розказати ті всі лиха.

З одного боку фізичні тортури й голод, а з другого боку всілякого роду езуїтські знущання. А найтрагічніше з усього, що жив далеко від світу, від дійсності.

Звичайно, я не мовчав!

Тому, як виходив, сказали мені: „У триста років існування семінарії ще не було такого!”

Задержували мене тільки на прохання моєї мами, та через те що сподівались зробити з мене другого мого батька. Сподівались що піду в попи.

Але я не пішов.

І тоді довелось нараз увібрати в себе все те що інші роками вчили.

І звичайно, я дорого заплатив таку науку.

Не було якраз нікого, щоб мені допомогти! Я сам виборювався до своїх теперішніх запевнень!

І стою цілком на противному боці всіх тих що хотіли може завести певною дорогою.

1959 року моя мати з сестрою виїхали до США де зараз живуть. Через моє відкидування фальшивої націоналістичної ідеології та релігії мав я жорстокі суперечки з мамою та іншими з української „еліти” і Югославії.

Тому я в їхніх очах найгірший з найгірших і зрадником. Але я не зрадив їх. Я ж ніколи й не був прихильником того дурману.

А всі старші попи й трохи тієї інтелігенції що було між нами ворожо ставились, і ще завжди там ставляться, до соціалізму. А та ворожнеча така мізерна, глупа що аж. Усі вони надуті „галичанською свідомістю”! Живуть у марних мріях про гетьманщину й петлюрівщину і вічно нарікають. І живуть із споминами на „галицьке українство”.

А наш народ, усі майже хлібороби, ще завжди під їхнім впливом. Це стосується тих що живуть у Боснії та Славонії, а в меншій мірі русинів, які живуть у Восводіні.

Ще завжди йде таке гасло: Попи нам урятували національню свідомість!

А я кажу: Хоч би й так, але годі з тим. Час уже щоб ми, свідомі дійсності, показали людям одинокий добрий шлях.

І ось знову суперечок. Бо, на жаль, велика частина нашої молоді не може позбутись попівського впливу! Там що завжди лишається, а там душа є й чимало наших активних діячів. Наприклад: Роман Мизь є попом із його творчості завжди буде віяти одним тільки духом. Хоча він тільки 6 років старшим за мене, але між нами, щодо ідеології – прірва!

Обставини, на жаль, ось такі.

Та я, все таки, поки тільки матиму можливість противитимусь впливу попівщини, а з тим і всьому що за нею тягнеться.

А є тут, між нами, ще проблем.

Русини, що говорять бачванським діалектом, нещодавно зачали вибудувати свою національню свідомість. Та є частина, яка тягне на словакофілство. А тоді зараз утворились і такі що вже ні словаками ні українцями, а просто собі – русинами.

Через те приходять до суперечок між більшістю, які прихильники українства, і тих що мають сильного впливу в редакції „Руського слова”. Так, що буває що уникають друкувати наші твори на літературній мові або звести їх на найменшу кількість. За тими суперечками, звичайно, ховаються всілякі інші інтереси. Це є переважно боротьба за пости та „авторитети”.

А тому що їм не одному трудно навчити літературну мову, думають що вже пропадуть, як дозволять щоб і твори на літературній мові нас українців у Югославії більшо друкувались.

Ви певно читали про нові намагання українців із Славонії та Боснії. Ці люди протиставляються такій „політиці” „Руського слова” й, тому що не мають належних можливостей висказати свої бажання й акції через „Р. С.”, намагаються утворити відповідні собі можливості культурного розвитку. Уряд це щиро підсоблює.

Там само й наша редакція на Радіо-Новий Сад ставиться до „Р. С.”.

Головними борцями за цей новий напрям – повне визнання української національності – докладніше, належності русинів до українського народу – та якнайсильніше пов’язування з УРСР на культурно-освітньому фоні є М. Ковач, В. Костельник, с. Сакач¹⁴⁷ та Я. Сабадош. Їм не раз із „Р. С.” унеможлилювали працю, але зараз інші часи й вони гублять силу. Один з головних „словакофілів” є Дюра Варга¹⁴⁸. Він, скільки я знаю, пхає свою політику.

Але можна сказати, Варга й товариство гублять останні шматки терену: звичайно, це все є суспільними процесами і розвивається із суперечностями, але йде до певної мети.

Не в можливості чийсь особисті інтереси подолати інтересів народу.

А такий гурток держиться ще завжди тому що чимало людей з уряду не знали нашу дійсність, вартувало слова Д. Варги й таких як він.

Зараз справа вже порядно рушилася.

А уряд, що до тієї проблеми, завзяв нейтральне становище. Кажуть: – Ви ті проблеми повинні самі між собою розв’язати. Це ж і правильно й одинокий добрий шлях.

Ось, на цей раз, стільки.

Щиро Вас вітаю!

З пошаною

О. Власов

P.S. Одержав „Дніпро” та вибір з творами Маркса і Енгельса. Дуже втішився. Спасибі!

О. Власов

¹⁴⁷ Сакач, Симеон (1929-2018) – громадський діяч, активіст у галузі культури з громади бачвансько-сремських русинів, юрист за фахом.

¹⁴⁸ Варга, Дюра (1925-2003) – журналіст, педагог, редактор і громадський діяч з громади бачвансько-сремських русинів.

Лист 12

Бос. Шамац 2 IV 68 р.

Шанований тов. Мишанич,
 Перепрошуюсь, що так довго не писав до Вас. Був я в дорозі й дуже зайнятий роботою.

Повідомляю Вас що одержав такі ось книжки, що їх Ви мені надіслали:

— Нарис з історії філософії на Україні

— Історію української літератури

— „Вітрила”

— вірші В. Коротича

Книжки чудові! Окремо Вам спасибі на посвяті!!!

Пробачте, що цей лист коротенький. На днях напишу Вам більшого листа.

Щиро Вас вітаю!

З пошаною

О. Власов

Лист 13

Б. Ш. 7 V 68 р.

Шанований тов. Мишанич,

Кінцем червня ц. р. їду до Братіслави на I з'їзд МОСУ – літературного об'єднання студентів-українців.

Мене туди позвали як делегата з Югославії.

На цей час день з'їзду я повинен підготувати доповідь про культурне життя українців у Югославії. На підготовці доповіді я заангажував українців що живуть по різних місцевостях Югославії, щоб мати якнайбільше даних. Сподіюсь що таким способом позбираю цікавих новин. Може й Вам здадуться, тому їх Вам і надішло.

Крім того їздитиму в червні до Нового Сада та й там почую новин. Так само буде багато новин і з ЧСНР, бо після з'їзду йдемо ще й на фестиваль до Свидника.

Про все те напишу Вам після дороги, бо тоді вже матиму доволі вільного часу.

У мене зараз ніяких новин.

Готуюся до іспитів.

Р. S.: На з'їзді будуть студенти- українці з України, Канади, Польщі, Югославії, Румунії, ЧСНР, Італії та Франції.

Усього добра та щирий привіт

О. Власов

Лист 14

Б. Ш., 23 VI 68 р.

Шанований тов. Мишанич!

На жаль, сталось так що не поїхав до Братіслави! Причини до того в ще не розв'язаних проблемах серед українців у Югославії, а привод цілком банальний.

Ну – зараз цього не поправити!

Своє обіцяння я дотримаю. Навіть зроблю для Вас ще кращий історіят нашого культурно-освітнього життя ніж скорше задумав.

Перш усього, перекладу на літературну мову всі важливі доповіді з наших з'їздів у Югославії. То того напишу потрібні пояснення, та свої замітки. З того матеріалу найкраще побачите які нас питання турбують, та з якими проблемами ми боремось.

Думаю що це буде перелік усіх подій у нашій діяльності, в останні роки.

Цей увесь матеріал буде написано машинкою підчас цьогорічних зборів, що відбудуться в Крстури.

Я розмовляв у цій справі з товаришами й казали мені що сподіються Вашому приїзду до нас. Це б було прекрасно.

З'їзд у Крстури відбудеться від 2 до 12 VIII цр.

Я Вам, тільки як дістану друковані програми, відразу зашлю один примірник, щоб Ви бачили що ми там робитимем.

Як Ви приїдете, то зможемо собі поговорити. Думаю що аж тут зможете побачити складність нашої роботи.

На мою гадку об'єктивні обставини в нас добрі на таку роботу, але – на жаль – через, не раз суб'єктивні приводи, падають у воду прості можливості для поширення роботи.

В кожному разі, я Вам підготую широкий матеріал, з якого Ви зможете багато користатися.

А як ще й приїдете – то вже й самі зможете багато того побачити, та зауважити.

Щиро Вас вітаю, та очікую що всіляк приїдете до нас.

З пошаною

О. Власов

Лист 15

Б. Ш., 19 IX 68 р.

Шанований тов. Мишанич!

Одержав я від Вас дві посилки – III том історії укр. літератури та часопис „Жовтень”.

Спасибі Вам!

У мене від часу нашої зустрічі, нічого нового.

Наші з Н. Саду стараються щоб я прийшов до них, або бодай до Б. Луки. Ну, [...], ще нема нічого конкретного.

Я сам дуже загальмований такими обставинами, але нічого мені вдіяти.

Може все-таки вдасться мені бодай до Б. Луки попасти!

У нас зараз є родичка моєї дружини. Вона асистентом на університеті в Красноярку. Привезли нам чудових пластинок – не годні їх, просто, наслухатися.

Сподіємось що наступного року втрьох – з дружиною та донечкою – поїдемо на Україну. На Тернопільщині є багато родичів моєї дружини.

Щиро Вас вітаю!

Дружній привіт

О. Власов

Лист 16

Б. Ш. 27 10 68 р.

Шанований тов. Мишанич,
Перед кількома днями одержав від Вас бандероль із п'ятим томом Історії української літератури.

Спасибі Вам!

У мене якраз нічого нового. Поки що – немає жодної можливості перебрatись мені до Н. Сада.

У планах нашої редакції є здійснити це до наступної осені. Отже, доводиться чекати!

А поки що – є можливість що й тут дістану роботи. Відразу так і буде легше.

Щиро Вас вітаю!

З пошаною

О. Власов

Лист 17

Б. Ш., 13 12 68 р.

Шанований Олексю!

Вашого листа я одержав, а книжки одержав ще скорше.

Я добре розумію, що у Вас нема часу часто-густо писати, а – ось – бачте і я не відразу відписую.

Маю до Вас одне прохання. У мене нема грошей заплатити собі на наступний рік часописи й газети з України.

Як можете, будьте ласка, постачайте мені вже перечитати примірники „Вітчизни”, „Дніпра”, „України” та „Літ. України” і від часу до часу посилайте мені. Я Вам буду дуже вдячний.

Щиро Вас вітаю

Орест

Лист 18

Б. Ш., 16 1 69 р.

Шанований Олексю,

Перед кількома днями одержав від Вас листівку з новорічними побажаннями. Спасибі Вам!

Сподіюсь, що й Ви одержали мого листа з побажаннями та ще одного листа. У тому листі я Вас просив, щоб Ви – як Вам це можливе – слали мені вже перечитані примірники „Дніпра”, „Вітчизни”, „Літ. України” й „України”. Мені цього разу не було можливо передплатитися на ці часописи.

Я теж рахуюсь із тим що в літі приїду до Києва, так як Ви згадували. Скільки це мені значитиме – годі писати! Я б навіть сильно був удоволений, коли б міг побути в Києві бодай один рік. Це на мою гадку – конче потрібно,

щоб дійсно добре опанувати українською мовою. Може б за той рік міг слухати курси укр. мови. Але – мова що – це тільки мої бажання. А, може їх буде можливо здійснити?

Будьте ласка, пишіть чи вже може знати чогось докладнішого про літні курси з україністики (думаю, що під такою назвою проводитимуть їх). І коли саме повинні відбутися.

Мені потрібно скорше знати коли доведеться їхати до Вас, щоб міг зробити собі розклад-програму.

У нас нічого нового. Десь початок лютого буду в Н. Саді, та й поговорю з М. Ковачем та с. Сакачем. Напишу Вам тоді великого листа. Зараз не чуваю ніяких новин, а в газетах мало що напишуть.

Ми з сім'єю здорові. Дитина дуже добра, дуже весела й дуже здорова. А це не абияке вдоволення.

Щиро Вас вітаємо
Орест із сім'єю

Лист 19

Б. Ш., 23-1-69 р.

Шанований Олексо,

На цих днях одержав я від Вас бандероль з „Літ. Україною”, та „Україною”.
Спасибі Вам.

Вам не конче слати їх за що раз, але можете – усе що матимете мені надіслати – надсилати з кінцем місяці.

Так буде дешевше, думаю!

Щирий привіт
Орест

Лист 20

Б. Ш., 12 II 69 р.

Шанований Олексо,

Звертаюся до Вас із проханням допомогти мені в одній важній справі.

Якщо собі постараю здійснення дороги до Києва, та можливість вчитись там, буде мені забезпечено всі кошти на те.

Значить, щодо того, мої бажання є здійсненні.

Ви мені, будьте ласка, напишіть які саме можливості, щоб я приїхав до Києва й там учився.

Я хотів би вдосконалити, підвищити знання української мови, краще познайомитися з укр. літературою та іншими культурними діяльностями (театр, кіно, музеї тощо). Так само, волів би познайомитись із культурними діячами, яких би Ви мені запропонували. А добре б було познайомитись мені з основами журналістики, та друкарства.

Повторяю, кошти на це мені будуть забезпечені.

Прошу Вас, напишіть які є потреби місячного удержування – значить кошти на приміщення (квартиру), на харчі, на школу, на потрібну літературу до учення, та на всі решта потреб. Одним словом: на яку суму треба розрахувати, щоб заплатити собі побут у вас.

Далі, прошу Вас, пишіть яким шляхом це можна здійснити, які на це умови! Чи Ви мені можете в тім допомогти й влаштувати для мене все потрібне на мій приїзд. Я б тоді, коли б усе здійснилося, приїхав десь на початку наступного шкільного року (1969/70).

Тут мені все залежить від можливості поладнати це у вас, у Києві.

З проханням о поміч звертаюсь до Вас. Це, думаю, звичайно!

Якщо немає жодних офіційних перешкод здійснити це, я Вам буду дуже, дуже вдячний, бо по-перше – це є самотнім способом щоб собі утворити солідну основу на працю на полі нашої культури, а – по-друге – таки вирватися із цієї нікчеми духової пасивності й незацікавленості в якій зараз живу. Щоб щось скільки-стільки могли поважно творити, потрібно поважного знання. Без цього знання вся праця виглядає мені як шахрайство, халтура. А це знання можу тільки на Україні здобути. Тут лишаюсь тільки на книжках, без живого слова, без акції.

Сподіюсь, певний я що добре розумієте мої слова.

Очікую від Вас швидкої відповіді!

Щирий привіт

Орест

Р. С.: Пишіть коли саме відбудеться з'їзд, про якого Ви мені говорили, та що – може – потрібно зробити, щоб прибути на нього. Пишіть, скільки дорога коштуватиме. Може доведеться злучити побут на з'їзді з мною запланованим однорічним побутом у Києві.

Орест

Лист 21

Бос. Шамац, 24 II 69 р.

Шанований Олексо,

Одержав я три бандеролі з гажетою та журналами. Дякую!

Одержав теж я листівку. Виглядає, що я попереднього листа на швидко писав – не пояснив Вам свої бажання.

Я хотів би записати в Києві, на університеті, українську мову. А щоб це здійснити, я Вас прошу – якщо Ви можете допомогти – порадьте мені до кого саме треба звернутися з питанням про це. Звичайно, це буде якийсь з органів уряду. Мені власне треба, щоб я дістав офіційні дозволення на побут у Києві та впис на університет. Якщо б це здійснилося, кошти на це я б сам оплачував.

Читав я що в Києві є товариство зв'язків із закордонними українцями (як саме зветься – не знаю). Може було б непогано до них писати, може вони зможуть порадити, а то й допомогти. Як, на Вашу думку, це добре, то подайте мені їх адресу.

Чи може в цілій тій справі звернутися до Посольства СРСР в Белграді?

Я Вам не хотів би занадто докучати, але не маю до кого іншого звернутись за порадою.

Після одного року вислужаних викладів у Києві, думаю, міг би продовжити позаочно вивчати укр. мову.

Таке знання допомогло б мені займатися серйозно перекладанням.

Пробачте на такому нечіткому писанні.

Щиро Вас вітаємо

Орест із сім'єю

Лист 22

Б. Ш., II-3-69 р.

Шанований Олексо,

Вашого листа одержав. Дякую!

Я цілком розумію, що в таких справах Ви мені хіба тільки порадою можете допомогти.

Щодо Вашої пропозиції, мабуть нездійсненною, бо в такому разі було б потрібно піддатися оцінкам певного критерію. А, звичайно, я б не всіх умов виповняв! Бо я вже стрівся з підозрою за занадто прихильне ставлення до Р.С.¹⁴⁹ (Мою прихильність, звичайно, кожний може інтерпретувати по своєму!)

Пробую ще звернутися до радянського посольства в Белграді. Може є ще який спосіб що[б] я прибув до Києва. (Коли б це здійснилося, це було б для мене інспірацією на ціле життя!). Та – відкинувши свій оптимізм – здається мені, що покищо нічо з того не буде. Бо такі обставини кояться.

Шкода!

Але – я духом не впаду. Я хочу, я буду боротися (хоча скільки мені це коштувало) щоб колись могли дати свій внесок праці для нашого народу.

Тут можу мало зробити. Ні через якісь офіційні заборони! Моя оцінка (а й не одного ще) наша громада тут ще недорослою. А я не маю хисту працювати на ниві „основного освічування”. Просто: не пора для мене! (Будьте ласка, не подумайте тільки що я говорю із зневагою, із зарозумілістю!) „Мрія у відвідинах у одноманітності”¹⁵⁰.

Щиро Вас вітаємо

Орест із сім'єю

Лист 23

Б. Ш., 29 VI 69 р.

Шанований Олексо!

На цих днях – 20, 21, 22 VI – був я на фестивалі в Свиднику та в Пряшові. Було дуже цікаво.

¹⁴⁹ “Руске слово”, видавництво.

¹⁵⁰ Вірш О.Власова; опублікований у журналі “Шветлосц”, 1/1966, с. 37.

Щодо моїх студій у Києві – нема можливості, щоб я туди поїхав на цілий рік. Будьте ласка, напишіть чи є можливість учитися таким способом, щоб я сидів тут і працював, а до Києва приїздив складати іспити. Якщо є така форма навчання („екстерні студії”), я б далі про можливість здійснити мені таке навчання розпитувався в нас, у Радянському посольстві. Як би це здійснити, приїжджав би до Києва мабуть початком, та кінцем семестрів, чи в час складання іспитів.

У Пряшівській „Дуклі”, сподіюсь до кінця цього року, друкуватимуть добірку моїх віршів.

Іншого нового, поки що, в мене немає.

Щиро Вас вітаю

Орест

Р. С. Як є така можливість, волів би що[б] мені Ви, або хто вже там у Вас це може зробити, послали виклик на приїзд до Києва. Волів би побути в Києві хоч один тиждень. Відповідав би мені час – серпень і далі. Там само стараю дістати й виклик до Львова, до наших редакцій.

12 липня буду у Вуковарі на з'їзді. Напишу Вам про то листа.

Щиро Орест

Лист 24

Добой, 6 VII 70 р.

Шанований друже Олекса!

Перш усього, прошу пробачення, що я геть занедбав листування з Вами!

А далі – у нас є велика зміна. Ми з дружиною будемо працювати в Німеччині й там будемо тимчасово жити.

Дружина з дитиною вже там, а я завтра їду.

Це все, через певні обставини, так мусить бути.

Якщо Ви бажасте, ми можемо й далі спілкуватися.

Мені можете писати або на адресу батьків моєї дружини (TARAS DUMKA, р. ĐAKOVO, PIŠKOREVCI, SFRJ) – я листа одержу – або ось на цю адресу: О. VLASOV, 8592 WUNSIEDEL, Schönlinde 55., BR DEUTSCHLAND.

У мене тепер буде непоганий заробіток і, якщо Вам буде потрібно, прошу звернутися на мене за книжками, або науковими матеріалами. Я постараюся віднайти й послати Вам такі речі.

Поки що

Дружній привіт Орест

Автограф О.Мишанича, що зберігається у архіві серед листів О.Власова:

Вірші Ореста Власова

Орест Власов – український поет у Югославії. Народився він 1937 р. у селі Грабарі недалеко від Загреба у сім'ї українських поселенців. Закінчив Загребську класичну гімназію. Зараз – студент третього курсу юридичного факультету університету в м. Новий Сад. Його поетичні твори, писані українською

літературною мовою, починають з'являтися на сторінках української преси у Югославії („Літературне слово”) з 1966 р.

У Ореста Власова виразно індивідуальне поетичне світобачення: він схильний до ускладненої метафори, до незвичних для традиційної поезії художніх образів і асоціацій; він весь у пошуках як нової поетичної форми, так і змісту. Немає сумніву, що його поезії знайдуть свого читача і на Україні.

Олекса Мишанич

Бібліографія

Архівні джерела:

Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України – Фонд No 232.

Монографії та статті:

Біляк Р. (2011) Не забуваймо наших священників, які приїхали з Галичини або тут народилися, в: Матеріали до історії українців Боснії VI, зібрав і зредагував о. др. Роман Мизь, Новий Сад: Руске слово, 2011: 171-172.

До літературного совита меновани седемнац особи, “Руске слово”, 23/06/1967: 6.

Мишанич О. (1967) Із сучасної української поезії в Югославії, “Вітчизна”, 8/1967: 146.

Румянцев О., Мишанич Я. (2017) Листи Миколи Кочиша до Олекси Мишанича, “Русинистични студии”, 1: 143-154.

Румянцев О., Мишанич Я. (2019) Листи Штефана Гудака до Олекси Мишанича, “Русинистични студии”, 3: 113-126.

Румянцев, О. (2020) Лист Мирона Будинського до Олекси Мишанича (1970) в контексті питання ідентичності русинів Бачки і Срема, “Русинистични студии”, 4: 11-22.

Сулима М., Мишанич Я. (2008) Олекса Мишанич і югославські русини. “Слово і Час”, 4(568): 93–97.

Чурчич М. (2006) Библиография Руснацох у Югославії. Нови Сад: Библиотека Матице Српске.

Ірина Ключковська,

кандидатка педагогічних наук, директорка

*Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою
Національного університету «Львівська політехніка»*

Оксана Трумко,

кандидатка філологічних наук, наукова співробітниця

*Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою
Національного університету «Львівська політехніка»*

Назар Данчишин,

провідний філолог

*Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою
Національного університету «Львівська політехніка»*

МІОК ТА УКРАЇНЦІ ХОРВАТІЇ: ДО ІСТОРІЇ СПІВПРАЦІ В ОСВІТНЬО-НАВЧАЛЬНОМУ, КУЛЬТУРНОМУ ТА ГУМАНІТАРНОМУ АСПЕКТАХ

Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка» (далі – МІОК) – це установа, яка активно взаємодіє зі світовим українством у сфері освіти, культури, питань міграції. Історія співпраці українства Хорватії з МІОКом (до 1998 р. відомим під назвою «Міжнародний центр освіти, науки і культури») сягає часів заснування останнього (1992 р.). Так, відносини з українською громадою Хорватії інституція налагодила у 1993 р., що відображено у звіті про роботу за 1992–1995 рр. [7]. Водночас, за словами Голови Співки русинів та українців Республіки Хорватії Славка Бурди, зустріч відбулася вже у 1992 р.: «Перші наші стосунки сягають іще 1992 р. Тоді наша делегація (Славко Бурда і Василь Сікорський) вперше побувала і зустрілася з керівниками [Міжнародного центру освіти, науки і культури – авт.]... У той час Ви нам дуже допомогли у підготовці наших шкільних програм для українських відділень, які діяли в хорватських школах» [9, с. 209].

Тоді на Балканах, у колишній Югославії, відбувалися жорстокі військові дії – зокрема, у 1991–1995 рр. у Хорватії тривала війна за незалежність. Тож, окрім культурних та освітніх питань, Міжнародний центр освіти, науки

і культури зосередився «на наданні практичної допомоги українській діаспорі в оздоровленні дітей» [7, с. 27]. У результаті, влітку 1993 р. понад сотня дітей із Боснії відпочивали в літніх таборах і в родинях Жидачівського району Львівщини. Цим дітям передали письмові приладдя, підручники, художню літературу й іграшки [там само].

Того ж року Міжнародний центр освіти, науки і культури почав співпрацювати з освітніми закладами Хорватії у справі видання підручників для суботніх і недільних українознавчих шкіл. У цьому контексті професорсько-викладацький склад Загребського університету долучився до написання рецензій на створені у Міжнародному центрі програми з української мови та літератури, історії України, народознавства для недільних шкіл Східної діаспори.

Від 1993 р. також надавалася підтримка в культурно-освітній діяльності товариству Союзу русинів та українців Хорватії, офіційну делегацію якого на чолі із парламентарем Мирославом Кішем, Міжнародний центр прийняв у Львові. Тоді сторони ухвалили Угоду щодо майбутнього співробітництва, накресливши шляхи допомоги в розвитку українського шкільництва в Хорватії. Цікавий факт: за сприянням Міжнародного центру до Хорватії на допомогу творчим колективам української громади Загребя приїздили балетмейстер Заслуженого ансамблю танцю України «Юність» Тадей Рифяк і хормейстер Львівського академічного театру опери та балету Тарас Стінковій [7, с. 28; 9, с. 209].

Надалі зв'язок між установою та українцями Хорватії не припинявся. Зокрема, дала позитивні результати Перша міжнародна науково-практична конференція «Освіта в українському зарубіжжі: досвід становлення та перспективи» (Київ, 2000 р.). Після її завершення до Інституту звернулася директорка Центральної бібліотеки Союзу русинів та українців Республіки Хорватія Катерина Тлустенко. Сторони домовилися про співпрацю щодо підготовки шкільних підручників для української громади у Хорватії [5, с. 14].

У липні 2001 р. працівники МІОКу зустрілися з делегацією педагогів українських недільних шкіл Хорватії й обговорили проблеми реформування освітньої системи та вплив цього процесу на забезпечення потреб української громади в цій країні [6, с. 10]. У зв'язку з цим, голова Співки русинів та українців Республіки Хорватії, говорячи про відносини з МІОКом, зазначав: «Для наших активістів із Хорватії, передусім учителів української мови та літератури й керівників наших літніх шкіл русинів і українців Хорватії, які традиційно відбуваються вже 40 років [станом на 2010 р. – авт.], – це дуже потрібна співпраця. За сприяння МІОКу у Літній школі русинів і українців Хорватії працювали викладачі української мови та літератури й інші культурні діячі зі Львова, Києва, Тернополя, Івано-Франківська. Вони нам дуже допомогли і ми їх із радістю згадуємо» [9, с. 209].

Представники української громади Хорватії брали активну участь у конгресах, конференціях та інших масштабних заходах, які організовує МІОК для української діаспори. Зокрема, у III Міжнародному конгресі «Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті: сучасний вимір, проекція в майбутнє» (22–25.06.2010 р.), де одним із ключових питань був «стан

освіти українського зарубіжжя як фактора збереження національної ідентичності українця за кордоном» [9, с. 39]. Також учасники конгресу напрацювали програму розвитку освіти в тодішніх реаліях.

Долучилася українська громада Хорватії й до роботи IV Міжнародного конгресу «Світове українство як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті “...Землякам моїм в Україні і не в Україні...”» (18–20.08.2013 р.) [10, с. 20], де серед низки питань обговорювали освіту закордонного українства, її стан та перспективи.

Не оминули своєю увагою українці Хорватії і «Дні української діаспори у Львові», що відбулися з нагоди 50-ліття Світового Конгресу Українців (27–29.08.2017 р.). Тоді до Львова прибула делегація на чолі зі Славком Бурдою.

Для викладачів і вчителів з української мови як іноземної (далі – УМІ) МІОК регулярно проводить конференції, семінари та вебінари, круглі столи. Так, в Інституті відбувається Міжнародна науково-практична конференція «Українська мова у світі» (2011 р., 2012 р., 2014 р., 2016 р., 2018 р., 2020 р.), присвячена проблемам функціонування української мови у світі, інноваційним методикам викладання УМІ та методології новітніх мовознавчих досліджень. Вона має важливе науково-прикладне значення, сприяючи впровадженню в навчальний процес вищих і середніх навчальних закладів світу нових підходів до УМІ. Матеріали та рекомендації конференції виходять друком у збірнику тез і поширюються на загал. Варто зазначити, що освітяни з Хорватії брали участь у III Міжнародній науково-практичній конференції «Українська мова у світі» (6–7.11.2014 р.).

У 2018 році відбувся Перший світовий форум українознавчих суботніх та недільних шкіл, у якому взяло участь понад 200 учасників із 36 країн світу. На жаль, українці Хорватії безпосередньо не долучилися до заходу, але з усіма матеріалами цієї події можна ознайомитися на сайті МІОКу.

Під час Форуму зародилася ідея створити Портал «Український освітній всесвіт» (<https://vsesvit.miock.lviv.ua/>). Це: перша онлайн-карта українознавчих освітніх закладів світу; новітня комунікативна платформа для українських освітян (у розділі «Форум» можна обговорювати актуальні питання освітнього процесу); ефективний доступ до оголошень, анонсів і повідомлень (у розділі «Новини» можна поширити інформацію про заходи, акції, конкурси, які проводить певна школа). Портал дозволяє кожному навчальному закладу на інтерактивній карті подати відомості про себе (контакти, інформацію про навчальні предмети, кількість, історію створення), знайти та встановити зв'язки з однодумцями, обмінятися матеріалами та спільно створювати нові. Він призначений для українських освітян, педагогів шкіл вихідного дня (суботніх та недільних шкіл), викладачів українознавчих студій, науковців за кордоном. На Порталі станом на 1.09.2021 р. вже представлені школи українців Хорватії, зокрема *Osnovna škola Silvija Strahimira Kranjčevića (Zagreb)* та *Osnovna škola Josipa Kozarca (Lipovljani)*.

МІОК щороку проводить семінари, присвячені питанням УМІ. Їхньою цільовою аудиторією є вчителі українознавчих суботніх і недільних шкіл за кордоном, викладачі УМІ для студентів-іноземців в Україні та викладачі українознавчих

студій. На цих семінарах порушуються такі питання: 1) методика викладання УМІ для різних вікових груп; 2) вимоги до навчально-дидактичних матеріалів з УМІ; 3) особливості викладання УМІ в професійно орієнтованій аудиторії; 4) стандартизація та сертифікація з УМІ; 5) досвід викладання інших мов для імплементації щодо УМІ; 6) поширення української мови в середовищі студентів-іноземців тощо.

Багато семінарів присвячені обміну досвідом між українцями МІОКУ та вчителями українознавчих суботніх і недільних шкіл за кордоном. Це дозволяє вивчити реальні потреби освітян за кордоном, познайомити вчителів з освітніми проектами Інституту. Наприклад, у 2019 році МІОК організував серію Міжнародних науково-практичних семінарів «Українська мова як іноземна у фокусі інновацій: від досвіду до впровадження».

У 2020–2021 рр. відбулася низка онлайн-заходів у межах біенале «Українська мова у світі: відступ чи поступ?» – платформи для обміну думками, дискусій і напрацювання нових ідей щодо промоції України в зарубіжжі за участю українців з усього світу. Зокрема: панельна дискусія «Українська мова у світі: імпульси з України» (25.06.2020 р.), презентація-дискусія «Українська мова: шлях у незалежній Україні» (10.09.2020 р.), вебінар-презентація «Мова – ключ до України» (6.11.2020 р.), презентація-дискусія «Підсумки дворічної дії закону про мову: успіхи та невдачі» (23.04.2021 р.). До цих заходів долучилися й представники української громади Хорватії.

Ще одним способом МІОКУ поширювати українську мову та знання про Україну є Міжнародна школа україністики «Крок до України», заснована у 2010 р. Від 2020 р. Школа відбувається онлайн двічі на рік. У ній беруть участь іноземці, українці, які живуть за межами України, та слухачі українознавчих студій за кордоном. Це два тижні інтенсивного вивчення УМІ на всіх рівнях у невеликих групах, щоденні розмовні практики та дискусійні клуби вихідного дня з відомими українцями. Набуті під час навчання навички та вміння допоможуть почуватися комфортно в українськомовному середовищі, подолати мовний бар'єр, створювати та презентувати свої проекти українською тощо. Школа через зустрічі з відомими українцями (художниками, акторами, поетами, режисерами, музикантами, політиками, дизайнерами, лікарями), перегляди фільмів, вистав, виставок, віртуальні екскурсії у музеях, театрах, галереях, майстернях дає змогу пізнати модерну Україну, її культуру, традиції. Слухачами Школи вже стали представники 25 країн, зокрема й Хорватії (2014 р., 2015 р., 2016 р.). Вони залишили позитивні відгуки про навчання, викладачів та позааудиторну роботу [10, с. 116].

Окрім того, працівники МІОКУ є авторами низки підручників, посібників та освітнього порталу «Крок до України», які активно застосовуються у процесі навчання УМІ. Адже на сучасному етапі розвитку методики викладання УМІ забезпечення іншомовної аудиторії (студентів-іноземців, які здобувають освіту в Україні, студентів українознавчих студій у світі, української діаспори, дітей трудових мігрантів, які навчаються в суботніх та недільних школах за кордоном) навчальними матеріалами є особливо актуальним.

Освітній портал «Крок до України» (<http://krok.miok.lviv.ua/uk/>) призначений для вчителів, студентів (усіх, хто вивчає УМІ), дітей.

Рубрика «Вчителям» містить підрубрики «Методичка», «Ресурси», «Ігри», «Наочність» та «Відеотека». У них представлено статті з методики викладання УМІ; покликання на інтернет-сторінки (електронні словники, методичні розробки уроків і виховних заходів та ін.), які можуть бути корисними викладачам; навчальні мовні ігри (відповідно до рівня володіння мовою); картки та постери для вивчення та навчання УМІ тощо.

Рубрика «Дітям» – це переважно матеріали, які використовує вчитель для роботи з дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку (підрубрики «Чап-чалап», «Чап-чалап 2», «Мої друзі», «Святкуймо разом», «Веселий словничок», «Бався»). Крім того, на сайті є конспекти та роздаткові матеріали. Також діти можуть самостійно вивчати мову, переглядаючи українські мультфільми, зібрані на сайті у підрубриці «Дивись», слухаючи аудіозаписи українських віршів Ігоря Калинця та Наталі Забілої у підрубриці «Слуханка» або читаючи мінірозповіді підрубрики «Комікси».

Центральна рубрика порталу «Крок до України» – «Студентам». Її основою є навчальний курс для рівня А1–А2 «Крок-1», що забезпечує вивчення лексики, граматичних явищ, розвиток навичок читання, письма, аудіювання та говоріння тощо. Поглибити свої знання можна завдяки підрубрикам «Читанка», «Слуханка» та «Граматика» [12]. Підрубрики «Етномайстерня», «Екскурсії» та «Кіно» забезпечують формування лінгвокраїнознавчої компетенції студентів. Також створена додаткова підрубрика «Про сертифікаційний іспит».

У 2020 р. колектив МІОКу (І. Ключковська, О. Горда, О. Трумко, Н. Мартинишин, О. Руснак, Г. Темник) презентував навчальний підручник «Ключ до України: міста і люди» (у двох частинах) [8]. Це видання призначене для вивчення УМІ на рівнях В2–С1 та базується на лінгвокраїнознавчому, текстоцентричному й інтегративному підходах. Підручник сприяє формуванню навичок читання та говоріння, розширює лексичний запас іншомовців і їхні знання про Україну, її історію та сучасність. Він укладений згідно зі Стандартизованими вимогами до рівнів володіння українською мовою як іноземною А1–С2 (Київ, 2020) та новою редакцією українського правопису. Представлені у виданні мовні ігри можна використати для роботи й на інших рівнях вивчення УМІ.

Кожен модуль підручника містить інформацію про певне місто України (Київ, Львів, Луцьк, Чернігів, Полтаву, Харків, Канів, Донецьк, Чернівці, Кам'янець-Подільський, Ужгород, півострів Крим). Структура модуля охоплює: історію міста, легенду, постать, подію, уривок із художнього твору.

Будь-яку частину можна використати як окремий урок, оскільки вона чітко структурована і містить: 1) словник; 2) дотекстові вправи, зорієнтовані на вивчення нової лексики та актуалізацію ключової теми; 3) текст для читання; 4) післятекстові вправи, спрямовані не тільки на роботу з прочитаним текстом, а й на розвиток різних видів комунікативної діяльності.

З нагоди 150-ліття від Дня народження Лесі Українки у 2021 р., авторський колектив інституту (І. Ключковська, О. Горда, О. Трумко, О. Галайчук, Н. Данчишин, О. Сорока, Н. Мартинишин, О. Мицько, О. Руснак) створив навчальний посібник «Образки з Лесиноного життя» (рівень В1) [11]. Видання можна

використовувати для різних форм освітнього процесу: офлайн- та онлайн-навчання, а також індивідуально.

Посібник складається з двох частин. Перша – спрямована на розвиток навичок читання та говоріння. Кожен текст супроводжують словник, дотекстові та післятекстові вправи, завдання на розвиток комунікативних навичок. Друга частина посібника передбачає розвиток навичок слухання (авдіювання). До кожного тексту подано словник і вправи. Крім того, тексти записані у двох темпах: звичному та повільному, що дозволяє викладачеві, відповідно до рівня володіння українською мовою його аудиторії, обирати запис.

Також у посібнику подані світлини поетеси, її родини, оточення, помешкання [2, с. 51–52] тощо.

Варто зазначити, що в процесі навчання УМІ визначальну роль відіграє демонстрація мови в реальних ситуаціях міжособистісної взаємодії (діалогах і полілогах). Про це свідчить як практичний досвід фахівців, так і результати соціологічного дослідження МІОКУ, здійсненого в середовищі студентів, які вивчають УМІ [1]. Крім безпосередньої комунікації зі спрямуванням на повсякденне, ділове й наукове мовлення, засобом утілення вищезгаданого педагогічного інструмента є авдіовізуальний метод, завдяки якому моделюються варіанти реальної розмови.

Отже, з метою реалізації сучасних підходів до навчання створено проєкт «Мистецькі прогулянки з МІОКом». Це комплекс навчальних вправ, розроблених на основі відеоінтерв'ю з визначними особистостями зі сфери культури. Героями проєкту стали знані діячі сучасного українського мистецтва: письменники Ігор Калинець, Галина Крук, Оксана Забужко, Оксана Луцишина, Марко Роберт Стех, Дмитро Білий, письменник і живописець Борис Гуменюк, театралка Наталія Половинка, співочий дует «Сестри Тельнюк», музикант Тарас Компаніченко.

Акцент у посібнику, який у 2020 р. успішно пройшов апробацію, зроблено на закріпленні прослуханого й побаченого матеріалу. Водночас поряд із практикою навичок слухання живої мови, передбачається поглиблення знань учнів про українську культуру. Посібник призначений для навчання на рівнях B2 та C1: перші п'ять уроків зорієнтовані на рівень вище середнього, наступні п'ять – на поглиблений. Поступове зростання складності запропонованих тем зумовлене орієнтацією на навчальний прогрес і вдосконалення знань тих, хто займатиметься за цим посібником.

Для вдалого засвоєння матеріалу до та після перегляду 3-5-хвилинного відеоролика інтерв'ю, розміщеного на офіційних інтернет-сторінках МІОКУ (https://www.youtube.com/watch?v=0NXEm1bzf_M&list=PLNpeDizLiWztuGEI0H4jхuфioSuwrPn-V), студенти мають виконати низку вправ. Причому кожен урок відповідає усталеній структурі. Так, на початку подано словник із новими лексемами та фразеологізмами, які можна почути в розмові із героями розділу, а опісля йдуть завдання на їх вивчення. Це дає змогу студентам побачити, як нові слова вживаються в розмовному контексті, і в такий спосіб підготуватися до перегляду фрагмента інтерв'ю.

Після перегляду інтерв'ю запропоновані вправи на розуміння прослуханого. Завершують заняття вправи для роботи в групах та завдання підвищеної складності [3, с. 46–47; 4, с. 1293–1294].

Отже, співпраця МІОКу та українців Хорватії має давню традицію. Розпочавшись у 1992–1993 рр., вона триває й до сьогодні. Активно розвиваються такі напрямки взаємодії: освітньо-навчальний, культурний та гуманітарний. Українці Хорватії беруть участь у проєктах, що організовує МІОК, і використовують навчально-методичне забезпечення, яке розробляють працівники Інституту. Партнерство між українською громадою Хорватії та МІОКом має чималі перспективи подальшого розвитку.

Література

1. Гойсан В., Данчишин Н., Ключковська І., Горда О. Престижність української мови в середовищі студентів-іноземців Львова (Опитування іноземних студентів ЛНМУ ім. Данила Галицького, НУ «Львівська політехніка», ЛНУ ім. Івана Франка). Львів, 2020. 24 с. URL: <http://miok.lviv.ua/wp-content/uploads/2020/01/>.

2. Горда О., Трумко О. Навчальний проєкт «Образки з Лесиного життя»: структура та зміст. Українська мова у світі : Збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції, 25 червня; 6 листопада 2020 р. Львів: ТзОВ «Галицька видавнича спілка», 2020. с. 51–54.

3. Данчишин Н. Відеоінтерв'ю з митцем як засіб вивчення сучасної української культури в курсі української мови як іноземної. Народознавчі зошити. 2019. № 5 (149). с. 1291–1295.

4. Данчишин Н. Реалізація комунікативного підходу й аудіовізуального методу у вправах для вивчення української мови як іноземної. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. 2020. Т. 31 (70). № 4. Ч. 1. с. 44–48.

5. Звіт Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою за 2000 рік. Львів, 2020. 22 с.

6. Звіт Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою за 2001 рік. Львів, 2021. 21 с.

7. Звіт Міжнародного центру освіти, науки і культури за 1992 – 1994 роки. Львів, 1995. 45 с.

8. Ключ до України : міста і люди : підручник / І. Ключковська та ін. Львів : Колір ПРО, 2020. Ч. 1. 200 с.; Ч. 2. 296 с.

9. МІОК 2005–2010: хроніка діяльності / за заг. ред. І. Ключковської. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2011. 220 с.

10. МІОК 2011–2015: хроніка діяльності / за заг. ред. І. Ключковської. Львів : Видавництво «Апріорі», 2016. 396 с.

11. Образки з Лесиноного життя : навч. посіб. / І. Ключковська та ін. Львів : Галицька видавнича спілка, 2020. 128 с.

12. Темник Г. Освітній портал «Крок до України» як навчально-методичний ресурс. URL: <http://krok.miok.lviv.ua/uk/teachers/manuals/>.

Ольга Фабрика-Процька,

*доктор наук, доцент Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ, Україна*

ПІСЕННІСТЬ БАЧАВАНСЬКО-СРЕМСЬКИХ РУСИНІВ ВОЄВОДИНИ У СПАДЩИНІ ФОЛЬКЛОРИСТІВ КІНЦЯ ХІХ – І ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

Метою дослідження є огляд історії русинів Воєводини, що належать до східнослов'янської групи українців. Після переселення до регіону Бачка українці-русини частково зазнали впливу німців, словаків, румунів, австрійців, угорців, євреїв, хорватів та сербів, які також населяли даний регіон. В наш час бачванські українці-русини зберегли свою національну ідентичність.

У статті висвітлено питання походження назви «русин», подано загальну характеристику пісенного фольклору бачванських русинів у творчій спадщині фольклористів України та колишньої Югославії ХІХ – І половини ХХ ст. Доведено, що протягом тривалого періоду митцями було записано, опрацьовано та опубліковано чималий пласт пісенної спадщини бачванських русинів-українців. Дослідження розглядається в аспекті взаємодії культуротворчих тенденцій збереження традицій та новотворчості.

Ключові слова: народні пісні, фольклор, русини, репертуарний збірник, дослідники, музична культура.

Русини – це східнослов'янське населення Карпатської Русі. Термін «русин» використовується як самоназва, варіант етноніму «руснак». Особливого поширення назва набула на території Лемківщини, Пряшівщини, заході Підкарпатської Русі та у Воєводині. Саме у Воєводині та прилеглому регіоні Срим окрім назви «русин», «руснак» («руснаки») у багатьох джерелах використовувався термін «південнослов'янські русини», «бачвансько-сримські русини» та «воєводинські русини» [2, с. 649].

Незалежно від походження термін «русин» вживався щодо мешканців району Карпат з кінця ХІ століття. Спочатку це був етнонім на означення усіх східних слов'ян (як правило білорусів та українців), які проживали у східному регіоні Польсько-Литовської Речі Посполитої. У період Австро-Угорщини цей термін продовжував використовуватись східними слов'янами, що населяли Галичину та північно-східну Буковину та північно-східну Угорщину до початку Першої

світової війни. З того часу серед більшості східних слов'ян колишньої Австро-Угорської імперії та Речі Посполитої термін «русин» почав замінюватись терміном «українець» і «білорус». До сьогодні лише східні слов'яни Карпатської Русі та іммігранти з цих земель, які оселилися на чужих територіях США, Канади та Воєводини використовують етнонім «русин», «руснак» [2].

Де ріка Тиса впадає в ріку Дунай, де тривалий час проходив кордон між Австро-Угорщиною й Османською імперією, а отже – де Захід стає Сходом, у нинішній сербській Воєводині, живе найдавніша українська діаспора. Вперше у тамтешніх переписах національність «русин» згадується у 1746 році.

З історії відомо, що потрапили вони сюди на запрошення і з дозволу австрійської влади, яка намагалася залюднити рівнинні степові території на кордоні з турками. Поселялися тут серби, німці, українці, словаки, румуни, австрійці, угорці, євреї, творячи мультикультурну провінцію в «клаптиковій» імперії. Прийшли українці-русини до гирла Тиси з бідного й спустошеного повстаннями Ракоці Закарпаття (у ширшому, тодішньому значенні – з території Мукачівської греко-католицької єпархії, тобто також і з земель теперішніх східних Словаччини й Угорщини). Оселилися у Бачці. Заселили кілька сіл і хуторів з центром у Руському Керестурі, назву якого можна перекласти як «русський хрест».

Актуальність та аналіз дослідження. На сучасному етапі зростає кількість матеріалів, присвячених русинській тематиці Воєводини і Бачки у Сербії. Серед відомих науковців – праці М. Мушинки, О. Гавроша, О. Румянцева, О. Белея, І. Хланти, П.-Р. Магочія та багатьох ін. Дослідження розглядається в аспекті взаємодії культуротворчих тенденцій збереження традицій та новотворчості. Із врахуванням актуальності та доцільності висвітлення проблеми, сучасного рівня її наукової розробки визначена **мета дослідження** – розкриття історії русинів Югославії, що належать до східнослов'янської групи українців, висвітлення походження назви «русин» та загальної характеристики пісенного фольклору бачванських українців-русинів у творчій спадщині фольклористів України та Югославії кінця XIX – I половини XX ст.

Народна пісенність русинів Воєводини привертала увагу фольклористів та етнографів різних країн з кінця XIX ст. Одним з перших був Михайло Врабель (й866-1924), який протягом кількох років працював учителем у селі Руський Керестур. У 1890 році він видав збірник народних пісень русинів під назвою «Русский соловей», що складається із двох частин. У першій вміщено пісні закарпатських поетів – О. Духновича, М. Нодя, П. Кузяка та ін., народні пісні бачванських русинів, а також найбільш популярні народні пісні з Галичини й Наддніпрянщини, а в другій – «Народныяписни на бачванском и земплинском діалекті». Збірник містить 115 бачвансько-руських співанок, записаних від 13 збирачів у Руському Керестурі, Коцурі та Петровцах. Серед жанрів – історичні пісні, балади, пісні календарної та родинно-побутової обрядовості, т велика кількість ліричних пісень. Однак у збірнику відсутня класифікація. Лише весільні пісні виділено в окрему групу, що налічує 17 вірців. Автором частини пісень у збірнику є сам М. Врабель. Чимало вірців подано з сербської та хорватської

літератури. Є пісні, автор яких невідомий. Бачванські співанки, що увійшли до збірника, мають у своєму репертуарі виконавці сучасності. Серед народних пісенних зразків варто назвати популярні – «Зродзелишетарки», «Загучали гори», «Дубина, дубина», «Придзме, мила, випровадзь», «Я до лесажеленогонепойдзем» та ін. Про збірник пісень М. Врабеля у журналі «Житє і слово» (1894. – Т.1. Кн.2 – С.304) Іван Франко писав: «Ся невеличка книжечка, в котрій поміщено 188 пісень, не має яко цілість ніякої наукової вартості. Видавець д. Врабель помішав у ній пісні книжні, нові і старші, з піснями народними, зібраними в різних сторонах Угорської Русі. Щодо пісень народних, то переважна часть поміщених тут пісень є вже в збірках Головацького і де-Волана. Добродій Врабель вменшив іще вартість своєї збірки тим, що при великій часті пісень не зазначив, де і від кого записані... Та все-таки дещо цінне є і в тій збірці, головню ж цінна в ній збірка пісень бачванських русинів, т. є. того руського острова, що живе на півдні Угорщини, головню в селах Керестурі, Коцурі і ще кількох у Сремі. З тих сторін досі не було майже ніяких записів етнографічних, і для того д. Врабелеві належиться подяка за подання хоч невеличкої збірочки пісень бачванських русинів» [5].

Значний внесок у національно-духовне відродження русинів Бачки зробив український фольклорист та етнограф Володимир Гнатюк (1871-1926). У 1897 році, перебуваючи тривалий час серед бачванських русинів, дослідник записав 430 пісень, 220 прозових творів, зробив детальний опис керестурського весілля, віднайшов та опублікував декілька рукописних збірників пісень, а також керестурську хроніку подій та ін. Записаний матеріал став основою написання цілої серії наукових і науково-популярних статей, у яких автор на реальних фактах доводив руське походження бачванських колоністів Коцура, Вербаса, Керестура та інших місць. Власні польові записи, здійснені у Коцурі та Керестурі, В. Гнатюк видав у чотирьох томах «Етнографічного збірника» Наукового товариства ім. Шевченка у Львові (1900, 1902, 1910, 1911р.) Записи, зроблені у Бачці, побачили світ у «Етнографічному збірнику» Т.IX НТШ (Львів, 1900). У 1972 році записи В. Гнатюка опублікував дослідник фольклору Д. Лятак під назвою «Рускинародниписні у записох В. Гнатюка» («Руські народні пісні у записах В. Гнатюка») (Новий Сад: Руске слово, 1972) Розміщені співанки по жанрово-тематичних групах: «Балади і романси» (20), «Духовні пісні і колядки» (17), «Історичні спомини» (9), «Різні доли» (14), «Дівочькі пісні» (115), «Парубочькі пісні» (83), «Утрата вінка» (15), «Вояцькі пісні» (39), «Пісні про подружнє життя» (48), «Місцеві пісні» (47), «Жарти і дотинки» (11), «Пісні про звірів» (12). Це був перший, найкращий та найбільший, на думку багатьох дослідників пісенного фольклору русинів, не лише у Бачці, а й на Закарпатті збірник пісень на той час. «<...> Цінність цих пісень полягає в тому, що вони записані з уст талановитих співаків, вказано точну паспортизацію, подаються паралелі з інших збірників. На жаль, трапляються й окремі неповні тексти, що свідчить про згасання співацької традиції в згаданих селах. Варто сказати, що й нам із поданих В. Гнатюком пісенних текстів значну кількість не вдалося записати, бо сучасні співаки їх уже забули, вони вийшли з пісенного репертуару», – констатує Іван Хланта у своїй

праці «Пісня над Дунаєм» (2014) [3, с.29].

У 1902 році світ побачило одне з кращих видань Володимира Гнатюка «Угроруські духовні вірші», що містять 225 зразків із 16 рукописних збірників, які митець знайшов на території сучасної Східної Словаччини, Бачки та Закарпатської області. У Руському Керестурі серед бачванських русинів В. Гнатюк віднайшов 9 рукописних збірників, з яких до згаданого видання увійшло 127 духовних пісень та подав загальний зміст та опис пісенних зразків кожного рукописного збірника.

Пісенні збірники фольклористів М. Врабеля та В. Гнатюка тривалий період були єдиним джерелом, з якого можна було дізнатись про пісенну творчість русинів Воєводини. Зацікавленість пісенною спадщиною та фольклором загалом зросла після Першої світової війни, коли Руське народне просвітне товариство почало видавати щорічник «Руський календар», а згодом і «Руські новини», які друкувались раз на тиждень. За словами І. Хланти «<...> На сторінках цих періодичних видань, особливо в другій половині 20-х років ХХ ст., часто подавалися різні поетичні матеріали. У тому числі й пісенні. На жаль, вони переважно друкувалися анонімно і не відповідали елементарним науковим критеріям» [3, с. 30].

У 1927 році у Руському Керестурі світ побачив збірник пісень коцурського священника ДюраБіндаса (1877-1950) та юриста Осифа Костельника (1903-1936) під назвою «Южнославянських русиних народних піснї» («Южнослов'янські русинські народні пісні»), в якому подано 254 тексти народних пісень, згрупованих по розділах: водолюбні пісні (3), вояцькі та америцькі (31), любовні (130), мішані (14), сміховальні пісні (41), а також пісенні зразки з України та з Горніці (34).

Вихід у світ збірника О. Костельник обґрунтовує піднесення національної свідомості серед русинів Бачки. У передмові автор зазначає, що народна пісня – це чадо нашої душі і її не можна інакше любити, лише як своє чадо. Зауважує, що пісні розповідають про кохання, працю, природу, смуток і радість, звичаї та побут тощо. Також у передмові автор констатує, що руська молодь спілкується з іншими націями, що це йде лише «на чкodu нашей народней писнї, а по тим и нашей рускости. Наша младеж приляпала цудзу писню, а свою забувала. Твардо лем при своей рускости остали наше старши хлопи и жени, хтори вше наказовали младшим, най ше свойого тримаю» [3, с. 31] Ці думки є актуальними і сьогодні для русинської молоді Воєводини.

Записувачем бачвансько-руських народних пісень був фольклорист, етнограф та музикознавець Філарет Колесса (1871-1947). В Ужгороді 1923 р. побачив світ збірник «Народні пісні з Південного Підкарпаття», в якому подано три мелодії, записані у виконанні В. Гнатюка, а у збірнику під назвою «Народні пісні з Підкарпатської Русі» (Ужгород, 1938) митець помістив три пісні, записані від Г. Костельника.

Відомим дослідником русинських пісень був етномузикознавець з Хорватії Вінко Жганець (1890-1976). Збірник під назвою «Pjesne igoslavenskih Rusina» («Пісні югослав'янських русинів») був опублікований у Загребі в 1946 р. Автор у передмові зазначає, що пісні є зібрані між Русинами (Українцями), котрі

живуть в Ф. Н. Р. Югославії (Бачка, Срим і Славонія). – Далі уточнює, що це період, коли русини поселялися в Бачці, Сримі та Боснії. Констатує, що це мала частина великого й братнього українського народу, яка зберегла у новій вітчизні Югославії свою високу культуру і особливо проявляється у народних піснях і в народній музиці.[1, с. 5].

Збірник пісень В. Жганця містить 116 пісень, записаних від співаків греко-католицької семінарії Загреба. Зокрема, 58співанок записано народним учителем та письменником Михайло Ковачем у Бікіч-Долу. Пісні збірника В. Жганець гармонізував для чотириголосного хору. До частини пісень поряд з руським текстом подав і хорватсько-сербську транскрипцію. Через велику популярність серед пошановувачів пісенної спадщини у 1996 р. з нагоди 50-річчя першої публікації, збірник було перевидано у Загребі під назвою «Rusinsker pjesme» («Русинські пісні»).

На думку дослідників багато у справі записування та вивчення народних пісень та музичного фольклору русинів в середині ХХ століття зробив уродженець Коцура, священник, етномузиколог, композитор, теоретик і диригент Онуфрій Тимко (1908-1989). У 1954 році світ побачив його збірник «Наша Писня» («Наша Пісня»), який налічує 62 пісні.

У 1955 році митець опублікував ще один репертуарний збірник під назвою «Наша лирика» («Наша лірика»), який містить 112 текстів з нотами. Він першим здійснив класифікацію, що дає можливість визначати жанровість, місця міжетнічних зв'язків та ін. Опублікував чотири томи народних пісень і значну кількість музикознавчих студій про народну музику, які видавались як у русинських періодичних, так і у фахових виданнях українською та сербо-хорватською мовами як в Україні так і за її межами. О. Тимко є автором значної кількості статей з русинської історії та фольклористики. Він був схильним до думки, що руська народна культура є частиною культури українського народу. Протягом життя завжди прагнув вияснити, де є руські співанки, а де запозичені у сусідніх народів. Його цікавило, які ж пісні до Сербії були принесені з дідівщини Карпат від 1850 р.

1989 р. вийшло в світ інтегроване видання етномузикознавчих праць Онуфрія Тимка «Наша писня» є повним виданням творчого доробку митця. Звертав увагу не лише на зміст пісень, але й на нотний запис та методологічний аналіз. У післявоєнний період першим українцем Пряшівщини, який зав'язав стосунки з русинами Воєводини у Сербії став фольклорист та україніст, русин з Курова Микола Мушинка. «З русинами (руснаками) Воєводини (Бачки), далекі предки яких походять зі Східної Словаччини («Горніци»), познайомив мене ... Володмир Гнатюк, який у 1897 році записав серед них багатющий матеріал, що увійшов у два томи його шеститомника «Етнографічних матеріалів з Угорської Русі» (Львів, 1910, 1911). Мене цікавило, в якому стані знаходиться народна культура воєводинських русинів після експедиції В. Гнатюка, і я написав листа тодішньому директору видавництва «Руске слово» Дюрію Латяку. Виявилось, що тамтешні русини майже нічого не знали про Володимира Гнатюка, і дуже мало – про русинів-українців Пряшівщини...» – зазначає М. Мушинка в інтерв'ю

з Я. Шуркалом у книзі «У всякого своя доля...» (Пряшів, 2016) [4, с. 238]. Зустріч завершилась передачею двох томів бачванськоруських записів В. Гнатюка представникам русинів Югославії – Дюра Латяк і Дюра Варга (директор видавництва шкільних підручників), які у 1976 році опублікували монографію М. Мушинки під назвою «Фольклор Руснацох Войводини» анонімно «на правах рукопису», а у 1988 році вже під іменем Миколи Мушинки [4].

Підсумовуючи слід констатувати, що в кінці XIX – I половини XX ст. фольклористами М. Врабелем, Д. Латяком, В. Гнатюком, Д. Біндасом, О. Костельником, Ф. Колесою, В. Жганецем, О. Тимком, М. Мушинкою було зібрано, опрацьовано та опубліковано чималий пласт пісенної спадщини бачванських русинів Коцура, Руського Керестура, Петровців, Воєводини та ін.

На сьогодні руснаки Воєводини це надзвичайно цікава і самобутня гілка української діаспори. Настільки самобутня, що може вважатися окремим народом. Зрештою, вони себе по-іншому й називають – руснаці, руснаки. У далекій Баччі стали своєрідним острівцем поміж інших національностей.

Бачванським українцям-русинам вдалося кодифікувати власну мову, якою видано близько 500 книг. Нині руснаки мають власне видавництво, газету, літературний журнал, театр, музичні гурти, програми на радіо й телебаченні, кілька десятків фестивалів, молоду інтелігенцію. Протягом століть не зникли, не асимілювалися поміж іншими народами, далеко від Батьківщини, а зберегли свою мову, культуру та національну ідентичність.

Список використаної літератури:

1. Жганець В. Пісні югослав'янських русинів / В. Жганець. – Загреб, 1946. – 234с.
2. Енциклопедія історії та культури карпатських русинів [Текст] / уклад.: Павло Роберт Магочій, Іван Поп ; аг. Ред.. Павла Роберта Магочія; пер. з англ. мови Надії Кушко ; ред. укр. видання Валерій Падяк; карти Павла Роберта Магочія; вмп. Ред. Лариса Ільченко. – Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2010. – 856с.
3. Пісня над Дунаєм. Народні пісні русинів (українців) Сербії / Запис текстів і мелодій, упоряд., підгот. Текстів, вступ. ст., приміт. та алф. покаж. І.В. Хланти; розшифрування мелодій В.В. Кобаля. – Ужгород : ТДВ «Патент», 2014. – 792 с.
4. У всякого своя доля... Розмова Ярослава Шуркали з Миколою Мушинкою. – Пряшів : Центр антропологічних досліджень, 2016. – 398с.
5. Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. Т.29. / І. Франко. – К.: Наук.думка, 1981. – 603с.

SONG OF BACHAVAN-SREM RUSSIANS OF VOIVODINA IN THE LEGACY OF FOLKLORISTS OF THE END OF XIX – I HALF OF XX CENTURY

The aim of the study is to provide short data on the history of the Rusyns of Yugoslavia belonging to the Eastern Slavic group of Ukrainians. After moving to the Baki region, Ukrainian Rusyns were partially affected by Germans, Slovaks, Romanians, Austrians, Hungarians, Jews, Croats and Serbs, who also inhabited the region. In our time, the Bachvan Rusyns have preserved their national identity.

The article deals with the question of the origin of the name «Rusyn», a general description of the song folklore of the Bachvan Ukrainian-Rusyns in the creative heritage of folklorists of Ukraine and Yugoslavia at the end of the XIXth and first half of the XXth century. It has been proved that during a long period of time the singers, worked out and published a considerable layer of the song heritage of the Bachvans Ukrainian-Rusyns. The research is considered in the aspect of interaction of cultural-oriented tendencies in the preservation of traditions and creation.

Keywords: folksongs, folklore, Bachvans Ukrainian-Rusyns, repertoire collection, researchers, culture.

Referens:

1. Zganets V. (1946) Songs of Yugoslavian Rusyns
2. Magocsi P.-R., Pop I., (2010) Encyclopedia of history and culture of Carpathian Rusyns.
3. Hlanta I. (2014) Song over the Danube. Folk Songs of Rusyns (Ukrainians) of Serbia
4. For all their destiny ... Conversation by Yaroslav Shurkali and Mykola Mushinka (2016)
5. Franko I. (1981) Collected works in 50 volumes.

Віолетта Дутчак

доктор мистецтвознавства, професор
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»
(Івано-Франківськ, Україна)

УКРАЇНСЬКІ ФОЛЬКЛОРНІ ФЕСТИВАЛІ В СВІТІ: ЖАНРОВИЙ, ТЕМАТИЧНИЙ, КОМУНІКАЦІЙНИЙ АСПЕКТИ

У дослідженні представлений аналіз українських фольклорних фестивалів, що відбулися останніми десятиліттями в зарубіжних країнах. Визначено, характер їх географічної локації та функціонування, еволюції форм, репертуарних видів. Також аналізується роль фольклорних фестивалів у міжкультурній дифузії, визначаються особливості і функції фестивалів: соціокультурна, освітньо-етнічна, пізнавальна, інформаційно-комунікаційна, рекреаційна, збереження естетичних та творчих цінностей. У дослідженні систематизовані різноманітні жанри, тематика, запропонована класифікація українських фольклорних фестивалів.

Ключові слова: фольклорний фестиваль, українські фестивалі в світі, жанрова диференціація фестивалів, міжкультурна комунікація.

Заявлена тематика дослідження спрямована на вивчення, збереження і популяризацію українських фольклорних традицій поза межами України, актуалізує форми і жанри презентації етнічної культури в інонаціональному оточенні. Це зумовлено багаторічною історією та буттям на одній території двох чи більше сусідніх народів, а також примусовою чи добровільною міграцією українського населення в країни Європи, Америки й Австралію. Саме тому українські фольклорні фестивалі в світі є вагомим культурним явищем, характерним як для регіонів суттєво віддалених від офіційних кордонів української держави, так і для осередків прикордоння.

Музикознавець і фольклорист Ігор Мацієвський підкреслює, що найвиразнішими культурні взаємодії є у сільській місцевості, натомість у місті домінує космополітичний підхід до культури і мистецтва, відбувається уніфікація обрядів і традицій, вихолощення їх національного чи етнічного характеру [4, с. 8]. Консерватизм сільської культури впливає і на консерватизм культурної взаємодії, яка швидше функціонує на рівні співіснування певних етнічних

традицій і відносної закритості до міжетнічної дифузії. Водночас, міська культура представляє більший рівень конвергенції, взаємодії на всіх мистецьких рівнях.

Всі ці процеси відбуваються також на тлі змін розуміння фольклорної традиції, автентичності фольклору, необхідності його збереження і популяризації. Проте паралельно відбуваються і зміни у підходах до проведення й змістовного наповнення фольклорних фестивалів, що зумовлює їх новітнє осмислення, типологічну класифікацію, жанрово-тематичний аналіз.

Багатонаціональна і багатомовна Україна, на відміну від сусідніх західно-європейських держав, в результаті історичних обставин протяжності ХХ століття перебувала під впливом цілком «відмінних культур та систем цінностей» – російської та європейської (для Західної частини України, що перебувала в складі Польщі). Це, не могло не накласти свій відбиток на міжкультурні взаємини, а, відповідно, і на зміст трансформаційних процесів у фольклорних традиціях.

В сучасній українській науці все частіше для взаємодії культур використовується термін мультикультуралізм. Він позначає певний рівень культури суспільства, що передбачає рівність громадян різних соціальних груп у реалізації їх культурних потреб і плеканні традицій. Саме ця, одна з основних засад мультикультуралізму, чітко підкреслює демократичність як суспільства в цілому, так і кожного з його індивідів. І. Соломадін підкреслює: «Мультикультуралізм, або ж культурний плюралізм – термін, що характеризує співіснування в межах однієї території (країни) багатьох культур, і жодна з них не є панівною» [8, с 56]. Власне таке співіснування культур ми й спостерігаємо в одній з найбільш відкритій і публічній формі комунікації – фестивалі.

Фестиваль (фран. Festival – свято, лат. Festivus – святковий, веселий) – масове святкове дійство, що включає огляд чи демонстрацію досягнень у певних видах мистецтва (музика, театр, кіно, естрада). Мистецькі фестивалі в ХХ столітті стали однією з відкритих наймасовіших форм соціальної і міжкультурної комунікації у всьому світі. Загалом мистецькі фестивалі мають професійний чи аматорський характер, певні вікові характеристики, часову протяжність, а їх жанрова типологія визначається багатьма критеріями. Всі фестивалі можуть бути диференційовані відповідно до орієнтованості на окремі види мистецтва (музичні, театральні, кінематографічні, хореографічні, фотомистецькі, образотворчі, літературні тощо) або на сукупність різних видів (так звані «фестивалі мистецтв»). Останні, як правило, є синтезованими, містять кілька складових – музичну, театральну, образотворчу, танцювальну тощо. «Багатоманітність мистецьких форм сприяє створенню особливого художнього простору, де здійснюється також синтез власне мистецьких форм із іншими проявами суспільної свідомості» [7, с. 260]. Зацікавленість фестивалем як явищем і процесом спостерігаємо на широкому науковому обрії – фестивалі музичні, етнографічні, театральні в Україні і за кордоном висвітлюються, аналізуються, прогнозуються. Серед дослідників різних форм мистецьких фестивалів слід відзначити, окрім автора статті, Зоряну Рось, Оксану Карпаш, Юлію Москвічову, Олену Сичову, Юлію Сугрбову, Ольгу Фабрику-Процьку, Володимира Федорака, Наталію Федорняк, Світлану Чернецьку, Михайла Шведа та ін. Проте, класифікація, перебіг та особливості

українських фольклорних фестивалів у світі ще потребують подальшого детального наукового аналізу.

Один з важливих різновидів мистецького фестивалю – фольклорний чи фольклорно-етнографічний – є важливою формою міжкультурних зв'язків різних регіонів України, етнічних українських земель, що внаслідок перекроювання політичної карти світу, опинилися в складі різних держав, а також єднання українців світу – материкової України та діаспори. Безперечними площинами комунікації є міжетнічні чи міжнаціональні контакти учасників та гостей фестивалів. Адже, з одного боку, фольклорний фестиваль об'єднує як засади традиційного – у презентації, відродженні, відтворенні глибинних сакральноментальних явищ етносу, так і видовищного – у власне притаманному фестивалю характері дійства. З іншого, саме фольклорний фестиваль стає святом як для учасників-виконавців, так і для глядачів, які стають безпосередніми співтворцями процесу розгортання фестивальних форм [2].

У рамках фольклорного фестивалю можливості міжкультурного спілкування представниками різних етносів розширюються і утворюють складні рівні взаємодії: формування певних знань і навичок про музичні традиції окремих етносів чи субетносів, їх сприйняття, координацію, розуміння, інтерпретацію, діалог, трансляцію та трансформацію. Результатом цього стає можливим подальше накопичення й передача ідей, знань і цінностей фольклору – як у межах збереження культурних традицій, так і їх розвитку.

«Свято, яке завжди з тобою» – ця відома фраза письменника Ернеста Хемінгуея могла б цілком слугувати змістовому й емоційному наповненню поняття «фольклорний фестиваль». Фольклорні фестивалі, що охоплюють різні види народного мистецтва, часто перетинаються з етнографічними чи культурно-туристичними завданнями певного регіону і становлять окремий напрям фестивального руху. Багато фольклорних фестивалів стали своєрідними «брендами» міст, регіонів, країн, сприяли популяризації культури етносів, а відповідно й їх збереженню, підсилювали значимість українських культурних осередків у світі.

Специфіка саме фольклорного чи фольклорно-етнографічного фестивалю в соціокультурному контексті полягає в актуалізації та трансляції етнокультурної спадщини, паралельного розвитку традицій духовності сусідніх етносів і розширення міжкультурної комунікації. Із фестивальним рухом загалом, і фольклорним фестивалем зокрема, пов'язані важливі, у т. ч. і проблемні, дискусійні питання – еволюції форм фестивалю, виокремленням і розширенням його функцій, соціокультурним характером побутування і географією поширення, жанровою системою репертуару та ін.

Важливими показниками комунікації в межах фольклорного фестивалю є колективні форми музикування (інструментальні та вокально-інструментальні), співдія музичного та хореографічного мистецтва, що посилює її масовий характер. Фольклор виступає на фестивалі потужним засобом спілкування, творчої діяльності, засвоєння і передачі традиційного досвіду, трансляції культурних знаків крізь час і простір. Олена Берегова вважає, що «художня комунікація

як взаємодія між художником-творцем і читачем (слухачем, глядачем), котрий сприймає твір мистецтва, є найбільш яскравим і повним виявом комунікативної функції культури» [1, с. 260].

Міжкультурна комунікація на фольклорних фестивалях вирішує багатоманітні завдання гуманістичного, ціннісного, морально-етичного, естетичного і духовного характеру. Це не лише спілкування, а взаємообмін культурною інформацією, що сприяє толерантності і взаємоповазі між народами.

Міграція українського населення за кордон – в Канаду та США – на межі XIX–XX століть позначилася і на появі перших організованих форм фестивального руху в цих країнах. У Канаді у 30-тих рр XX ст. численно проводилися регіональні (провінційні) українські фестивалі. Зокрема, фестивальний рух у Канаді розпочався з Онтарійського провінційного заходу (1938 р.). Його успіх сприяв започаткуванню Першого Всекрайового фестивалю української пісні, музики і танцю в Торонто (1939), які неперіодично проводилися в Канаді, приурочені до певних великих історичних та культурних дат. «Вони були добре організованими, якісно проведеними, тематично спрямованими, розширювали географію міст і виконавців. У цей час формувалася структура проведення форумів, програма концертів, яка обов'язково містила фольклорні компоненти (пісня, танець, інсценування обряду)» [9].

Натомість у США було започатковано проведення трьох щорічних фестивалів, які функціонують і досі: Український фестиваль УкКЦ Івана Хрестителя (м. Сіракуз) з 1941 р., Український фестиваль УкКЦ Пресвятого серця (Джонсон-Сіті) з 1946 р., Український фольклорний фестиваль з 1957 р. у м. Лейтон [9].

Вже у другій половині XX ст. було започатковано проведення 18 щорічних українських фестивалів, з яких десять – у США і вісім – у Канаді. Це українські фестивалі у містах Ньютаун, Стемфорд, Рочестер, Балтимор, Сан Дієго, Йонкерс, Белфілд – у США; Садбарі, Гардентон, Кінгстон, Саскатун, Дюргам, Едмонтон – в Канаді. Ці фестивалі функціонують і сьогодні. Серед найбільших – Національний український фольклорний фестиваль в м. Дофін (1965, Альберта, Канада), Фестиваль писанки у м. Вегревіль (1974, Альберта, Канада), Український фестиваль УкКЦ св. Юри (1976, Нью-Йорк, США), Український соняшниковий фестиваль УкКЦ св. Йосафата в м. Воррен (1980, Мічиган, США), Фестиваль українських днів в м. Чикаго (1984, Іллінойс, США), ін. [9].

На сьогодні в Північній Америці щороку проходить близько 60 українських фестивалів. Основною метою їх проведення є гуртування української громади, збереження її культурної спадщини, презентація української культури іншим етнічним громадам [9].

Пріоритетним завданням діалогу культур, у т. ч. і в межах фольклорних фестивалів, є формування європейського та світового культурного ландшафту. Європейські орієнтири України сприяють інтегруванню її фольклорних дійств у загальноєвропейську фестивальну систему. В. Корнієнко зауважує, що «в основі цього процесу – законодавча та нормативно-правова база, яка формує єдині принципи та завдання культурної політики, накреслює права та обов'язки громадян у культурній сфері, унормовує взаємини держав у культурному

просторі суспільств, створює рівноправні відносини щодо збереження культурної спадщини» [3, с. 91].

До проголошення Незалежності України, в радянський період (до 1991 р.), суто фольклорні фестивалі не проводилися. Проте первинні форми фольклорних фестивалів до 80-х рр. спостерігалися в аматорській творчості митців. Огляди художньої самодіяльності – при всій їх офіційній «заорганізованості» – все ж сприяли збереженню фольклорних жанрів (нехай і вибіркових, «дозволених»). Видається, що саме аматорський рух в соціокультурному контексті другої половини ХХ ст. був передумовою фольклорного фестивального «буму» періоду незалежності України.

Власне з кінця 80-х – початку 90-х рр., а особливо в період незалежної України, кількість фольклорних фестивалів невпинно збільшується, а лівова їх кількість припадає на пограничні регіони. Окремі фестивалі можна визначити як універсальні, класичні зразки фольклорних дійств, які слугують своєрідними шаблонами для інших. Географічна «прописка» фестивалів зосереджується переважно на територіях пограниччя – поліетнічних, чи субетнічних ареалах [2].

Значною мірою фольклорно-фестивальний рух в Україні за період Незалежності органічно увібрав ті кращі напрацювання, які були вже апробовані в українських фестивалях інших країн, і проведення яких було зініційоване українськими громадами (меншинами, осередками). Активний розвиток фольклорних фестивалів в країнах поселень українців (Європи, Америки, Австралії) в останні десятиліття (період Незалежності України) щільно поєднується із материковими українськими традиціями, демонструє співпрацю окремих митців – виконавців, композиторів, колективів, менеджерів, діячів культури.

За час незалежності України змінюється і динаміка функціонування фестивального фольклорного руху, зумовлена певними причинами економічного і соціокультурного характеру.

Періодизацію етапів формування українського міжнародного фольклорно-фестивального руху у світі складно визначити, оскільки суттєво відрізнялися соціокультурні та ідеологічно-політичні чинники у кожній з країн, де проживали українці. Проте можна виокремити основні жанрові пріоритети дійств, які охоплюють музичну, хореографічну, етнографічну складові. Серед провідних тематичних тенденцій українських фольклорних фестивалів у світі слід відзначити:

1. моноетнічність (суто українську);
2. субетнічне українське спрямування (гуцульські, лемківські, бойківські та ін. фестивалі);
3. етнічна спорідненість (наприклад, слов'янських народів);
4. поліетнічний характер репрезентації фольклору у розмаїтті вокальної та інструментальної культур;
5. взаємодію фольклорної та етнографічної компонент (обрядів, свят, традицій тощо);
6. синтезування музичного фольклору у його різновидах та інших мистецтв (хореографічного, театрального-сценічного, декоративно-ужиткового та ін.).

Зазвичай, організатори форуму ставлять перед собою завдання представлення носіїв і джерел побутування автентичного фольклору різних етнографічних регіонів українців, залучаючи до активної діяльності не лише учасників осередків, але й студентську та учнівську молодь, посилюючи вплив традиційного українського музичного мистецтва на духовне та естетичне збагачення слухачів.

Дуже цікавим і географічно представленим є міжнародний фольклорний фестиваль «Буковинські зустрічі». Він проходить з 1992 р. в містах пограниччя Угорщини, Румунії, України і Словаччини упродовж кількох днів. В Україні його частина проходить в Чернівцях [2].

Загалом, програми фестивалів передбачають не лише концертно-сценічну складову, але й етнографічну – майстер-класи народних ремесел – гончарства, ковальства, різьби, вишивки, ткацтва, льялькарства, соломоплетіння, ярмарки-продажі народних виробів – одягу, прикрас, предметів побуту, також просвітницькі заходи – наприклад, конференції дослідників традиційної культури, конгреси писанкарів, майстрів музичного інструментарію.

Театралізація і візуалізація – одна з найхарактерніших ознак сучасних фольклорних фестивалів, що представляється у формі фестивальної ходи учасників, концертів на відкритих сценічних майданчиках, модернізації виступів – поєднання вокальної, інструментальної та хореографічної складових, а також медіа.

Таким чином, аналіз фольклорних фестивалів пограниччя дозволяє визначити їх домінуючі форми: концертна, презентаційна, конкурсна, майстерні-лабораторії, обмін досвідом, майстер-класи, виставка-ярмарка тощо [2].

Типологічну класифікацію українських фольклорних фестивалів у світі можна систематизувати за такими критеріями:

- За представленими чи домінуючими жанрами – вокальний, вокально-інструментальний, інструментальний, хореографічний.
- За етнічним представництвом – моно- і поліетнічні, субетнічні.
- За тематикою – календарно-обрядового фольклору, християнських святкувань, політематичні.
- За видами фольклору – автентичний і реконструйований, обрядовий і необрядовий.
- За характером – музичні, фольклорно-етнографічні.

Український фольклорно-фестивальний рух пройшов складний шлях трансформацій і вдосконалення, від заходів мистецько-розважального характеру на основі музичних пісенних й інструментальних жанрів, танцювальних і обрядових, до багатофункціональних культурно-мистецьких та інформаційно-просвітницьких, зокрема й наукових.

Серед домінуючих функцій українських фольклорних фестивалів визначаємо соціокультурну, інформаційно-комунікативну, рекреаційну, пізнавальну, освітню, етно-виховну, світоглядну, творчу, репрезентативну, ціннісно-естетичну. Фольклорні фестивалі забезпечують міжкультурну комунікацію на особистісному і суспільному рівнях, взаємодію матеріальної і духовної культури. Масовість фестивалю додає і масовості міжкультурній комунікації. Окремо слід відзначити

конкурсну складову на окремих фольклорних фестивалях відповідно до жанрів представлення – вокальний сольний, ансамблевий, хоровий; інструментальний – сольний, ансамблевий, оркестровий; вокально-інструментальний – сольний та ансамблевий [2].

Численні українські фестивалі в Європі безперечно мають і свої власні особливості, давні часові традиції, як зокрема, фестиваль української культури у Сопоті, «Український молодіжний ярмарок» в Гданську, лемківський фестиваль в Ждині (Польща), фестиваль фольклору русинів-українців Словаччини у Свиднику (Словаччина) та ін.

В останні десятиліття, особливо у період Незалежності України, активізується фольклорно-фестивальний рух у багатьох країнах Європи, де живуть українці, зокрема в Польщі: «Дні української культури в Щеціні», «Українська весна» у Познані, «Україна в центрі Любліна», «Україна, VIVA!» у Вроцлаві, «Підляська осінь» на Підляшші, «Ніч на Івана Купала» в Круклянках, «Зустрічі Пограниччя» в Глембоцьку, «Дні української культури» в Голенюві, Срокові, Венгожеві, Ельблонзі та ін. Українські фестивалі Польщі популяризують культуру українського народу в Європі, сприяють формуванню й збереженню української культурної ідентичності [6].

Активізувався фольклорно-фестивальний рух і українців балканського півострова – країн Хорватії (відроджений фестиваль «Липовлянські зустрічі»), Сербії («Калина» – у м. Вербас, Автономний край Воєводина), Словенії («Берегиня»), Боснії і Герцеговини («Червона Калина» у с. Деветина), Чорногорії («Дні українського фольклору» у м. Даніловград) та ін. Мета організаторів – підтримка митців, які репрезентують українську народну музичну творчість, відроджують обрядові форми, пропагують культурно-історичні традиції, удосконалюють професійну майстерність. Переважаючи жанри учасників – хореографічні, вокальні, інструментальні, театральні, солісти, колективи великих і малих форм, фольклорно-автентичного та естрадно-популярного спрямування. Зазвичай, концертні програми учасників відбуваються як у залах, так і під відкритим небом, охоплюють декілька географічних центрів. У рамках фестивалів проходять етнографічні виставки, дегустація страв національної кухні, концерти музики, хореографії, поетичного слова.

Кращі традиції українських фольклорних фестивалів запозичуються організаторами і реалізуються з метою популяризації національної культури в різних країнах світу.

Список літератури

1. Берегова О. Комунікація в соціокультурному просторі України: технологія чи творчість?, Київ, вид. НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2006. 388 с.
2. Дутчак В. Сучасні фольклорні фестивалі на західному пограниччі України в контексті міжкультурної комунікації. Na Pograniczach. O stosunkach społecznych i kulturowych. PWSZ, Sanok, 2018. S.161-172.

3. Корнієнко В. Гуманітарні комунікативні системи як чинники європейської інтеграції. Україна та Франція: кроскультурний діалог, Київ, вид. НАКККіМ, 2016. 432 с.
4. Мацієвський І. Християнське та етнотрадиційне в інструментальній музичній культурі народів Карпат: взаємозв'язки та антиномії. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Традиційна музика Карпат: Християнські звичаї та обряди (2000-річчю Різдва Христового присвячується)». Івано-Франківськ–Надвірна, 2000. с. 5–12.
5. Резникова Е. Основные формы фестивалей искусств на современном этапе. 2006. URL: <http://www.e-culture.ru/Articles/2006/Reznikova.pdf> [Доступ 01.09.2021].
6. Романюк І., Почос Ю. Фестивалі української культури в Польщі як елемент мистецької українсько-польської співпраці початку ХХІ ст. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/87883/13-Romaniuk.pdf?sequence=1> [Доступ 01.09.2021].
7. Сичова О. Типи мистецьких фестивалів і конкурсів у сучасній Україні. Мистецтвознавчі записки. В. 24, Київ, вид. Мілленіум,, 2013. С. 257–262.
8. Сухомлинов О. Культурні пограниччя: новий погляд на стару проблему, Донецьк, вид «Юго-Восток Лтд.», 2008. 212 с.
9. Федорняк Н. Фестивальное движение украинской диаспоры Северной Америки. Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі. Мінск: Права і эканоміка, 2016. Вып. 21. с. 342–348.
10. Чернецька с. Фестивалі фольклору в соціокультурних процесах України кінця ХХ – початку ХХІ століття: автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: 26.00.01 01 – теорія та історія культури, Київ, 2015. 17 с.

Олександр Саган

*Професор, завідувач відділенням релігієзнавства
Інституту філософії ім.Г.С.Сковороди
НАН України, доктор філософських наук*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЦЕРКОВ І РЕЛІГІЙНИХ ОРГАГІЗАЦІЙ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНИ

Міжцерковні та міжрелігійні відносини в Україні часів незалежності мали різний характер у різні часи. У 90-х роках минулого століття і навіть на початку нового тисячоліття ми пережили навіть гострі фази протистояння, переважно на ґрунті процесів повернення нерухомого майна чи відвертого лобювання інтересів окремих церков у владних структурах, що викликало несприйняття в інших релігійних організаціях та суспільстві загалом. Проте в останні десять-п'ятнадцять років ситуація почала нормалізуватися. Покращення ситуації пов'язано із багатьма факторами, серед яких відзначимо: завершення процесу відновлення структур Української Греко-Католицької Церкви в Україні та поступове вирішення питання забезпечення громад культовими спорудами; діяльність міжцерковних рад; ефективна робота державного органу, що опікується питаннями свободи совісті; ріст рівня освіченості кліриків та мирян тощо. Проте залишаються ще деякі проблеми, не вирішення яких впливає не лише на ситуацію у площині міжцерковних/міжрелігійних взаємин, але й на стан державно-церковних відносин. А відтак ці проблеми потребують системної уваги і вирішення.

Одним із таких проблемних питань релігійного поля України є маніпуляції із статистикою релігійних організацій. Йдеться про систему обліку релігійних організацій, яка нині збереглася із радянських часів, коли обліковувалися (і тільки таким організаціям дозволялося діяти) статuti релігійних організацій. Це було зручно для того, щоб закрити ту чи іншу релігійну організацію – її знімали (часто – без жодних обґрунтувань) із обліку, що автоматично означало неможливість провадження будь-якої релігійної діяльності.

Український закон «Про свободу совісті та релігійні організації», прийнятий у 1991 р., дещо виправив ситуацію (дозволив діяльність релігійних громад і без реєстрації, за повідомленням органів влади), проте не ліквідував сам принцип ведення статистики. Тому при оцінці тих чи інших явищ у релігійному житті України ми повинні враховувати не лише статистичний (зарєстровані статuti та повідомлення про діяльність релігійних організацій), але й демографічний

чинник. Адже та чи інша релігійна організація може мати лише десять осіб, що вимагаються згідно діючого українського законодавства для реєстрації. Інша ж може нараховувати сотні або тисячі осіб. Проте у статистиці це будуть рівнозначні громади. Цим користуються окремі церкви, які намагаються створити собі імідж у суспільстві чи отримати преференції у владних структурах.

Станом на 01.01.2021 р.¹⁵¹, згідно статистики, що надаються державним органом у справах релігій (з 2019 р. це Державна служба України з етнополітики та свободи совісті), в Україні нараховувалося 37 049 релігійних організацій. Із них – 35 453 релігійних громад. Згідно цих даних, в Україні залишається подальше домінування православних громад (54%). Зокрема:

- Українська православна церква Московського патріархату (УПЦ МП) мала у своєму активі 12,4 тис. громад, понад 215 монастирів, 4 тис. недільних шкіл.

- Православна церква України (ПЦУ): 7,2 тис. громад, 79 монастирів, 1,7 тис. недільних шкіл.

- Старообрядці: біля 100 громад.

- Російська православна церква закордонна (РПЦЗ) та незалежні православні громади: разом біля 100 громад.

Всього православних: 19,3 тис. релігійних громад.

Проте, згідно даних соціологічного дослідження, проведеного «Центром соціального моніторингу» і Українським інститутом соціальних досліджень ім. Олександра Яременка (24-28 січня 2020 р.¹⁵²):

- 38,6% жителів України відносять себе до парафіян Православної Церкви України (ПЦУ), очолюваної митрополитом Єпіфанієм.

- 20,7% – до парафіян РПЦ в Україні (УПЦ Московського Патріархату), очолюваної митрополитом Онуфрієм.

- 9,8% респондентів заявили, що є греко-католиками.

- 1,4% – римо-католиками.

- 0,9% – протестантами.

- 1,5% респондентів вказали інше віросповідання.

- 4,5% заявили, що відносять себе до християн без визначення конфесії.

- 22,5% – вважають себе не релігійними.

Як бачимо, статистичні дані не відображають реальну картину, яка нині склалася в Україні серед православних віруючих. Адже соціологічні дослідження різних компаній (системно про це йдеться у дослідженнях Центру Разумкова¹⁵³) вже багато років показують практично протилежну тенденцію. А саме – майже вдвічі більшу кількість прихильників Помісної ПЦУ (а перед тим – УПЦ Київського патріархату та УАПЦ) від кількості симпатиків Московського патріархату.

¹⁵¹ Релігія. Статистичні матеріали. Звіт за 2020 р. // <https://dcss.gov.ua/statistics-2020/>

¹⁵² Соціологічна асоціація України. Інформаційні вибухи січня: реакція громадської думки // https://sau.in.ua/app/uploads/2020/02/Freq_Express_01_2020_02.pdf

¹⁵³ Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000-2020рр. (інформаційні матеріали). К.: Центр Разумкова, 2020. (https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_religiya.pdf)

Серед католицьких напрямів домінує Українська греко-католицька церква (УГКЦ): 3,5 тис. громад (та ще 450 громад і 20 монастирів – у Мукачівській єпархії), 105 монастирів, понад 2 тис. недільних шкіл.

– Римсько-Католицька Церква – 950 громад, 112 монастирів, 390 недільних шкіл.

– Вірмено-Католицька Церква в Україні – 4 громади.

Всього католицьких громад: 4,9 тис. громад

Протестанти:

– Всеукраїнський союз об'єднань Євангельських християн-баптистів: 2,5 тис. громад. (1,3 тис. недільних шкіл). Всього баптистських релігійних громад різних напрямів в Україні нараховується біля 2,9 тисяч.

– Українська Церква Християн віри євангельської – 1,7 тис. громад (1,1 тис. недільних шкіл). Всього релігійних громад різних напрямів християн віри євангельської та євангельських християн в Україні нараховується біля 3,2 тисяч.

– Українська уніонна конференція церкви адвентистів сьомого дня – 1,02 тис. громад (718 недільних шкіл).

– Громади харизматичного напрямку – понад 1,5 тис. громад

Всього баптистів, євангельських християн, адвентистів, лютеран, реформатів, харизматів та громад протестантського походження (напр. Свідки Єгови, яких 1 тис. громад) в Україні – понад 10 тисяч громад.

Іудеїв всіх напрямів – біля 290 громад. Найкрупніші із них:

– Об'єднання хасидів Хабад Любавич юдейських релігійних організацій України (109)

– Об'єднання юдейських релігійних організацій України (68)

– Релігійні організації прогресивного юдаїзму (42)

Мусульман всіх напрямів – біля 265 громад. Найкрупніші із них:

– Духовне управління мусульман України (124)

– Духовний управління мусульман України «Умма» (25)

Буддистів різних напрямів – 64 громади.

Особливістю розвитку релігійної ситуації в Україні є наявність потужних міжконфесійних і міжцерковних об'єднань церков і релігійних організацій. Деякі з них з'явилися з ініціативи влади, деякі – через самоорганізацію. Найавторитетнішим об'єднанням нині є «Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій» (ВРЦіРО), створена у 1996 р. з ініціативи тодішнього Президента України Л.Кучми. Кілька років вона розвивалася фактично як дорадчий орган при Державному комітеті у справах релігій. Згодом голова комітету був виведений із її складу і ВРЦіРО розпочала самостійну діяльність. Нині до складу ради входять¹⁵⁴:

1. Всеукраїнський Союз Церков Євангельських християн – баптистів (ВСЦ ЄХБ). Валерій Антонюк – голова Союзу.

2. Духовне управління мусульман України (ДУМУ). Ахмед Тамім – голова ДУМУ, Верховний муфтії.

¹⁵⁴ Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій. Офіційний сайт // <https://vrciro.org.ua/ua/council/members>

3. Закарпатська реформатська церква (ЗРЦ). Олександр Зан-Фабіан – єпископ.

4. Німецька Євангелічно-лютеранська церква України (НСЛЦУ). Павло Шварц – єпископ.

5. Об'єднання іудейських релігійних організацій України (ОІРОУ). Яків Дов Блайх – президент Об'єднання, головний рабин.

6. Православна Церква України (ПЦУ/УПЦ). Митрополит Епіфаній Думенко – Предстоятель, Митрополит Київський і всієї України.

7. Римсько-Католицька Церква в Україні (РКЦ). Представник єпископ Віталій Кривицький – єпископ Київсько-Житомирський.

8. Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ). Архієпископ Святослав Шевчук – Верховний Архієпископ Києво-Галицький.

9. Українська Євангельська Церква. Олександр Зайцев – старший єпископ.

10. Українська єпархія Вірменської Апостольської Церкви (УЄ ВАЦ). Єпископ Маркос Оганесян.

11. Українська Лютеранська Церква (УЛЦ). Єпископ В'ячеслав Горпинчук.

12. Українська ПЦ (Московський патріархат). Митрополит Онуфрій Березовський. Предстоятель. Митрополит у Києві.

13. Українська Уніонна Конференція Церкви адвентистів сьомого дня (УУК ЦАСД). Станіслав Носов – президент.

14. Українська Християнська Євангельська Церква (УХЄЦ). Падун Леонід – старший єпископ.

15. Українська церква християн віри євангельської (УЦХВС). Паночко Михайло – старший єпископ.

16. Українське Біблійне Товариство (УБТ). Григорій Комендант – президент.

Окрім ВРЦіРО, із січня 2017 р. в Україні діє Всеукраїнська Рада Релігійних Об'єднань (ВРРО). До її складу входять:

1. Духовне управління мусульман України «УММА». Саїд Ісмагілов, муфтії.

2. Релігійне Об'єднання Громад Прогресивного Іудаїзму України. Олександр Духовний, Головний Рабин України та Києва.

3. Національні Духовні Збори Бахаї України. Алла Баранова, секретар Зборів.

4. Апостольська Православна Церква в Україні. Митрополит Стефан Негребецький. Предстоятель. Об'єднання Синів і Дочок України Рідної Української Національної Віри. Михайло Марченко, заступник голови.

5. Всеукраїнський Буддійський Центр «Махасангха Ніппондзан Мьоходзі». Триліс Сергій. Голова Центру.

6. Центр громад свідомості Крішни в Україні. Олександр Плис (Абхинандана дас), ректор Київської духовної Академії Центру громад свідомості Крішни.

7. Асоційований член – Апостольська ортодоксальна церква. Митрополит Віктор Веряскін. Предстоятель.

Окрім названих, в Україні діють також й інші міжцерковні об'єднання, серед яких можна відзначити: Наряду представників християнських Церков України; Ряду Євангельських Протестантських Церков України; Українську міжцерковну раду; Всеукраїнську Ряду Християнських Церков; Ряду представників Духовних управлінь і центрів мусульман України та ін. Проте ці ради діють не системно,

інколи не збираються по кілька років, фактично не роблять публічних заяв чи спільних акцій.

На обласному рівні у цьому напрямі працюють створені за ініціативою республіканських чи місцевих керівників органів влади регіональні Духовні ради. Проте такі Ради працюють не у кожній області, а багато із цих створених рад функціонують формально – часто лише як реакція на ті чи інші ініціативи місцевих владних інституцій.

Загальною проблемою міжконфесійних рад в Україні є відсутність координаційної роботи між ними. З іншого боку, відчувається пріоритетність владних органів у спілкуванні з міжконфесійними радами. Фактично діалог влади ведеться лише з однією радою – ВРЦіРО. Лише їх представників запрошують на офіційні заходи різних рівнів, нагороджують тощо. Проте ВРЦіРО уже багато років існує практично у закритому режимі – входження нових членів (наприклад, із протестантських, мусульманських, іудейських тощо, об'єднань) фактично унеможливує принцип консенсусу. Будь-який член Ради може заблокувати прийняття будь-якого рішення.

Однією із проблем розвитку релігійного середовища в Україні вважаємо недостатність, а часто й ігнорування, роботи із діаспорними релігійними центрами та інституціями. І хоча цій роботі сприяють норми чинного законодавства (статті 29-30 ЗУ «Про свободу совісті і релігійні організації», де йдеться в т.ч. і про «сприяння участі релігійних організацій у міжнародних релігійних рухах, форумах, ділових контактах із міжнародними релігійними центрами та зарубіжними релігійними організаціями»), проте діяльність чиновників у виконанні цих норм законодавства не має системного характеру.

Певна активність чиновників та громадських організацій у роботі із діаспорними православними релігійними інституціями спостерігалася у часи боротьби за конституювання Помісної Православної Церкви України. Проте у подальшому активність у цьому напрямі була обмежена (проте не припинена). Адже Константинопольська ПЦ вважає, що православні громади, які діють поза «канонічними територіями» Помісних ПЦ, є у юрисдикції саме Вселенського патріарха.

Представники інших церков і релігійних організацій намагаються не втратити зв'язок із діаспорними релігійними організаціями. Ми можемо констатувати, що наразі найкраще цей напрям відпрацьовано в УГКЦ та протестантських церквах. Зокрема, наприклад, у Хорватії спостерігається активні контакти представників Посольства України із місцевими главами церков,¹⁵⁵ місіонерська робота українців-протестантів¹⁵⁶ та греко-католиків, зустрічі глави УГКЦ із посольськими працівниками¹⁵⁷ та його візитації тощо. Адже УГКЦ віддавна має

¹⁵⁵ Див., напр.: Посол України Олександр Левченко зустрівся з главою греко-католицької церкви в Хорватії // <https://croatia.mfa.gov.ua/news/11792-posol-ukrajini-oleksandr-levchenko-zustrivsiya-z-glavoju-greko-katolicykoji-cerkvi-v-khorvatiji>

¹⁵⁶ У Хорватії місіонери з України служать в місцях, де найскрутніша духовна ситуація // http://www.chve.org.ua/horvatiya_23-09-19/

¹⁵⁷ Глава УГКЦ провів зустрічі з послами Хорватії та Словаччини // <https://ugcc.church/>

тісні контакти із Греко-Католицькою Крижевецькою єпархією у Хорватії, а також контакти з Римсько-Католицькою Церквою Хорватії.

Однією із проблем розвитку внутрішньоправославних відносин в Україні є проблема витрактування історії розвитку тут православної церкви. Передусім – Київської митрополії до входження її у Московський патріархат, а також історії автокефалії в Україні у ХХ ст. Зокрема звідки взялася ідея Помісної Української ПЦ у наш час?

В осмисленні Помісності православ'я в Україні ми повинні виходити із кількох базових тез:

1. Боротьба українців за свою Помісну ПЦ відповідає всім канонічним засадам православного віровчення і практики (34 Ап. пр., 17 пр. IV Всел. Соб., 38 пр. VI Всел. Соб. – «устрій церковних справ повинен відповідати політичним і громадським формам»). Коли є Помісна православна церква (а такою нині є ПЦУ), то, за канонами, всі інші православні Церкви знаходяться на «чужій канонічній території». Маючи однакові титулування єпископату та назви єпархій, вони тим самим порушують канони. Відтак постає питання «канонічності» статусу УПЦ МП в Україні (прихована неканонічність). Константинопольський патріархат позбавив права митрополита УПЦ МП Онуфрія мати титул «Митрополита Київського і всієї України», бо є вже Помісна Церква із Предстоятелем з таким же титулуванням. Тому він – «митрополит Московського патріархату у Києві».

2. Наступною тезою є той факт, що Константинопольський патріархат ніколи не визнавав анексію Київської митрополії Московією. Вперше це чітко прозвучало ще у Томосі Православної церкви в Польщі. Пізніше ця ідея звучала у листі Вселенського патріарха Димитрія до Московського патріарха Алексія II (1991 р.) та заяві офіційного представника Вселенського патріарха архієп. Всеволода Майданського (2005 р.), у яких вказується, що Константинополь визнає канонічні межі Московського патріархату так, як вони були у 1589 р. (час надання Московському митрополиту титулу патріарха). Київської митрополії тоді у цих межах не було.

3. Ідея конституювання Помісної ПЦ України розпочалася із діяльності Всеукраїнської православної церковної ради (ВПЦР, створена у листопаді 1917 р.). Саме ВПЦР уперше висунула ідею апеляції до арбітражу Константинополя щодо врегулювання статусу Київської митрополії, зокрема розгляду питання правомірності зміни її юрисдикції.

4. Важливим для історії церкви є діяльність гетьмана П.Скоропадського та Директорії УНР (С.Петлюра). Закон «Про вищий уряд Української Автокефальної Православної Церкви» (1.01.1919) декларував, що «Верховна церковна влада в Україні мала належати Всеукраїнському церковному собору, незалежному від Москви».

5. Новим етапом було проголошення 5 травня 1920 р. у Києві церковної автокефалії. Перший Всеукраїнський Церковний Собор (1921 р.) обрав ієрархію

УАПЦ та завершив організаційне оформлення Української Автокефальної ПЦ (УАПЦ) митрополита Василя Липківського.

6. Важливим етапом було також відродження автокефальної ідеї в Україні в роки Другої світової війни та існування українських автокефальних церков в діаспорі.

7. Активне відродження УАПЦ в Україні у 1989–1990-х рр. стало вагомим фактором, що сприяв перемозі ідеї політичної незалежності (референдум 1991 р.).

8. Заходи із відзначення 2000-річчя Різдва Христового стали поштовхом до проголошення Л.Кучмою «помісності православ'я» однією із пріоритетних ідей у гуманітарній сфері (навіть «заповітною мрією»). Помилка Л.Кучми (як і його спадкоємців на посаді) – намагання використовувати адмінресурс, а не просвітницьку та інформативну складову.

9. Питання помісності не викликало заперечення і в УПЦ МП. Навіть учасники самозваного Архирейського Собору у Харкові 27.05.1992 у листі до Президента Л.Кравчука писали, що вони одностайно «схвалюють і підтримують устремління української православної пастви до повної незалежності», і здійснити заходи, щоб вирішити «це життєве питання нашої Церкви».

10. Новий етап ідеї Помісності – за президентства В.Ющенка. Проте не було реальних й ефективних дій, а згодом почалося «загравання» із УПЦ МП. Тому навіть залучення до цього процесу Вселенського патріарха було приречено на невдачу – надто багато було декларативності, розпорошеності. У 2008 р. на перешкоді до Томосу стояли не лише адепти Московського патріархату, але й не бажання патріарха Філарета відмовитися від патріаршества. У 2008 р., як і в 2018 р., Вселенський патріарх пропонував цілком логічний статус автокефальної митрополії. Іншою ключовою умовою Фанару було об'єднання УПЦ КП та УАПЦ.

11. Практичні кроки із конституювання Помісної ПЦ України розпочалися у часи президентства П.Порошенка. У цьому його діяльність була суголосна із позицією Голови ВР України А.Парубія та Прем'єр-міністрів А.Яценюка й В.Гройсмана. Тема конституювання Помісної ПЦУ фактично залишалася постійно актуалізованою у 2014-2018 роках. Українські офіційні та не офіційні делегації стали частими гостями резиденції Вселенського патріарха (А.Парубій – 19.11.2016; В.Гройсман – 15.03.2017 та ін.).

12. Питання Помісної Православної Церкви в Україні – це питання національної безпеки і виживання країни в умовах російської агресії (військової, ідеологічної, духовної, культурної тощо). Повну залежність УПЦ МП від московського центру засвідчує як Статут Московського патріархату (розділ X), так і Статут власне УПЦ МП (розділи I-V). Адже якісна зміна православ'я в Україні відкриває можливості для цілісного розвитку тут православ'я, зміцнення державності, відновлення ментальності українського народу. Бо саме через церкву українцям нав'язана інша ментальність, інше сприйняття культури і навіть чужі народні традиції.

Становлення Помісної церкви в Україні важливо також і в силу того, що православ'я нині стає основою нової ідеології Москви. Адже Росія розробляє

не лише проект «русского міра» як захисту своїх геополітичних інтересів. Паралельно розвивається проект Росії як «Катехона», тобто «останнього оплоту світу від диявола і його матеріальних діянь на Землі» (Росія – рятівник світу від бездуховності і «сатанинського розгулу» Заходу)¹⁵⁸.

Саме на базі «духовних цінностей православ'я» («скреп») В.Путін будує свою нову пострадянську й антизахідну політику. Ця нова «культурна політика», заснована на іконах, мощах святих, церквах і монастирях, фактично перетворилася на «духовну службу безпеки», оскільки відбувається злиття державних інституцій і православної церкви. Православ'я стає «міністерством пропаганди», складовою «релігійної дипломатії».

Наскільки Росія є «православною»? Соціолог із Англії Грейс Дейві (Grace Davie)¹⁵⁹ запропонувала визначення щодо такої віри: «належать, але не вірять». На відміну від західних європейців, які «вірять, проте не належать». Соціологічні дослідження, зокрема центру «Левада», давали число православних у Росії на рівні 8%, а практикуючих – на рівні 1% (достатньо порівняти масштабність святкування Різдва чи Пасхи у Москві та Києві).

Фактично нині активно відроджується політика царської імперії у XIX ст., коли царі активно будували православні храми у багатьох європейських країнах (Італія, Німеччина, Франція тощо). Зокрема в Парижі Росія побудувала у 2017 р. «російський православний духовний центр» (початкова школа, виставковий простір, зона відпочинку, собор Св. Трійці висотою 37 метрів). На це витрачено 170 млн. євро.

Росія також фінансувала реставрацію Собору св.Миколи Чудотворця в Ніцці (понад 15 млн. євро). Патріарх Кирило у Лондоні освятив Успенський кафедральний собор. На різноманітні проекти на Афоні Росія витратила біля 1 млрд. дол. США. Метою «афонської» політики В.Путіна було переконати світ у тому, що Росія вже «1000 років перебуває на Афоні» (у 2016 р. намагалися святкувати це «тисячоліття»). У Румунії росіяни частково фінансували Кафедральний собор у Бухаресті. У сербській столиці лише мозаїка, призначена для храму Св.Сави у Белграді, обійшлася Газпрому у 4 млн. євро. Приклади можна продовжувати. Цією діяльністю Москва ніби то намагається «повернути Захід у лоно християнства». Щоб Західна Європа стала територією християнської місії, кремлівські стратеги намагаються «побудувати тисячу православних церков у Західній Європі». Тобто фактично у кожному місті, що налічує 100 тисяч жителів, має бути московський храм (резидентура?).

У 2003–2007 рр. був здійснений один із найбільш коштовних для Росії проект – об'єднання Московської патріархії із Російською ПЦЗ Закордонною.

¹⁵⁸ Дербисов Акказ. Путин делает Россию христианским центром Европы – взгляд с Запада. Ведя идеологическую борьбу с Западом, Путин делает ставку на православное христианство // <https://365info.kz/> Електронний ресурс. https://365info.kz/2017/06/putin-delaet-rossiyu-hristianskim-tsentrom-evropy-vzglyad-s-zapada/?fbclid=IwAR09nsjFe0WtMR2As0bLx_IOkid21KdXZhJbBuVL9l6GdNQaC5eRcJGa_E

¹⁵⁹ Grace Davie, professor. Religion in Public Life: Levelling the Ground. London: Theos, 2017.

Московські чиновники і силовики отримали доступ до десятків монастирів та іншої нерухомості по всьому світові. Тому, з огляду на ці багаторічні зусилля із будівництва «дипломатії мощів», стає зрозумілим, чому отримання Томосу для ПЦУ В.Путін вважає найбільшим провалом російської зовнішньої політики.

Символічно, що після Синоду Константинопольського патріархату (9-11 жовтня 2018 р.), де було скасовано «зобов'язання Синодального листа 1686 року, ... який надавав у порядку ікономії право Патріарху Московському висвячувати Київського митрополита»¹⁶⁰, вже 12 жовтня 2018 р. В.Путін скликав екстрене засідання Ради Нацбезпеки і оборони РФ для обговорення «українського питання». А 15 жовтня 2018 р. Синод Російської ПЦ на засіданні у Мінську, розірвав свхаристійне спілкування з Константинопольською ПЦ.

Чому ПЦУ так небезпечна для Московського патріархату?

Небезпека, яку несе для «російського імперського проекту» українська автокефалія, комплексна і включає в себе кілька аспектів: внутрішньоцерковний, міжцерковний, міждержавний. Поділ між ними часто умовний, проте кожен із них має свою специфіку.

Внутрішньоцерковний аспект стосується проблем:

- зміни датування і періодизації розвитку Московської ПЦ (втрата п'яти століть церковної історії, визнання фактів присвоєння чужих канонічних територій – Крим і Причорномор'я, Бессарабія, Молдова, Естонія, частина Фінляндії тощо);
- суттєвого зменшення кількості парафій (загальні втрати з часом можуть сягати третини кількості громад Моспатріархії в Україні);
- запуску т.зв. «ланцюгової реакції», коли Молдова, Білорусія, Казахстан тощо, можуть повторити шлях України;
- поповнення церковних кадрів (значна частина православного кліру на теренах Росії і донині є походженням з України);
- звуження ринку збуту церковної утварі та інших предметів церковного вжитку (зменшення доходів Московської патріархії).

Міжцерковний аспект базується на іміджевих втратах Моспатріархії, яка із однієї із найбільших і найбагатших Церков православного світу стане посередньою інституцією. Крім того, на православній арені з'явиться потужний гравець (ПЦУ), яка об'єктивно буде союзником Константинополя.

Із попереднім аспектом тісно пов'язані іміджеві втрати світського Кремля у міждержавних стосунках, особливо із т.зв. «православними» країнами (де більшість населення – православні)¹⁶¹. Наприклад, уже зараз відчутно зіпсувалися відносини Росії із Грецією (аж до блокування видачі віз). На черзі об'єктивне ускладнення відносин з іншими країнами, які підтримують позицію Варфоломія в українському питанні або виступають проти нав'язуваної Кремлем теорії

¹⁶⁰ Комюніке Синоду Константинопольської ПЦ від 11.10.2018 // Саган О. Православна Церква України: конституювання та перспективи розвитку. К., 2019. с. 85-86.

¹⁶¹ В.Путін полагает, что российскую безопасность укрепляют ядерное оружие и православие // Православие.RU. 2007, 01 февраля / <http://www.pravoslavie.ru/news/20667.htm>

«русского міра».

Усі згадані чинники загалом значно послаблюватимуть вплив Росії на релігійні, політичні чи навіть економічні процеси не лише в Європі, але й у світі загалом. Привабливість «русского міра» у разі зменшиться не лише в Україні, але й у інших країнах світу. Відтак геополітичні амбіції В.Путіна та його помічників об'єктивно змушені будуть корегуватися та знаходити нові форми роботи із віруючими.

Однією і таких форм коригування у православної Церкві є пошук «власного шляху» як форми рівновіддалення від ліберального і консервативного напрямів богослов'я й церковної практики. Фактично уже почалося створення концепту «єдиноїстинного православ'я», що у розвитку може призвести до т.зв. «вірменського» церковного сценарію – оголошення лише своєї Церкви «єдиноспасительною» і в цьому аспекті безальтернативною (бо інші відпали від «чистоти православної віри») для росіян¹⁶².

З проблемою Помісної ПЦ тісно пов'язана й інша проблема, яка нині має значний резонанс в українському суспільстві. Йдеться про визнання УГКЦ як патріархату. Адже у Києві існує «патріарший собор», функціонує «патріарша курія». У ЗМІ Верховного Архієпископа Києво-Галицького Святослава Шевчука часто називають патріархом. Проте до становлення ПЦУ ідея патріархату УГКЦ не мала жодних перспектив для втілення.

Із конституюванням ПЦУ відбулося зміщення осі «Ватикан-Москва» на вісь «Ватикан-Київ». Відтак завершилося спекулювання Московською патріархією темою «канонічних територій» – статус самої УПЦ МП нині у Вселенському православ'ї витрактовується як «прихована неканонічність». У цьому ракурсі підтримка вірянами УГКЦ ідеї православної Помісності уже не виглядає дивною чи не логічною.

Певним фактором протидії такій підтримці стала т.зв. «Гаванська декларація» (підписана Московським патріархом Кирилом і Папою римським Франциском 12.02.2016). Фактично Папа Франциск визнав провал унії як методу досягнення єдності. Багато українських науковців і релігійних діячів засудили декларацію, вважаючи її зрадою українських інтересів. Розкритикував декларацію і предстоятель УГКЦ Святослав – на його думку, пункти, які стосуються України і УГКЦ зокрема, викликали більше питань, ніж відповідей¹⁶³.

Проте Декларація мала і несподіваний відгук і в середині Московського патріархату. Єпископ УПЦ МП Лонгин (Жар) заявив¹⁶⁴, що спільна

¹⁶² Лударос Андреас, головний редактор грецького сайту Orthodoxy.info. Самоізоляція Російської церкви – те, що має великі шанси стати реальністю // Укрінформ. Електронний ресурс / <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2564442-andreas-ludaros-golovnij-redaktor-greckogo-sajtu-orthodoxyinfo.html>

¹⁶³ Пункти декларації, що стосуються України та УГКЦ, у Патріарха Святослава викликали більше запитань, ніж відповідей // РІСУ. Електронний ресурс. / https://risu.ua/punkti-deklaraciji-shcho-stosuyutsya-ukrajini-ta-ugkc-u-patriarha-svyatoslava-viklikali-bilshe-zapan-nizh-vidpovidey_n78264

¹⁶⁴ В УПЦ (МП) бунт: єпископ Лонгин (Жар) закидає Патріарху Кирилу відступництво

декларація Папи і Кирила носить єретичний характер і відмовився поминати патріарха Кирила на літургіях. Зустріч і декларацію засудив також «Союз русского народа», представники якого вважають порушенням православних канонів зустріч патріарха Кирила із Папою Римським.

Існує нині в Україні і проблеми із самовизначенням деяких протестантських церков в Україні. Зокрема наявності т.зв. «азійського» вектору розвитку і опозиція до нього у середовищі більшості євангельських церков. Важливою і водночас складною проблемою залишається й комерціалізація та «апостолізація» харизматичного євангельського руху. Адже деякі церкви фактично стають фінансовими проєктами. Передусім йдеться про Сандея Аделаджу («Посольство Боже») та про Володимира Мунтяна «Духовний центр «Відродження». Окремим протестантським напрямом притаманно також надмірне зацікавлення політикою – наприклад, доктрина Олексія Ледяєва (церква «Нове покоління»).

Висновки:

1. Нинішні глобалістські плани Кремля передбачають активне використання православного чинника у політичних цілях. Православ'я у Російській Федерації фактично стає «міністерством пропаганди», складовою «релігійної дипломатії». Це завдає значного деструктивного впливу на розвиток Московського патріархату та Вселенського православ'я загалом.

2. Визнання Православної Церкви України зустрічає жорсткий опір у москвофільських політиків і церковних діячів, оскільки цей процес безпосередньо впливає на глобальні завдання, які ставить перед собою московське керівництво. Саме тому отримання ПЦУ Томосу московське керівництво вважає крупним провалом російської зовнішньої політики. Тому суто церковна і, з еклезіологічної точки зору, формальна подія (визнання ПЦУ) стає причиною суттєвого погіршення відносин Російської Федерації з країнами, православні церкви яких визнали ПЦУ.

3. Конституювання ПЦУ стає і шансом для УГКЦ у справі отримання статусу патріархату, оскільки знімає суттєву перешкоду у цьому процесі – можливість Московського патріархату блокувати цей процес (оголошувати Україну своєю «канонічною територією»). Тому у церковній геополітиці відбулося зміщення осі «Ватикан-Москва» на «Ватикан-Київ».

Алла Атаманенко,

доктор історичних наук, професор

Науково-дослідний центр «Інститут досліджень української діаспори імені професора Любомира Винара» (Острог, Україна)

ПУБЛІЧНА ТА КУЛЬТУРНА ДИПЛОМАТІЯ УКРАЇНЦІВ ХОРВАТІЇ

Метою дослідження є характеристика діяльності української громади Хорватії зі встановлення та розвитку українсько-хорватських відносин, ознайомлення населення країни перебування з культурою та історією України, її минулим та сьогоденням, промоції України, її культури та її традицій. Діяльність в цьому напрямі представників діаспор різних держав вже давно стала об'єктом досліджень зарубіжних та українських вчених. Українські дослідники протягом низки років вивчають подібні дії українців та осіб українського походження в країнах світу.

В статті висвітлено зміст явища публічна чи громадянська/громадська дипломатія та на основі цього визначено основні складові роботи української громади на теренах Хорватії, які можна віднести до цього напрямку.

Ключові слова: *українці Хорватії, публічна дипломатія, громадянська дипломатія, закордонне українство.*

120 років на теренах колишньої Югославії живуть вихідці з України. Вони підтримують власну мову та ідентичність, зберігають особливості національного фольклору, кухню, традиції, мову, обряди. Вважається, що українська діаспора на цих теренах є однією з найдавніших українських діаспор світу. Частина нащадків вихідців з України відносить себе до українців, частина – до русинів. Протягом довгого часу співіснування між представниками обох ідентичностей виникали певні непорозуміння, але в публікаціях можна простежити і прояви співпраці. Втім, сьогодні під впливом активізації роботи промоторів політичного русинства процес розколу, на жаль, поглиблюється.

Для означення сутності діяльності хорватських українців у сфері публічної дипломатії справедливим є вислів «амбасадори країни свого походження та опора для країни проживання», що прозвучав під час зустрічі з громадою, про що свідчить інформація на сайті Посольства України в Хорватії.

Метою дослідження є розглянути діяльність українців у Хорватії, яка може характеризуватись як публічна/громадська/громадянська дипломатія. Джерелами

слугують Інтернет-ресурси (інформаційні повідомлення, сторінки громадських організацій в соціальних мережах, інформація на сайті Посольства України в Хорватії тощо). Про такі події згадують їх учасники у публікаціях наукового та науково-мемуарного характеру. Останні з точки зору інформативності та через безпосередню залученість їх авторів, на нашу думку, можна вважати історичним джерелом.

Проблематика перебування українців у Хорватії та українсько-хорватських зв'язків протягом низки років цікавить дослідників з різних країн. Важливо, що в українській науці сформувалось гроно вчених, які вивчають різні аспекти життя та діяльності нащадків вихідців з українських земель у Хорватії. Серед них найпомітнішими дослідниками вважаємо В. Власенка, О. Гулу, М. Нагірного, О. Рум'янцева, Г. Саган. Такі праці є в доробку багаторічного професора Загребського університету св. пам. Є. Пашенка, відомого словацького дослідника українського походження М. Мушинки (частина його досліджень пов'язана із вивченням проблеми опосередковано, через вивчення наукового доробку відомого українського славіста В. Гнатюка), хорватської дослідниці Здравки Злоді та ін. Українознавство стало основою наукової роботи кафедри українознавства Загребського університету, де вивчаються й різні аспекти, пов'язані із вивченням українсько-хорватських зв'язків. Діяльність кафедри активно підтримували і підтримують співробітники Посольства України в Хорватії.

Публікації про закордонних українців Хорватії є різноформатними (статті на сторінках наукових видань України та інших країн, монографії, збірники матеріалів наукових конференцій тощо). Приємно відзначити, що до процесу наукового дослідження активно долучається й українська громада Хорватії.

У спеціальних тематичних збірниках «Українці Хорватії. Матеріали і документи» за редакцією с. Бурди, три книги яких були видані у 2002, 2020 та 2021 рр., зібрано змістовні публікації багатьох провідних дослідників українсько-хорватських взаємин з України та Хорватії. У 1990-х рр. громадою видавались книги з власної, в т.ч. й новітньої, історії [1, с. 171]. Зауважимо, що в цих дослідженнях також можна знайти факти, які є проявом громадської/публічної дипломатії хорватських українців.

Права представників громад в кожній країні колишньої Югославії, в т.ч. й етнічних груп Хорватії визначаються внутрішнім законодавством щодо етнічних меншин. В залежності від можливостей, обумовлених цим фактором, а також суспільно-політичними обставинами діяльності, пов'язаними із особливостями соціокультурного середовища країни перебування, представники громади можуть діяти для покращення її суспільного та культурного життя, а також через контакти із оточуючим суспільством знайомити його з історичною батьківщиною. Знайомство з Україною населення країни перебування набуло особливої актуальності з початком російської гібридної агресії проти нашої держави, потреби популяризації України в світі, створення її позитивного образу.

Водночас у сучасному світі значно зросла роль діаспор як суб'єктів міжкультурної взаємодії. Здібність діаспор впливати на формування громадської думки щодо країни-донора, сприяти встановленню зв'язків із урядовими

структурами, політичними силами, між науковими інституціями, спричиняти посилення взаємодії культур, створення позитивного образу країни обумовлює зростання зацікавлення співпрацею держав-донорів з громадськими організаціями власних діаспор. Не є винятком тут і взаємодія України із закордонними українцями, в т.ч. і в Хорватії.

Теоретичні основи політики держави, скерованої на створення власного позитивного образу в свідомості населення інших та власної країни, в світі розроблялись протягом багатьох років. Зокрема поняття «публічна дипломатія», яке водночас, пов'язує із поняттям «м'якої сили» одними з перших розробляли американські дослідники та політики-практики Дж. Най (мол.) та Е. Галіон. Сьогодні дослідження, в яких на теоретичному рівні осмислюються явища, які стоять за цим поняттям, є доволі чисельними, а саме воно часом набуває нових семантичних значень. Публічна дипломатія (за визначенням «Української дипломатичної енциклопедії») – це міжнародна діяльність, спрямована на публічне представництво інтересів держав або легітимних інституцій (урядових установ, недержавних громад, організацій та окремих індивідів) у міжнародних відносинах. Публічна дипломатія також визначається як діяльність офіційних урядових установ, спрямована на формування міжнародного комунікативного середовища з метою позитивного сприйняття й розуміння зовнішньої політики держави та протидії негативному позиціонуванню [2, с.384]. Не вдаючись у теоретичні розміркування щодо змісту явища, відзначимо два основних моменти щодо публічної дипломатії, які визначають суть нашого дослідження. Перший – що суб'єктами, які здійснюють взаємодію з громадськістю іншої країни, можуть бути як державні установи, так і недержавні інституції та організації, в т.ч. й діаспорні. Другий – саме тому, що серед суб'єктів дослідники відзначають і діаспори, а серед видів публічної дипломатії поруч із культурною, спортивною, гастрономічною / кулінарною, цифровою, науковою, гуманітарною, експертною, освітньою, міською тощо представлена і публічна дипломатія діаспори або діаспорна дипломатія. При цьому слово «дипломатія» варто сприймати як різновид позитивної взаємодії між суб'єктами, а також враховувати, що діяльність діаспори може містити в собі елементи наукової, експертної, культурної, гастрономічної та ін. різновидів дипломатії. В цілому це є підтримкою інтересів держави походження, промоція її культури, мистецтва, в т.ч. й етнічного, народного, етнічної кухні та ін. представниками діаспор.

Розвиток діаспорної дипломатії можливий із залученням недержавних акторів, якими є громадські організації діаспор, окремі їх представники. Позитивом такої дипломатії є можливість взаємодії не лише на інституційному, а і на міжлюдському рівні. Тому дехто з дослідників пропонує називати публічну дипломатію громадянською (громадською) дипломатією, саме так перекладаючи слово «публічна» (від англ. Public Diplomacy). Особливо успішною діяльністю, скерованою на промоцію країни походження, є за умови поєднання зусиль держави (в нашому випадку – України) та громад і їх представників.

Цілі діяльності організацій діаспори можна в цілому поділити на дві основні: 1) збереження власної ідентичності та цілісності громади, відстоювання власних

інтересів та 2) підтримка країни походження індивідуумів або їхніх предків в різних формах. Зауважимо, що в певних видах діяльності досягаються одночасно обидві цілі.

Українська громада Хорватії офіційно визнана національною меншиною і є відносно невеликою. с. Бурда докладно в доповіді, представленій на XI Світовому конгресі українців (Київ, листопад 2018 р.) [4], простежуючи дані переписів населення 1991, 2001 та 2011 рр., відзначає її поступове зменшення від 2494 до 1878 осіб [4, с.265], що може бути пов'язаним із асиміляцією. Більшість складає «стара» громада – нащадки українців, що переселялись до Хорватії у попередні часи, меншість – радянські та сучасні переселенці, переважно представниці шлюбної міграції, сьогодні – й трудові мігранти, кількість яких, за умов наявності громадянства, можливо, виявить перепис населення, який має відбутися найближчими роками. Права української меншини є врегульованими низкою законодавчих актів, її представники беруть участь у державному управлінні на місцевому та регіональному рівні. Хорватія як країна ЄС підтримує права представників української національної меншини та її організацій. На сучасному етапі центральною організацією хорватських українців є Українська громада в Республіці Хорватія, хоча є й організації, які до неї не входять [4, с.268].

Проаналізувавши джерела та дослідження, базовані на вивченні часописів та інших джерел українськими дослідниками можна виокремити прояви діаспорної (громадянської) дипломатії. Так, можна вважати такими низку явищ, що згадуються в роботах М. Нагірного. Одним із перших є підтримка хорватської державності під час подій хорватсько-сербського протистояння 1990-х рр., коли русинсько-українська меншина підпала під дискримінацію і переслідування з боку сербів, але її представники воювали на боці хорватської армії [7], маючи втрати загиблими і пораненими [5, с.228]. Створений у вересні 1991 р. Союзом русинів і українців Кризовий штаб налагодив співпрацю з хорватським парламентом, скерувавши свого представника (Славка Бурду) до Комісії з захисту і рівноправності національностей Республіки Хорватія при Саборі (хорватському парламенті) [6, с.176-177].

Українці Хорватії постійно приділяють значну увагу розвитку культури та мистецтва (тут у низці міст діють культурно-мистецькі товариства), що одночасно є як інструментом збереження національної / етнічної ідентичності, запобіганню асиміляції, так і сприяє формуванню уявлення у хорватському суспільстві про українські традиційні культуру і мистецтво. Крім того, організовані громадою щорічні заходи із залученням не лише українців: проведення вже історичних «Петровського дзвону», «Винковацької осені», виступи фольклорних колективів під час святкування Дня державності Хорватії та інших свят теж не лише зберігали ідентичність громади, а й давали можливість знайомства з українською культурою. Обмін між Україною та Хорватією виступами пісенно-танцювальних колективів сприяв ознайомленню «материкових» українців серед іншого і з хорватською пісенною творчістю.

Часописи громади або публікації в них хорватською мовою, з одного боку, могли сприяти асиміляції, з іншого – ознайомленню також і хорватської

громадськості із життям української меншини, з історією та літературою України, з історією хорватсько-українських міждержавних і недержавних відносин.

Знайомству хорватського суспільства з українською культурою, світоглядними засадами української людини сприяла і діяльність літературних організацій, зокрема, в попередні роки – Союзу письменників Союзу русинів і українців Хорватії.

Важливою є й реалізована представниками діаспори науково-експертна дипломатія, зміст якої є у створенні та поширенні наукових досліджень, що розкривають зв'язки між двома народами. Яскравим прикладом тут є діяльність хорватського журналіста українського походження Сергія Бурди, який з початком російської гібридної війни публікував роботи про Україну в хорватських виданнях *Jutarnji list*, *Glas Slavonije*, *Index*, *Dnevno*, де давав відповіді на актуальні питання щодо України. Крім того, він підготував і видав книги «Голодомор 1932-1933 років» (2003), «НАТО та Україна» (2006). Важливим з точки зору промоції України стала його монографія «Історія України» (2009), в якій автор спростував для хорватського читача історичні міфи та стереотипи, створені імперськими історіографіями сусідніх народів [3].

Українці Хорватії активно долучались до поширення діяльності Хорватсько-українського товариства. Крім того, як свідчить с. Бурда, вони сприяють формуванню місць пам'яті, пов'язаних із Україною, на теренах Хорватії: встановили три пам'ятники і дві меморіальні дошки (на честь 100-річчя переселення до Хорватії та 80-річчя від дня заснування там «Просвіти»), а також меморіальний камінь українсько-хорватської дружби, пам'ятники видатним українським поетам І. Франку та Т. Шевченку [4, с.269]. До цієї справи долучаються і представники Посольства України в Хорватії. На Українській вулиці в Загребі росте привезений із Києва каштан – символ української столиці, зі встановленою пам'ятною дошкою, де на свята збираються представники української громади, залучаючи до святкувань і хорватів [7]. Проявом створення позитивного іміджу України в Хорватії стала спільна акція працівників Посольства України, які разом із представниками громади висадили кущі калини на тій же Українській вулиці в Загребі біля пам'ятника Тарасові Шевченку [8].

Таким чином, проявами сприяння формуванню позитивного образу України в Хорватії є культурна, видавнича діяльність громади, створення на збереження місць пам'яті, участь у діяльності державних органів різних рівнів, публікації в неукраїнській пресі, наукові монографії та інші публікації, які сприяють поширенню правдивої інформації про минуле та сучасне України. Хорватська держава сприяє розвиткові української громади, а остання, хоча й не є найчисельнішою національною меншиною держави, створює позитивний образ України всією своєю діяльністю. Можливо, саме тому хорватський народ з повагою ставиться до нашої держави, а голова уряду Хорватії Андрей Пленкович виступає у підтримку України на першому саміті «Кримської платформи» українською мовою [9].

Список використаних джерел та літератури

- 1.Нагірний М. Висвітлення подій хорватсько-сербської війни у виданнях русинсько-української діаспори Хорватії // Українці Хорватії. Матеріали і документи. Книга друга. Загреб, 2020, с.169-174.
- 2.Публічна дипломатія // Українська дипломатична енциклопедія: у 2 т. К.: Знання України, 2004, т.1, 760 с.
- 3.Бурда с. Внесок Сергія Бурди в розвиток українсько-хорватських взаємин шляхом публікацій про Україну // Українці Хорватії. Матеріали і документи. Книга друга. Загреб, 2020, с.276-278.
- 4.Бурда с. Сучасне становище українців Хорватії // Українці Хорватії. Матеріали і документи. Книга друга. Загреб, 2020, с.264-275.
- 5.Нагірний М. Українці на захисті хорватської державності у ХХ ст. // Українці Хорватії. Матеріали і документи. Книга друга. Загреб, 2020, с.224-230.
- 6.Нагірний М. Діяльність Кризового штабу русинів та українців Хорватії (1991 – 1993) // Українці Хорватії. Матеріали і документи. Книга друга. Загреб, 2020, с.175-182.
- 7.Українці в Хорватії: хто і як формує імідж України за кордоном. Невигадані історії // 03.04.16. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=cShq14dhhq8>
- 8.У Хорватії українці висадили кущі калини в Загребі та ще трьох містах. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/3227302-u-horvatii-ukrainci-visadili-kusikalini-v-zagrebi-ta-se-troh-mistah.html>
- 9.Прем'єр Хорватії говорить українською мовою. URL: <https://www.facebook.com/watch/?v=546966493295963>

Павло Головчук,

*письменник, журналіст, працівник культури
української діаспори в Боснії, Німеччині та Хорватії
Липовляни, Хорватія*

МИ ГОРДІ ЗА ЦЕ!

Спогад

“О, Україно!
О люба ненько,
тобі вірненько
присягнем...”

Вже не пригадую коли вперше чув ці слова з відомого вірша Миколи Вороного “За Україну”, написаного далекого 1917 року; музика – Ярослава Ярославенка. Пісня стала гимном Січових Стрільців. У нашій родині всі її співали натхненно й урочисто. У вересні 1969 р. я зробив магнітофонний запис пісні. Навіть одну стрічку осмілився надати в українській передачі по Радіо Баня Лука. Кілька тих “своїх комуністів” (які мали мінімум знання про Україну та її історію) на це покрутили “вченими” головами та сказали подібного більше не робити. У мене було виправдання: не знав, що ця пісня заборонена в ССРСР! Співали мій батько Андрій і стрийко Семион (Семань), який був у той час уже смертельно хворий (через три місяці помер). Співав він останніми силами, важко дихав, плакав... Це глибоко вкарбувалось до мого серця. Дальший текст пісні – “Все тобі, віддати в боротьбі...” був для мене родинним заповітом боротися за Неньку!

Хоч я на сторінках преси часто повертаюся до своєї молодості, є теми, які залишаються для мене священними. Їх якось незручно виводити на люди, як незручно писати про інтимні взаємини з коханою дружиною. Одною з таких тем є моя участь в українському дисидентському русі на початку 70-р років 20 століття. Несподівана смерть мого друга Петра Гроцького, про яку повідомив мене академік Микола Мушинка, змусила мене сісти за комп’ютер і розповісти про маловідомі події понад тридцятирічної давності.

Йдеться про переправу захалявної літератури з України на Захід та вклад молодих українців з тодішньої Югославії до цієї важливої справи.

Почну з того, що після нашого національного відродження в Боснії у середині

60-х років (заснування Повітової Української Культурної Ради в м. Баня Лука, відновлення наших культурно-мистецьких товариств, а, особливо транслявання українських радіопередач по Радіо Баня Лука, літні табори молоді, співпраця з русинами-українцями в Сербії, Хорватії, вільний виїзд за кордон тощо). Що ми самі почали більше цікавитися українцями в світі, а вони нами. Особливо були добрі відносини з діаспорними земляками, завдяки яким до моїх вух ввійшли слова: “захаявна література” (хаява – горішня частина чобота). Насамперед з неї попали мені до рук такі книжки: “Лихо з розуму” В’ячеслава Чорновола, “Інтернаціоналізм чи русифікація?” Івана Дзюби, “Більмо” Михайла Осадчого”, що вийшло в кількох варіантах, автобіографічний роман про репресії тоталітарного режиму в Україні, (ще 1965 р. він був перший раз засуджений), “Берег чекань” Василя Симоненка (Боже, до того часу такої поезії я ніколи не читав!) та інші. Я дістав їх від Миколи Кагана. А коли до Баня Луки прибув Володимир Волошин, що працював у видавництві “Пролог”, тобто “Сучасності”, в Мюнхені, захаявні видання розійшлись по всій Югославії. Наші друзі зі Заходу почали висилати книжки не по дві-три, але пачками, з метою, щоб передавати їх по-можливості в Україну. З нами нав’язало контакти і видавництво “Смолоскип” з Бальтимору, США.

Про таборування українсько-русинської молоді немало вже написано; буду, якщо пощастить, на цю тему писати і я. Тепер хочу доткнутися тільки одного з таборів, того, що відбувався в Руському Керестурі в серпні 1968 року. Тоді нам в Організаційному комітеті (я був представником молоді на Боснію) вдалось дістати дозвіл на запрошення групи української молоді з Словаччини. З цієї країни на таборування прибула делегація в числі вісім осіб. З них згадаю : Гелину Шмайдову, Івана Гватя, Михайла Дробняка і Петра Гроцького. В той час до нас у Боснії прибув молодий українець зі Львова Ярослав Лемик. Йому вдалося нав’язати відносини з Петром Миронюком (1944-1988), що вчився в Греко-католицькій духовній семінарії в Загребі, а опісля студії богослов’я кінчав у Німеччині.

Від Я. Лемика я довідався детальніше про захаявну літературу. Сам він її розповсюджував по СРСР оригінальним способом. Кожну сторінку рукопису фотографував, побільшував у кількох примірниках, зв’язував у окремі зошити і пускав у світ як “самвидав”. Такі альбоми-книжки знаходили вдячних читачів. Їх переписували або наново фотографували і поширювали у сотнях примірників. Друкарські машинки у той час в Україні були на суворому обліку органів КГБ. Навіть не кожен письменник міг мати свою машинку.

Петро Гроцький був обізнаний з всіма “тонкощами” цієї штуки, а молодий Іван Гватя усе слухав, “мотав на вуса” і тримався нас старших. Згадую, що після закінчення таборування “братня” армія “визволила” Чехо-Словаччину, а Іванко (так ми його називали) щасливо попав до Риму, опісля до Мюнхену, на кінець до Праги. До відходу на пенсію він працював в Радіо “Свобода”. (Детальніше про мого друга – в інтерв’ю з ним проф. д-ра Миколи Мушинки в книжці “Розмови з одностудцями”, Пряшів, 2004).

Панну Шмайдову задля її краси і культурної поведінки, ми всі шанували, мабуть тому, що знали про її батька як відомого українського письменника.

Щовечора ті, що цікавилися українськими справами, знаходили затишне місце, де обговорювали поточні справи, говорили, зокрема, про дисидентський рух в Україні. Багато тоді ми дискутували про письменника Олесь Гончара і його критикований урядом роман “Собор”. Хлопці дали нам читати його в оригінальній версії. Розуміється – не обійшлося без чарочки! А при кожній ми говорили: “Нехай поздыхають вороги України!” Ці “тост” та ще інші, я там почув уперше в житті. А тоді вони мали своє місце і в нас...у Боснії.

Ярослава Лемика, Петра Гроцького і мене якась “сила” так міцно “зв’язала до купи”, що ми відчували себе, немов уже давно знайомі друзі побратими. Лемик запросив до себе в гості, Гроцький також.

До П. Гроцького я вибрався в часі Фестивалю культури українців Словаччини в Свиднику 1969 р, разом з Іваном Пецюхом, головою Української Повітової Культурної Ради, Йосифом Телегою та Володимиром Гайнешевичем, автомашиною. Ми їхали як делегація українців з Боснії. Поїздом до Пряшева виїхав Євген Кулеба, який у той час не був у Бая Луці. Їдучи вперше в житті за кордон, до того ще до братньої комуністичної Чехо-Словаччини, я і не подумав про якусь небезпеку. На дно своєї немалої валізки, я поклав кілька десятків різної захальної літератури, яку перед тим дістав з Німеччини. На кордоні в Братиславі (ми їхали через Відень) прикордонники і митники нас довго тримали, заглядали всюди, щось “нюхали”, але до моєї валізки, на щастя, не заглядали! Лише пізніше я довідався про те, що могло нас спіткати, якби митники виявили цей “контрабанд”. Коли ці книжки показав П. Гроцькому, він здивовано на мене подивився і промовив : “Павле, ти є справжній козак! В нас ці “папери” мають ціну золота! Їх будуть читати всі справжні українці. Посередництвом колективів художньої самодіяльності, які прийдуть на Свидницький фестиваль, ми “запустим” частину з них і в Україну. Якби тобі їх знайшли на кордоні, тебе би арештували і навіть автомашину сконфіскували, тому цього більше не роби, щоб зайво не наражатися на небезпеку! Є більш надійні способи перевозу літератури.” Машина І. Пецюха була новенька, куплена ним недавно за великі гроші. А він справді ні про що не знав! Про це моє “героїчне діло” я довгі роки нікому не згадував. І. Пецюх та В. Гайнешевич уже давно пішли в засвіти, так і не довідавшись, учасниками якої “три” вони були. При нагоді скажу це щирому другові Й. Телезі. З Петром ми відвідали родину його батьків, “запеклих” русинів-українців в с. Никльова (словаки його перейменували на Микулашову). У сільській корчмі я тоді написав вірша “Нічний етюд біля Свидника”, якого помістив у газеті югославських русинів-українців “Руске слово”. А звідси передрукували його багато газет та інших видань в українській діаспорі.

Приємні зустрічі мав я з Михайлом Дробняком, на той час відомим молодим українським письменником. Відчув близькість між Гроцьким і ним. Не менше вразила мене зустріч і з Михайлом Шкурлом.

Повернувшись додому, я почав готуватись у дорогу до Львова. Про свій побут у Львові та про пізніші малі прикросці, я писав у своїй книжці “Кольорові сні”. Немає там тільки згадки про те, що наші дисиденти у Львові вже мали інформацію з Пряшева від Петра: “До вас приїде Павло. Познайомить його

з “нашими!” Я тоді ще не зовсім, про що йдеться. Пізніше довідався: мені було потрібно бачитися з людьми, про пізнішу долю яких буде потрібно передавати інформацію у вільний світ.

В той самий час у Львові був і Петро Миронюк (ми були гостями Я. Лемика). Ніхто, крім довірених осіб, не знав, що він – студент теології, до того ще в Німеччині. На літературному вечорі в сім’ї Ірини й Ігоря Калинців були натяки про самвидав, про готовість Ігоря передати збірку віршів за кордон. Від Ігоря я дістав його першу збірку поезій “Вогонь Купала”, яка вийшла 1966 р., але була невдовзі вилучена з продажу за несумісність з комуністичними ідеологічними догмами. Вона в мене є і сьогодні. Щасливо перевіз її до Югославії, а опісля – копії пішли по українському світі.

У першій моїй книжці “Корінням з України” я допустився до одної помилки. Натомість прізвища поета Романа Кудлика, я “перехристив” його на Кулика. Навіть написав так і під фотографією, на якій є він, Михайло Осадчий і я. На пам’ять від цієї прекрасної людини, теперішнього редактора часопису “Дзвони”, в мене є “Словник української мови” Бориса Грінченка з дарчим підписом Романа. У Львові я ще познайомився з Іваном Гелем, Стефанією Шабатура та Григорієм Кочубеєм. Не пощастило бути з В. Чорноволом, який у той час був поза Львовом. На жаль інших деяких осіб уже не пригадую.

А коли помер Г. Кочубей, Я. Лемик вислав мені про це коротку вістку. Я відразу написав посмертну згадку про поета п. з. “Пролила Україна ще одну сльозину” до мюнхенського “Шляху перемоги”, а передрук статті з неї зробили майже всі українські газети у вільному світі.

Помер також і Михайло Осадчий. Я дуже зрадів, коли в 1990 році побачив його в Мюнхені, де він готував докторську дисертацію на Українськiм Вільнiм Університетi. Він мене вже не пригадував, мимо того, що я розказав йому про всі дрібниці наших зустрічей у Львові. Не згадав навіть те, що дав мені в російській мові автореферат своєї наукової праці про журналістську діяльність Остапа Вишні та першу свою поетичну збірку “Місячне поле” Ці видання також “пішли” на Захід.... Було видно, що Михайло був розгублений, мабуть “завдяки” психічним тортурам, що їх зазнав у концтаборах ССРСР. Ми з дружиною запросили його й ще одного православного священика, до себе на вечерю. Він згодився, але не прийшов. А, коли отець звернув йому увагу на те, що треба зателефонувати та відмовити зустріч, він тільки махнув рукою... За якийсь час прийшла вістка (1994) про смерть ще одного мученика за Україну. Збірка М. Осадчого “Місячне поле” знаходиться і сьогодні в моїй бібліотеці. Я у той час і не припускав, що мистецьке оформлення книжечки – Івана Остафійчука.

Від тоді промайнуло менш-більш 15 років. Я. Лемик повідомив мене (перед тим Іванка я не знав), що І. Остафійчук знаходиться недалеко Загреба. Щоб вирватися з комуністичного “раю”, він взяв формальний розвід з дружиною Дзвінкою, фіктивно повинчався з хорваткою (задля паперів) та оформлював документи на виїзд до Канади. Лемик просив допомогти якоюсь мірою Іванкові, якго ждо того часу я не знав... Вертаючись з відпустки до Німеччини, я віднайшов Іванка в Самборі та купив шість його картин. Моя дорогенька землячка Маруся Юриста, дочка о.

Михайла, також допомогла Іванкові в складних хвиликах його життя під час його побуту в Хорватії. Йому врешті-решт пощастило залишити Югославію, виїхати до Канади, забрати туди кохану дружину, а опісля – знову повернутись у свою Україну!

* * *

У Львові я посередництвом Я. Лемика мав нагоду познайомитись з підпільним священиком УГКЦ Петром Герилуком-Купчинським. Петро Миронюк був з ним уже знайомий. Від Архиепископа Гавриїла Букатка він тоді переніс, не задекларувавши на кордоні, значну суму грошей для наших священиків у підпіллі. Ми з одною дівчиною зайшли до будинку, де була влаштована чудова підпільна капличка. Тут з о. Петром помолися. Він тепер на заслуженій пенсії, проживає в Стебнику.

Після повернення до Бая Луки до мене приїхав П. Гроцький з Пряшева з директором школи, на якій обидва працювали (ім'я його вже не пригадую). Він робив Петрові тільки товариство в дорозі і до наших справ не був втаємничений. Петро тоді без вагання сказав мені, що “хлопці” в Україні і Словаччині очікують від мене допомогу: переносити з України на Захід захальвну літературу. Мовляв ми, що живемо в Югославії, можемо вільно роз'їжджатись по всіх країнах Європи (крім ССРСР), та це можемо легше виконувати. “Правда, – казав він, – тут ризик великий! Мені потрібно знайти кількох довірених молодих людей, які готові на таку працю.” Просив над цим подумати. Спішити не потрібно. Головна “праця” буде мати місце в наступному році. Я дав згоду негайно.

На червень 1970 р. запланована моя перша поїздка в цій справі в Чехо-Словаччину, знову в часі фестивалю у Свиднику. На жаль, вона не здійснилася, бо я, нарешті, оженився, і перейшов працювати на інше підприємство...

Ми з дружиною Ганною пустились у дорогу шойно у вересні через Відень до Польщі, щоб відвідати тітку Ганну, яка виїхала 1946 р. з нашого села з чоловіком до Польщі та друзів у Щеціні, а звідси мали їхати до Словаччини – до Петра Гроцького. Зі собою я взяв кілька примірників праці І. Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація” та “Лихо з розуму” В. Чорновола. Ми з дружиною зайняли перше купе у вагоні (в ті часи мало хто їздив зі Заходу до Польщі та у вагоні було місця скільки хочеш.) Пакунок з літературою я старанно заховав у туалеті, на другій стороні вагону. Ганна може спати всюди, де лише сяде, або ляже. Перед тим ми їхали всю ніч до Відня, то не диво, що вона зараз заснула на вільних місцях. Я дуже переживав, що буде з моєю “захальвкою”. Коли мали перетяти австрійсько-чехословацький кордон, я поклав перед себе пляшку “сливовиці”, папіроси, тримав чарочку в одній руці, а другою гладив довге волосся дружини, яким вона мене і на цей час зачарувала. Вона не знала про захищені книжки...

В той час у комуністичних країнах митні контролі були для нормальних людей психічним терором. Насамперед приходять якийсь “бурмило”, виганяє всіх з купе, тоді відкручує електричні лампочки, перевертає крісла, скидає частини стінки вагону. Після нього приходять непривітні обличчя прикордонників, що завжди говорили те саме: куди, чому їдете, що везете?

Все минулось...Ми вже в Польщі. Правда, і тут не обійшлося без “сюрпризів”: підійшов до нас якийсь індивід з югославським паспортом та почав питати, чи веземо золото. І “вицідив” мою горілку...Пізніше я довідався, що він дочікує “югославів” та, якщо щось “винюхає”, дістає нагороду від поляків. Я пішов до туалету, де заховав книжки. Не було їм сліду!

А коли ми, нарешті, приїхали до с. Кжижова, що недалеко Болеславця, та відкрили свої валізки, в одній я знайшов ще книжок. Просто-таки я забув, що поклав їх ще і до іншої валізки! Виявився я знову “героєм”! Вручив їх Мирославі Трухану з Щеціну. Почув від нього майже те саме, що від П. Гроцького: ”Такі “папери” мають і читають усі порядні українці в Польщі.” В Щеціні я відвідав і відомого українського діяча Степана Заброварного, що перед тим побував у нас у Боснії.

До Пряшева ми з Ганною їхали через Закопане. В мене було багато українських книжок, куплених у Щеціні. В автобусі нас було тільки п’ятеро-шестеро пасажирів. Насамперед затримали автобус на цілу годину часу польські прикордонники. Були чемні, але детально все перевірили. Їх дуже цікавила іконка Белзько-Ченстоховської Богородиці, вироблена зі соломи (думаю, що не мала вона якоїсь мистецької вартості, сам не знаю де її придбав). Словакам було досить сказати, що ми з “манжелкою” (дружиною) здійснюємо післяшлюбну подорож та що на це вибрали їх чудову країну.

Приїхали ми з Ганною до Петра Гроцького і протягом тижня відвідали майже всю “Русляндію”. В нього вже були готові матеріали на Захід. Перед тим самвидавча рукописна література ілєгально вивозилася з України в оригіналі і так же передавалася на Захід. Це було трудно і небезпечно для авторів. Таким способом вже потрапило у вільний світ (і там вийшло) багато книжок. Тепер “хлопці” (жодного імені Петро мені не згадав) домовилися, що матеріали будуть фотографовані на звичайні фільми, а тоді я та вибрані мною довірені особи будемо переносити їх до Відня і Мюнхену. Ми розмовляли на цю тему в якомусь лісі, далеко за містом. І знову Петро запитав мене, чи я даю згоду на таку небезпечну працю. Я відповів позитивно, але сказав, що про це повинна знати і моя дружина. Їй щойно буде дев’ятнадцять, вона щира українка, любить мене, але, не дав Бог, як би щось мені сталось, можуть бути небажані наслідки. Після короткого вагання Петро на це погодився. Я все оповів Ганні... Вона, в першу мить, не мала слова. А тоді – дала згоду. Навіть запропонувала заховати фільми в себе, в інтимній частині білизни.

До Братислави ми їхали з Кошиць від півночі до ранку в спальному вагоні першої кляси чехо-словацьких залізниць (щоб хтось до нас не чіпався!). Зранку ми гарно одягнулись, мов якісь “аристократи”, та зійшли з потягу. А ще пригадаю, що всі свої книжки куплені в Польщі, а опісля в Пряшеві, П. Гроцький взяв до себе та поштою вислав на мою адресу до Бая Луки. Ми мали тільки одну валізку. Залишаючи залізничний двірець, пустились до малого парку, що поруч. За нами рушив слідом молодий міліціонер...Признаюсь, пішов страх поза шкіру, бо мікрофільми були у нас не приховані! Я міцно обнімаю дружину, а другою рукою махаю до нього. Сідаємо на першу лавку...Міліціонер коротко ще дивиться на нас

як ми цілуємося, потім відвернувся назад та, мабуть, пішов шукати іншої “жертви”.

Знаходимо якийсь кіоск. Купуємо клей. Я роблю “операцію”: розрізую ножичками ручку нашої торби-валізки, витягаю з середини все зайве, та туди вміщуємо фільми із захальною літературою. Склеюємо держак. Ми вже в поїзді до Відня. “Байдужі” сидимо одно коло одного, вдаючи “надто закоханих”. Нашою торбою “тріпали”, але нічого, крім сувенірів та кілька російських і словацьких газет (адже ж ми також з комуністичної країни), не знайшли!

У Відні маємо зголоситися до д-ра Сергія Накловича, а він скаже куди далі потрібно віднести “товар”. Той посилає нас до д-ра Івановича (зв’язкового Петра Гроцького). Заходимо до гарної квартири, господиня нас пригощає, однак видно, що якимось нервує. Ми кажемо, хто ми є і з якою метою приїхали. Її чоловік знаходиться в лікарні. Хазяйка, видно по ній, розгублена. Прийшов син. У другій кімнаті ведеться між ними розмова німецькою мовою. Відчуваємо напруження. Вона входить до кімнати і каже, що потребує ще деякі пояснення, наприклад, що ми маємо сказати при зустрічі з її чоловіком. Ми майже одноголосно вигукнули: “Привіт від знайомого з Варшави!” Вона зараз зраділа, почала вибачатись, але й докоряти, чому відразу не сказав їй умовлений пароль. Смертельно хворий чоловік довірив усі справи вірній дружині. Матеріяли, що ми передали у Відні, були негайно відправлені до Парижу, тобто до видавництва “Смолоскип”. Йшлося про “Український вісник”, позацензурний самвидавний журнал, під керівництвом В’ячеслава Чорновола. У ньому багато писали про осіб, яких вище згадував. Мене господиня телефоном зв’язує з Парижем. Уже не пригадую з ким вів майже одногодинну розмову. Вони детально перевірили всі дрібниці..

З П. Гроцьким ми домовилися, що вкінці кожного місяця хтось від нас з Югославії буде приїжджати до Братислави, брати від нього матеріяли та передавати вказані адреси. Йшлося про те, щоб вони трапляли до різних наших видавництв на Заході. На початку місяця я мав вислати до Петра поштову листівку, датовану з першим днем місяця та коротким привітом-побажанням з приводу будь-чого. Він мав відповісти подібним способом.

І “робота” рушила. Я відразу “призбирав” надійних юнаків, що були готові “боротися за Україну.” Кращих на той час серед молодих українців у Югославії я не знав. Правда, були ще деякі, але вони, інколи, любили вихвалити комунізм, а то, часто, і СССР! Євген Кулеба “горів” усім тим, що українське, за ним “гнався” Н. (Коли я вирішив писати про вище згадану справу, звернувся до всіх учасників дати згоду, чи вони хочуть, щоб навести їхні імена, а один, назвемо його – Н., навіть не удостоївся відповісти на моє звернення;) а Іван Герич, брат моєї дружини та Степан Сікорський, двоюрідний їхній брат (обидва того ж року закінчили клясичну гімназію при духовних семінаріях у Загребі) були тими, що зі мною взялися до здійснення організованого переносу самвидавої літератури з України.

“Історична” домовка з моїми “вибранцями” відбулася в Липовлянах (Хорватія). Ми всі зійшлися в батьків дружини. А тоді, на диво батьків (була пізня осінь) ми пішли до старенької хати, що її купив о. Василь Воротняк, мій швагер, перший зять батьків Геричів. Тут обговорили до тонкощів всі дрібниці в зв’язку зі запланованою акцією.

Наприкінці того 1970 року до Братислави виїхали І. Герич і я. Дружину я залишив у батьків у Липовлянах. Важко було пояснити мамі Марії (тещі), з якої причини я залишаю їхню доньку, беру зі собою сина, та їдемо хтотзна куди. Батькові Михайлові було досить сказати таке: ”Це в справах нашої Церкви і народу!” Жінки завжди емоційніші за чоловіків.

У Відні нас тепло прийняли. Не знаю точно скільки взяли зі собою грошей, але напевне кілька тисяч американських доларів. З них оплачена наша дорога, однокордонний побут у Братиславі, подорожні видатки П. Гроцького, інші дрібні витрати, а решта було призначено на самвидав в Україні. Мені не була відома доля грошей переданих Петрові. Я навіть не знав, що все було написано в перенесених мною і дружиною фільмах. У Відні нам сказано, що “хлопці” на цей раз потребують мікрофільми та “хімії” (“порошки” й таке інше) до їхнього проявлення та друкарську машинку, яка перед тим не була вживана. Ми з Іваном погодилися це виконати.

Кілька днів перед новим, 1971, роком... Від Відня до Братислави – біля 60 кілометрів. Поїзд недовгий. Локомотив австрійський, а брудні вагони – чехословацькі. Цю віддадь долаємо понад годину часу. Наше купе, як і всі інші, заповнене словацькими робітниками, які в своїй фірмі працюють десь в Австрії. Вони їдуть до дому на новорічні свята. З ними, що мені не було вперше, дуже легко було нав’язати приємну розмову, особливо коли довідалися, що ми з Югославії, яку вони дуже шанували і любили. Для них вона була Америкою! Словаки витягають з торб австрійські “присмаки”, пиво, а ми – сливовицю (“друга”, що в багатьох моїх життєвих пригодах, часто-густо допоміг). Випиваємо за здоров’я президента Тіто, що дав відсіч Сталінові, за їхнього нещасного героя Дубчека ... І ми вже на кордоні. Заходить той, що робить різні “операції” у вагонах (всі “шрубки” – гайки – вже можна відкрити рукою), ми його “обдаровуємо” сливовицею (виявилось, що словаки її теж щиро п’ють, як і населення Югославії) та, попросивши в земляків ще кілька закордонних цигарок, він дав нам спокій. Після нього прибули військові. “Вдарили” до паспортів печатки, запитались Івана і мене до кого їдемо. Ми відповіли, що до їхніх найкращих у світі дівчат. Побажали нам успіху – і пішли. Прийшли митники. Словаки зараз почали їх “обробляти”. Ми з Іваном теж – сливовицею. Один від них приказав натягнути занавіску на вікно. Разом з ним ми відсуваємо валізки. Він бере нашу з “хімією”, я беру її в нього, та кажу, що там є ще горілка і подарунки для дівчат. Митник просить віднести одну пляшку до бюро. Друкарську машинку якось “перескочили”. Митник виписав декларацію на моє ім’я, в якій написано, що нічого не везу, навіть про іноземну валюту не запитав...Залізничники дають сигнал на відправлення поїзда... Я не встиг віднести пляшку до митниці.

У Братиславі на залізничному дворі нас зустрічає Петро. Здалека нам махає рукою. Ми сідаємо до трамваю, що курсує до готелю “Карльтон”. В іншому вагоні приміщується Петро. У готелі разом вечеряємо. Від нього одержуємо нові матеріали, він від нас – щасливо перенесені гроші, машинку до писання і “хімічну техніку”, за яку (як би нас з Іваном зловили) був розголос на весь світ (агенти, розвідка, валюта). До того тюрма...Про таке щось ми не думали.

В Братиславі ми з Іваном відвідали великого приятеля українців і Югосла-

вії – Юрія А. Шерегія, відомого режисера і драматурга, перекладача і автора п'єс, активного працівника в українському театральній житті в Югославії. Я з дописувався перед тим кілька років. На його запитання, з якими ми справами приїхали др. Братислави, про що ніколи перед тим я не згадував, я дав йому до відома про що йдеться, не згадавши жодне ім'я. Ця Людина (з великої букви) багатьом молодим українцям у Югославії всадила любов і пошану до свого народу, його історії та культури. Пан Ю. Шерегій міцну стиснув Іванові і мені долоні та з лагідною усмішкою побажав успіху в нашій делікатній місії. Кілька років пізніше Петро Гроцький сказав мені, що “хлопці” з Пряшева мали думку, щоб у Ю. Шерегія була “база”, через яку ми мали б мати контакти. На жаль з тих плянів не вийшло нічого. Мабуть про це не довідався ані Шерегій.

В дорозі назад, на кордоні, на вигляд гарна жінка – митник (мабуть дружина якогось “достойника”), почала нас “мучити” тим, де митна декларація Івана. Він вдавав, що не розуміє словацьку мову; вона починала щось говорити німецькою; і це на нього не подіяло...Я ламаною російською пояснив, що Іван цілу ніч був у коханки, до речі не такої гарної, як вона... мабуть десь викинув цей “папірчик”. “Насварив” його по-хорватському. Іван похилив голову і мовчав. Щось “булькнув”, а це я “переклав”, як його вибачення! Сказавши на адресу “мадам” (дійсно вже не пригадую чи це правда!), ще кілька комплементів, вона зашарілась і дала нам спокій. “Хлопці” повчали мене, щоб у таких випадках потрібно бути терпеливим, не показувати ані трохи страху. Грати “пана”, байдужого, щось “крутити”, але вважати не спровокувати такі “персони”. Все я мав на увазі... бо по скритих “кутках” у валізках і кишнях були фільми з важливими матеріалами.

У Відні з Іваном зайшли до Івановичів. Пан господар вийшов з лікарні додому, щоб померти біля своїх найближчих. На нас уже чекав проф. д-р Аркадій Жуковський, який приїхав з Парижу, домовитися про дальшу співпрацю. Він нам щиро розповів про всі небезпеки, в які можемо потрапити. Радив добре подумати. А хто з нас трохи вагається – хай зараз лишає цю працю. Про таке щось ми не думали.

Пізніше були різні “несподіванки”. Степан Сікорський “виплекав” собі гарні вуса. На фото в паспорті їх не було. Тому, що наступна передача була призначена для “Прологу” в Нью-Йорку, не було потрібно їхати до Відня і Братислави. Він пустився до Пряшева і назад через Угорщину. На югославсько-угорському кордоні його затримали угорські прикордонники, бо інакше виглядав ніж на фотографії в паспорті. В супроводі собак його передали “своїй” людині, яка його супроводжувала аж до Будапешту. Там завела його до голярні, де йому “скинули” вуса. Крім того Степан мусів заплатити цій “довіреній” людині подорожнього поворотного квитка, харчування та напої. “Скинути” Степанові вуса можна було на кордоні, але мадяри мали свої “рецепти”. Того разу Степан, між іншим, переніс з Пряшева від П. Гроцького праці Євгена Сверстюка “Котлярєвський сміється” та “Собор у риштованні”.

Іншим разом Степана словацькі пограничними на кордоні скинули з братиславського поїзда разом з жидом, який виїжджав з СРСР до Ізраїлю. Випитували де, в кого і скільки годин він був у Словаччині, з ким зустрічався, з якою

метою їхав. Відповідь була завжди та сама: їхав до дівчат. А тоді запитання – імена дівчат, фотографії, адреси. Добре, що не сказали визути черевики...в яких були мікрофільми.

Опісля я особисто виїхав до Мюнхену та на квартирі Володимира Волошина передав їх Андрієві Ребетові, який зараз же відніс їх на пошту та вислав до Нью-Йорку.

Пригадується ще такий випадок. Мій знайомий ще з 1968 р. Ігор Зубенко (ни-ні вже покійний) ще в часі глибокого комунізму поїхав з Німеччини у Словаччину шукати дружину. Знайшов її в особі доньки письменника Михайла Шмайди Наталки й одружився з нею. Разом з дружиною він привіз до Мюнхену працю М. Осадчого “Більмо”. “Придумав” приватне видавництво “Дерр” та видав згаданий твір шапірографом. Коли я беру цю книжку в руки, вони у мене завжди тремтять. Пригадуються зустрічі з автором у Львові багато років тому. Ми гуртом купалися на озері... Ввечері, після зустрічей з іншими дисидентами, розходилися парами, щоб задурити пильних кагебистів. Мені довелося до квартири Я. Лемика йти в парі з дружиною Михайла Любою. Інші йшли в парі з іншими, щоб опісля кожний потайки добирався на своє помешкання.

Коли пишу ці рядки, пригадується: все ж таки я прибув в Україну з “капіталістичної” Югославії та, хоч я не є багатою людиною, для інших був “паном”, бо за одного доляра, виміняного на “чорному ринку”, ми з Михайлом Осадчим могли пити пивце і “закушувати” весь день. Але він гордий, не дозволяє “пити на рахунок гостя”, витягає з кишені купальника, замотану в “різні папірчики” три-рублеву банкноту, і ми всі “ласуємо” теплим, водою розбавленим львівським пивом!

Ігор Зубенко у Мюнхені подарував мені десяток примірників книжки. Видавництво “Пролог” зробило те саме. Я погоджуюсь забрати їх до Югославії. До валізки кладу різне “барахло”, разом з книжками. А решту приміщую до паперової пачки. З югославськими митниками і міліцією легше спілкуватися ніж із советськими і словацькими. Один примірник “Більма” я спеціально залишаю на полиці біля вікна в поїзді. У купе я один. По сидіннях я навмисне по розкидав різні югославські газети. Їх в Мюнхені можна було купити майже на кожному кроці...Придбав і якесь російське друковане “барахло”. На вільних місцях залишив кілька консервів баварського пива та пачок “Мальборо”. На югославському кордоні погранична поліція тільки глипнула до мого паспорта. Заходить митник. Відразу бачу, що серб (вони “хазювали”, як москалі в Україні, по всій країні; їх навмисне направляли на кордони Словенії, яка межує з Австрією та Італією, де місця для “ненадійних” словінців не було). Я вдаю трохи підхмеленого. Він натягає фіранку на вікно. Дивиться на пиво. Пропоную забрати баньку-дві. Бере дві, а третю “дудлить”. Комплімент на мою адресу: він бачить, що я “вчена людина”, (бо вже зауважив пачку з книжками), читаю російську літературу. Він це відразу помітив, в руках тримає “Більмо”! Пропоную йому розмовляти по-російськи. Відповідає: “Краще розмовляймо по-сербськи, хай нас розуміє весь світ.” Правда, я без оплати мита не смію перевозити таку кількість книжок; він може мені це і простити, але може бути

ще одна контроля...а тоді – йому догана. Витягнув я ще і німецький “Азбахт” (марка коньяку), випиваємо за великий російський братній слов’янський народ... Розходимося як найкращі друзі.

Я вже вдома...Жінка щаслива, що повернувся і докладно чистить мій одяг, яким користався “хто знає куди і з ким” (її слова). Знаходить у бічній кишені плаща книжку кишенькового формату. Для неї це “нормальне явище” і коментарі зайві. Я подивився на книжку і оторопів... Був це переклад на російську “Третьої кляси” найвидатнішого югославського дисидента Милована Джиласа! Якби цю книжку знайшов у мене “друг” – митник на кордоні (що так добре розбирався в російській мові і літературі та відносився до мене “по-братерськи”), думаю, цього видання не простив би мені! Через кілька днів мої друзі на просторах Югославії вже читали тюремні пригоди Михайла Осадчого!

* * *

Євген Кулеба в той час уже не був у Баня Луці. Працював у Кулі (Сербія). Сварився з “русинами” (що і сьогодні не перестає). Він дістав доручення (не знаю якими каналами), деякі матеріали передати до редакції газети “Шлях Перемоги” в Мюнхені. Була домовлена зустріч когось від нас з особою з газети, в назначений час, на залізничному двірці в Зальбурзі. Туди вислав я Івана. На жаль сталось так, що він чекав пів дня чоловіка з Мюнхену, який не з’явився. Якось добре я не “розміркував” скільки Іванові потрібно грошей на дорогу та на мінімальні витрати. Сталось так, що він залишився без копійки. Не мав, бідолаха, за що купити ані шматок хліба. Було йому сором, гарно одягнутому парубкові, просити від когось у поїзді окрасць хліба. Старався заснути. А тоді, як потім розказував, снівся йому хліб! До сьогодні не знаю, чому згадана зустріч не відбулася. Десь хтось від нас щось не передбачив.

Кожен з нас, коли переносив матеріали, мав сам подбати де їх заховає. Євген це раз зробив на такий спосіб. В “обцасах” (каблуках) черевиків видовбав ножом заглиблення, в яке поклав фільми та наново все заклеїв. В таких черевиках було неможливо ходити. Мав на ногах їх тільки через перетин словацького кордону! Потім витягнув фільми, викинув старі черевики, взував нові.

Влітку 1971 року до нас загостив Я. Лемик зі Львова. У нас народилася перша дитинка, дівчинка Лариса. З Польщі мали гостей панство Трухани з дочкою. Ми розглядали з Мирославом можливість його втечі до Німеччини. Пізніше йому це пощастило, але не через Югославію. В перші днях поневіряння в незнаній країні допомогли йому мої друзі в Німеччині. Тепер Мирослав живе у Мюнхені.

На партизанській горі Козара проходило таборування нашої молоді. В мене було багато праці. Написав головний реферат, перечитаний на кінцевій конференції, в якому, як ніколи, скритикував уряд за нерозв’язання справ культурного життя українців у Югославії. З Німеччини прибув на вакації П. Миронюк. Опісля він з Я. Лемиком поїхав до Львова. Звідти привіз рукопис збірки поезій Ігоря Калинця “Підсумовуючи мовчання”. З нагоди 100-річчя народження Лесі Українки – Лариси Косач (її ім’ям ми з дружиною назвали свою доню),

в Україні вийшло гарне 10-томове видання творів письменниці, до якого Петро “вклав” товстенький зошит віршів І.Калинця й успішно перевіз їх до Німеччини. Коли засуджували Ігоря, кагебисти не могли нічим довести, що він передав кимсь згадану збірку. Про це щойно недавно прилюдно сказав І. Калинець. Я про це знав від П. Миронюка, але нікому не говорив.

Таких випадків було чимало. Пригадую, що В. Чорновіл просив нас купити на Заході спеціальний магнітофончик, якого можна було би приховати в кишені, щоб робити запис на допитах у судових залах. У той час такі “штучки” тільки що почали виробляти й рідко де продавали, навіть у Німеччині, але ми його роздобули.

Нас відвідала Наталя Пилип’юк, студентка з Чикаго (США). У той час одна фабрика, що продукувала друкарські машинки, виробила кількість їх з українською та статуєю. За гроші Наталі Є. Кулеба придбав таку машинку, зробив на ній різні “технічні поправки”. Вона успішно перенесла її в Україну.

* * *

Наступив 1972 рік, який лишисться в пам’яті багатьом українцям, як “чорний рік” історії України. Брежнєв повернув сталінські часи і заповнив Сибір цвітом українського народу. Всі мої листівки до Петра Гроцького залишилися без відповідей. Про арешти в Україні я вже знав; про Пряшів – нічого. Потрібно було поїхати до Пряшева. Мої “помічники” переживали за Петра, з яким дуже добре розумілися. Я боявся їх вислати, щоб не пошкодити друзів. Розв’язка прийшла сама собою. Рада народностей і наше Культурно-мистецьке товариство ім. Тараса Шевченка в Бая Луці вирішили вислати фестиваль у Свиднику двох делегатів: Івана Бачинського та мене. Обидва ми в другій половині червня виїхали через Будапешт і Кошиці до Пряшева. Прийшли перед будинок, в якому жив П. Гроцький. Тут почали розглядати по іменах при входових дверях, розмовляючи по-українськи. До нас приступила гарна молода жіночка у високій стадії вагітності та, перелякана, запитала по- словацьку кого ми шукаємо. Довідавшись, що родину Гроцьких, – гірко заплакала. Петро перед тим одружився, його жінку не знав, а вона про мене чула. (До речі на їхньому весіллі був Степан Сікорський, який прибув до Петра забрати матеріяли. Він навіть допомагав грати в охестрі та співав). Я пред’явив їй свого паспорта, сказав, що не має чого боятися і вона запросила нас до хати. Розказала, що Петро ще від весни в тюрмі, оскаржений з передавання забороненої української самвидавної літератури на Захід. Він її щось такого ніколи не говорив, вона в це не вірить. А сталося так: у Києві навчалася студентка з Пряшева Ганна К. Вона, ніби-то, переносила згадану літературу до Пряшева, а звітти Петро та інші передавали її на Захід. Її в Києві арештували і вона ніби видала органам безпеки Петра. Марія (таке ім’я жінки П. Гроцького) просила нас задля її та нашої безпеки, залишити квартиру. Ми все зрозуміли...Залишили їй усі малі дарунки, що мали дати іншим друзям і з Бачинським поїхали до Свидника. На фестивалі ми зустрілися з багатьма знайомими, від яких довідалися про арешти в Пряшеві. Після фестивалю ми

повернулись знову до Пряшева, замешкали в готелі “Дукля”, здавши паспорти на рецепції. Ввечері сиділи в фойє готелю, пили пиво та дивились на весілля, що відбувалось у залі недалеко нас. Бачили як до працівника на рецепції підходять двоє поліцаїв з вівчаркою. По їхніх пагонах і ознаках було видно, що високого рангу. Щось розмовляють. Він дає їм наші паспорти. Вони тримають їх в руках і довго нас обсервують. Орхестра грає польку “Танцуй, танцуй, викруцуй...” я плещу в долоні, трохи “гойдаюсь”... “Органи” приступають до нас, усміхаються. Кажуть нам іти танцювати. Вівчарка лиже мені руку... Приступає молодий, просить нас за стіл. Радіє, що зустрів “югославів”. Попили, поїли, молода мною так “вертіла” під час “рядового танцю” (в часі обдарування), що на другий день у мене боліли не лише ноги, але й голова.

Перед поверненням додому, я ще відвідую книгарню з книгами з ССРСР. Тільки зайшов до середини, – як у дверях появилася Петрова Марія. “Я відчувала, що ти ще зайдеш до книгарні, тому зранку чекаю на тебе. Була тут і вчора...” Зайшли ми до маленької кав’ярні, де вона розповіла мені деталі про арешт чоловіка. Я обіцяв роздобути для неї якусь допомогу. Дещо грошей я тут же дав їй від себе. В короткому часі в неї народився син, якого назвали Петром. Мій простодушний кум Іван (його дружина Віра – хресна мати нашої Ларисі), не розпитував багато, де я затримався. Знав, що “щось діється”, але коли йому про це я не говорив, він не багато не запитував. Відійшов мій добрий друг з цього світу, не довідавшись про багато подій, що мали в ті часи місце в недолі нашого народу.

* * *

Нам було відомо, що “органи” контролюють усі листи з-за кордону, особливо священників та тих, що працювали для свого народу в царині культури. Це добре пам’ятав і я та старався писати обережні листи. Не знав, що Служба безпеки аж надто цікавиться мною, в що мав нагоду (нарешті) переконатися. Припис був такий: якщо хтось з іноземців прибуде до когось у Югославії – був обов’язок господаря зараз це зареєструвати на поліції. Це я виконував ретельно. Але коли до нас загостив давній знайомий з Мюнхену В. Волошин з своїм приятелем і вони переночували тільки одну ніч, а мешкав я далеко за містом, думав, що це не потрібно. Через кілька днів “запросили” мене зі Служби безпеки на розмову. Хоч були чемні, я відчув, що вже давно нахожусь під їхньою “опікою”. Було їм потрібно якоїсь зачіпки, щоб це відверто сказати. Насамперед погрожували карою, згадували долю моїх дітей (вже народився і синок). Розпитували про зв’язки з Україною, Чехо-Словаччиною, Німеччиною. Я відчував, що знають, або мають неповні інформації про нашу участь у переправленні забороненої літератури з України. До того виявилось, що наш перший сусід, серб, за професією міліціонер, що хворував і не працював, мав жінку, яка розуміла по-українськи, але ніколи ми не довідалися хто вона є, часто до нас приходили і аж забагато нами “турбувалися”. Він був тим, що зараз після приїзду гостей з Мюнхену, зробив донос на міліцію.

Грозила небезпека, а то і різні неприємності для нас п’ятох. “Органи” мені

все “простили”, сказали бути слухняним та вважати, щоб з ними мирно жити...та “допомагати”, щоб комусь подібного не траплялось. Але це вже інша “басчка”. Не буду відступати від запланованої теми.

Хвиля арештів покотилася і Югославією. Першим арештовано вже літнього нашого громадського діяча Миколу Кагана, який відсидів в тюрмі десять місяців, а тільки за те, що в якомусь українському календарі, що виходив у Канаді, чи США, опублікував якийсь матеріал, здається про нас. Нічого в ньому не було політичного, ані протидержавного. Але “жертвний козел” був потрібний, щоб наші “органи” довели кагебістам свою пільність. Мене постійно викликали на допити. Припускаю, що “органи” знали про нашу причетність до переправлювання самвидаву на Захід, але ніхто з нас ні до чого не признавався. Та мене все ж таки записали до “чорної книги” і при кожному виїзді за кордон трусили до останньої нитки. Даремно, бо я з того часу жодного самвидаву ні захальявної літератури не перевозив. Минулися вже ті часи, коли “було що знайти”. Від 1973 р. нам з Югославії вже не дозволяли легально працювати в Німеччині. І я був примушений жити під постійним наглядом “ангелів хоронителів”. Щойно в серпні 1980 р. виїхав до Німеччини.

* * *

А коли вже так розговорився, то можна пригадати ще й таке. 1981 р., коли ми з родиною в Гамбурзі одержали квартиру, а наші діти розмовляли між собою тільки українською мовою, одні з сусідів довідалися, що тут є “югослави”. Виявилось, що це сербські цигани з Бачки, які знали про русинів-українців. Вони були постійними відвідувачами Клубу югославів і, мабуть, зараз про нас повідомили “належних...” На їхні вперті пропозиції відвідувати клуб, я завжди відмовлявся. З ними ми нав’язали дружні відносини, нічого не підозріваючи. Трохи було незрозуміле, що ці серби мали нахил до релігії, яку рідко хто з них практикує. Щоб не розтягати “басчку” до безконечності – сусіди причинилися до того, що Павло Головчук знайшов своє місце і тут у “чорній книжці”.

* * *

Петро Гроцький мужньо тримався на суді. Не зрадив нікого. У судових матеріалах на 1 600 сторінках, згадується і моє ім’я (забрали в нього список адрес). Нічого Петрові не довели, але він мусів відсидіти повних вісімнадцять місяців у слідчій тюрмі. Після звільнення йому заборонили викладати в школі. Прийшлося нещасному сімнадцять років працювати простим робітником.

В 1977 р. вперше після його виходу на волю, я з деякими нашими діячами прибув до Пряшева. Було відомо, що за ним пильно стежать, тому ми в Петра не мешкали. Стрічалися з ним увечері, або на самотніх місцях удень. Кілька років пізніше я його знову відвідав. В 1985 р. Петро вперше одержав дозвіл на виїзд до Німеччини. Був нашим гостем у Гамбурзі.

Останній раз я з родиною побував в Петра 1988 року. Дочка Лариса (ми

її кличемо Леся), була на святкуванні Тисячоліття Хрищення Руси-України з групою української молоді в Римі. У Липовлянах ми мали в родині весілля, після якого, вже наступного дня, ми всі виїхали до Пряшева. На угорсько-словацькому кордоні (в напрямі Кошице), прикордонники довгий час затримали нас. Молодий урядовець (дуже симпатичний), почав до Лесі звертатися німецькою мовою (наша автомашина була з німецькими номерами). Просив показати їй валізу. Зверху був молодіжний часопис „Bravo“. Взяв його в руки та, хоч часопис був трохи надто модерний для молоді за “залізною занавісою”, тільки його переглянув, вернув Лесі та чемно сказав закрити валізу. Не зауважив, що вона тряслася...Вже в Пряшеві Леся призналася, що у Римі різні українські організації з вільного світу обдарували її всілякими матеріялами.. Вона все це, без нашого відома, забрала з собою до Словаччини. Бог і цього разу нас оберіг!

До родини Гроцьких прибув і Ярослав Лемик з дружиною, з яким ми не бачилися від 1971 року. Він тільки Божою ласкою не попав в часі Брежнєва до Сибіру. Не смів нікуди виїжджати, радив і мені не думати про відвідини України. Про те, що ще 1988 року прислужники Москви – чехо-словацькі “органи”– сліdkували за П. Гроцьким, я переконався на виїзді з Чехо-Словаччини (вертався до Гамбургу, де ми жили). Петро мав надію, що знову зможе виїхати на кілька днів до Німеччини та інших країн. Він і його знайомий мали дещо доларів та іншої іноземної валюти, а не мали право її вивозити. Тому я згодився гроші забрати з собою. Останнього вечора, коли всі при прощальній вечері трохи були “заголосні” (винуваті були словацька “боровичка” і пільзенське пиво!) та про все домовлялися, виявилось, що нас підслуховували! Тому на кордоні наше авто затримали на кілька годин. Вчепилися до того, чому в мене є так багато грошей, а при в’їзді до Чехо-Словаччини їх не задекларував. Я відповів, що ніхто від мене цього не вимагав. Ми з дружиною працюємо в Німеччині, там багато заробляємо, гроші ніде не вкрали, і вони не мають підстави робити нам прикрощів. Під час побуту в Чехо-Словаччині ми, мовляв, потратили величезні гроші, готові знову приїхати. Я вдавав зі себе бізнесмена. В кого були, що робили, сипалися з боку знервованого начальника прикордонної служби запитання. Ясна річ, що ми правду не казали. В руках тримали наші паспорти, щось записували, кудись телефонували, а тоді відпустили. Я зрозумів, що ввійшов і до їхньої “чорної книжечки”.

* * *

Петро Гроцький діждався повної реабілітації 1990 року. Повернувся на працю учителя української і словацької мови у Середній педагогічній школі в Пряшеві. Два роки тому пішов на пенсію. А тоді почав писати спогади про свою участь у дисидентському русі. В інтерв’ю, якого дав своєму побратиму і страждальнику за Україну проф. д-рові Миколі Мушинці, згадуючи про передавання на Захід самвидавських матеріялів, сказав: “... а моїм головним партнером за залізною занавісою був громадянин Югославії Павло Головчук із Баня Луки, який зараз проживає в Німеччині.” А тоді, мов грім з ясного неба, до мене дійшла страшна

вістка: П. Гроцький раптово помер 1 серпня 2004 р. на 62 році життя! Прийшлося чекати ще кілька днів, щоб наш спільний друг проф. д-р М. Мушинка повідомив мене електронною поштою про деталі його смерті:

“Дорогий друже! Смерть Петра повна загадок. Син знайшов його у власній квартирі страшно побитим, з розторощеним черепом, поламаними ребрами тощо. Медична експертиза причиною смерті встановила “кровотеча з мозку”. Алкоголю у крові не мав. З квартири нічого не зникло. Досі не знайшлися рукописи, які він згадає в інтерв’ю. Немає жодних конкретних доказів, що смерть була спричинена чужою особою, але й самогубство виключається. Велика шкода нашого доброго друга, який мав що сказати до подій 60-70 років. З привітом. М. Мушинка”.

Помер Петро через три дні, не дійшовши до свідомості. Я зрозумів, що і мені пора згадати ті часи, коли мільйони українців прагнули Правди, Волі й Незалежності України. Але з них були тільки одиниці, що віддали все за цю мету!

* * *

Цей короткий спогад написав тому, щоб залишилися у пам’яті нашого народу бодай кілька речень, подібного змісту: “...І українці колишньої Югославії дали малий внесок у намагання визволення України з-під комуністичного ярма. Особливо це проявила група молодих людей, яка, незважаючи на небезпеки, переносила з України і Чехо-Словаччини до українських видавництв у вільному світі на початку 70-х років минулого століття заборонену дисидентську літературу.”

* * *

І коли мав у пляні все вище написане “довести до ладу” та розглянути можливість усе дати на суд читачеві, до пам’яті прийшли ще й інші маловідомі події, учасники яких і не думали, що хтось про них згадає. Хто з нас може подумати, що й українські сестри-монахині з колишньої Югославії “лізли в політику”. А, сказано моїми словами, таке щось було. Обмежусь тільки на один приклад. Напевне, було їх чимало. Знаю, що ще в часі сатрапа Брежнєва сестри-василіянки в цивільному одязі їхали до Львова. Не знаю з якими дорученнями, але мені відомо, що мали зустрічі з підпільним єпископом УГКЦ Филімоном Курчабою, на жаль уже покійним. Я мав також честь бути з ним.

Дві сестрички, що народилися в моїй парафії в Боснії – с. Анастасія Пітка (рідна сестра паніматки Стефи Миронюк, дружини о. Петра) та с. Тереса Сапун, на прохання Ярослава Лемика, наприкінці 80-их років минулого століття, привезли до Львова тканину (жовту і блакитну) на перший (мабуть) в Україні, наш національний прапор!

А коли Я. Лемик став депутатом першого демократичного скликання Львівської міської ради, прапор находився у сесійній залі під час засідання Ради, а опісля він брав його зі собою додому, щоб хтось, по-простому, його “не

вкрав!” Далі – коли вже цьому історичному прапорові не грозила небезпека, на пропозицію його “господаря”, указом голови Міської ради, цю святиню поміщено в Львівському історичному музеї. І тут їй “не дають спокою”: кожний новий голова Львівської міської ради складає присягу над Євангелієм і, розуміється, над згаданим Прапором.

* * *

Перед мною книжка Марічки Галабурда-Чигрин, – співачки-журналістки, громадсько-політичної діячки української діаспори Австралії – “Україно моя, Україно...” Раптом на одній сторінці – несподіванка! Читаю: “... я переписувала твори того пана, (Євгена Крамара, П.Г.) які приходили до Австралії по через Югославію, а які за моїм посередництвом вийшли друком у видавництві “Смолоскип” в ЗСА...” Щиро признаюсь, що не знаю, чи до цього я мав відношення. Мабуть хтось інший... У кожному разі, мої земляки з Югославії!

* * *

Нехай мій скромненький спогад закінчиться такою сценкою: перші дні масової демонстрації всієї України в Києві проти недемократичних виборів у Києві. На екранах бачу Стефана Миронка, молодого юриста з Мюнхену, сина св. п. о. Петра Миронка, перед мікрофоном на майдані Незалежності. Він поїхав в Україну бути міжнародним спостерігачем в часі другого туру виборів. Недавно одружився з дівчиною з Рівного. Вона чекає на дозвіл виїхати до Німеччини. Стефан має чимало клопотів, але з них найголовніший – підтримувати своїх братів по крові у важких хвиликах їхнього життя. До нього прилучилася молода його дружина. Степан продовжує почату працю свого батька о. Петра, 35 років тому.

А я гордий, що ми українці з колишньої Югославії!

.....

Моя праця про внесок деяких українців з колишньої Югославії, що свого часу ширили правду про важкі дні в Україні, має кілька версій.

Член Національної академії наук України проф.др. Микола Мушинка з Пряшева, підготував матеріал для українського часопису "Дукля", (Пряшів, Словаччина), під заголовком "Пряшівський канал переплавлення на Захід забороненої літератури з України." Він використав частину моїх спогадів...

А коли моя чергова книга "Стіжки", видана 2007. Року, в якій я опублікував цей матеріал, попала до рук Достойному Послу України в Республіці Хорватія, Віктору Кірику, він покликав мене до себе, цікавився моєю біографією...Я думав, що це звичайня розмова українського посла з одним українцем нашої громади в Хорватії. На мою несподіванку в короткому часі після його повернення в Україну, я отримав з Посольства повідомлення про те, що Указом Президента України Віктора Ющенка, від 17 січня 2008 р. Но.: 33, мене нагороджено Орденом "За заслуги" III ступеня.

Джуро Відмарович,
*письменник, вчений і політичний діяч,
посол Республіки Хорватія в Україні
Загреб-Хорватія*

ПОЧАТОК МАНДАТУ ПОСЛА

Спогади

У 1993 році тодішній Міністр закордонних справ запропонував мою кандидатуру на посаду генерального консула Республіки Хорватія в місто Печ. Я вже почав займатися приготуваннями перед від'їздом в це місто. Як пізніше виявилось, у керівництві хорватів в Угорщині назрівали змови, які розділили суспільство на тих, хто не шкодував про колишній Демократичний союз південних слов'ян, у нейтралізації якого я брав активну участь, та національно свідомої частини. Через це моя кандидатура була знята. Під час тих приготувань мене зупинило повідомлення про те, що Президент пропонує мені замість міста Печ зайняти посаду посла Республіки Хорватія в Києві. Оскільки на той час я також був депутатом у другому скликанні парламенту – Сабору, виникла невелика політична проблема в питанні вибору мого заступника. Так, мій колега Ратко Жапчич, який був другим у списку після мене, дуже добре виконував свої обов'язки на позиції заступника міського голови Сісачко-Мославської жупанії. Він добре справлявся з цією роботою і не мав бажання переходити на посаду депутата парламенту. Тим більше, що до закінчення мого мандату повинно було пройти трохи більше року, а мінімум становив – два роки плюс один день для реалізації права на депутатську пенсію у віці 55 років. Мушу визнати, що без моїх особливих зусиль партія вирішила цю проблему. Україна тоді була для нас дуже далекою і невідомою країною, але не для Президента. Я не був професійно підготовлений до виконання обов'язків на позиції посла. Як дисциплінований член Хорватської демократичної партії, я оцінив рішення Президента держави і з тремтінням з'явився в Міністерство закордонних справ, де на мене чекала піврічна освітня програма. Вона включала усе необхідне для виконання дипломатичного обов'язку, від протоколів до

фактологічного матеріалу у передачі правдивої інформації про свою країну, та якісне встановлення міждержавних відносин. Історична освіта допомогла мені оволодіти всім масивом необхідного матеріалу про минуле, культуру та культурну спадщину цієї великої слов'янської країни. Разом з цим, я отримав підтримку з боку спільноти українських меншин, до якої я приєднався п'ять-шість років тому. Навіть сьогодні я з вдячністю згадую підтримку Славка Бурди, Теодора Фріцкія, Мирослава Кіша, Алекси Павлишина та інших. Визначальними для мене стали інформативні настанови мого колеги, депутата парламенту – Мирослава Кіша, який тоді представляв українську, німецьку, австрійську, ромську та єврейську меншини. Він неодноразово відвідував Україну та Київ, і як всебічно високоосвічена людина володів величезною кількістю знань та мав великий досвід у політиці як активіст меншини. Я мушу також похвалити і безпосередньо, українську громаду в Липовлянах, яка мене підтримувала, і членів якої я добре знав, оскільки з деякими з них ми ходили разом до школи, враховуючи, що Липовляни – це і мій муніципалітет та моя парафія.

Пригадую той воєнний час. Частина Хорватії все ще була окупована, і ми з тривогою вдавалися в роздуми, чи вдасться нам і коли встановити конституційний та правовий порядок на всій території нашої батьківщини. Крім того, президент Туджман тільки починав створювати хорватську дипломатію. Призначаючи на позиції послів, він вів ретельний відбір людей, які могли б гідно та професійно представляти свою країну. До того ж він не керувався партійними критеріями. Якщо ми сьогодні подивимося на особовий склад послів, то виявимо, що це переважно люди з економічного, соціального, інтелектуального та політичного життя. Лише кілька послів колишньої держави перейшли на бік Міністерства закордонних справ Хорватії та приєдналися до створення нової дипломатичної спільноти.

З наближенням дати мого від'їзду до Києва, посилювалася і моя невідомість. На щастя, перший посол Хорватії в Україні, проф. доктор Онестін Цвітан пропрацювавши два роки на посаді, встиг організувати адаптацію однієї будівлі для потреб посольства Хорватії. Самі ж двері до дипломатичних зносин відкрив Івіца Трнокоп. З цієї нагоди я повинен висловити слова вдячності покійному великому українському поету Івану Драчу, який був членом парламентської делегації України у Загребі, у 1992 чи 1993 р. Тоді мені випала честь прийняти його. Ми мали розмову, в якій він ознайомив мене з ідеями та прагненнями своєї країни. Україна на той час стала найвідомішою точкою на політичній карті, особливо після нещасного випадку аварії на Чорнобильській атомній електростанції. І коли я сказав своїм рідним та друзям, що їду до Києва, їхнім першим переживанням щодо мене була думка про можливе випромінювання та небезпеку, якій я піддавався. Я вирішив їхати сам. Для дипломатів це завжди проблема, якщо у них є діти дошкільного віку, адже їм потрібно забезпечити продовження освітнього процесу. Приїхавши до Києва, я встановив, що Україна подбала про цю частину життя іноземних дипломатів. Уряд створив англومовну школу для дітей іноземних дипломатів. Усю ситуацію навколо переселення я описав у спогадах, які були опубліковані у другій книзі Хорватського дипло-

матичного клубу, тому я не буду їх деталізувати. Я просто хотів би зазначити, як приємно мене здивував Київ. Як історик, я був вражений його історичними пам'ятками, особливо собором св. Софія та Києво-Печерською лаврою. Це велике місто з його озелениними ділянками залишає враження історичного спокою. Щоправда, я приїхав на початку 1995 року, коли зимові умови наклали свої особливості на все місто. Першим, з ким я познайомився, був генерал Лазута, високий і гарний солдат з широкою посмішкою та добродушною зовнішністю. Він відповідав за прийом іноземних послів. Разом з ним ми їхали у Волзі і спеціальною червоною смугою на трасі Бориспіль-Київ наближалися до місця призначення. Я не знаю, чи він ще живий, але і по сьогодні мені приємно згадувати генерала Лазуту. Наступний, кого я з радістю згадаю, був міністр закордонних справ Геннадій Йосипович Удовенко. Цей досвідчений дипломат часів колишнього СРСР – один із найдостойніших українських дипломатів, відповідальних за міжнародне визнання цієї країни. Україна була однією із засновниць ООН і як така мала своє автономне посольство, чим визначала свою суб'єктність, при цьому функціонуючи в рамках посольства СРСР та підпорядковуючись радянському послу. Після угоди про роз'єднання у 1990 році, Геннадій Удовенко дуже швидко та різко дислокувався від радянського посольства, яке стало російським та утворило український ДКП. Він також знав досвід боротьби Хорватії за своє міжнародне визнання. З гордістю розповідав, як Президент Туджман, ще будучи Президентом президії Республіки Хорватія у 1991 році, відвідав Київ, де перші обличчя держави висловили йому протокольну честь, яка належить главі суверенної держави. Україна стала першим постійним членом ООН, який визнав суверенітет Республіки Хорватія. Враховуючи досвід сучасних поколінь, я хотів би зазначити деякий історичний факт: Президент Туджман був останнім главою іноземної держави, якому був наданий у користування Маріїнський палац, пізніше ж офіційна резиденція перейшла у користування українських президентів.

Кожен посол повинен пройти офіційний ритуал вступу на службу. Він складається з кількох частин. По-перше, держава-відправник направляє державі-приймаючій стороні пропозицію щодо особи, яку вона розглядає на пост посла, разом з його автобіографією. Якщо позитивна відповідь не надійде протягом кількох місяців, це означає, що ця особа неприйнята, і необхідно обрати нового кандидата. Після надходження позитивної відповіді, Президент держави урочисто вручає кандидату так звані довіреності, тобто згоду на те, що він може представляти його в іншій державі. Після цього майбутній посол прибуває до приймаючої країни і передає свої вірчі грамоти Міністерству закордонних справ. Спочатку його приймає міністр закордонних справ і тут ведеться змістовна дипломатична розмова. Після цього, необхідно зачекати деякий час, щоб його прийняв сам глава держави та офіційно затвердив послом. Протягом цього часу очікування кандидат не повинен з'являтися на публічних зібраннях. Я поважав це правило, і за цей час намагався пізнати якомога більше київських музеїв, галерей, церков та історичних місць. Десь у березні 1995 року мене прийняв тодішній Президент України – Леонід Кучма. Він зробив це в офіційній резиденції, яка українською називається Маріанським палацом. Мова йде про гарну стару

будівлю, побудовану ще за царських часів. Президент Кучма був дуже добрим зі мною. Після того, як я урочистим голосом прочитав йому свою посольську програму, він не поринав в обговорення складних політичних тем, а запитав мене, як я влаштувався по приїзду чи мене щось турбує, тощо. Було очевидно, що він все ще не має диференційованої позиції щодо ситуації в Хорватії, тобто агресії проти Хорватії. На відміну від нього, міністр Удовенко в цьому питанні не бачив дилем. Таке відчуття непорозуміння, а точніше сказати, певного роду застереження, супроводжувало мене і в останні місяці, аж до моменту взаємного дипломатичного визнання Хорватії та Сербії. Через це мені було трохи боляче, але незабаром я зрозумів, що і в самій Україні спостерігається поділ в політичному естеблїшменті, тобто між партіями та політиками державотворчої орієнтації та тими, хто ще має якісь симпатії або приховані мрії щодо створення нового Радянського Союзу. Наприклад, Президент Верховної Ради Олександр Мороз, політик лівого крила, ніколи не хотів прийняти мене в якості посла, а президент потужного комітету Ради з питань зовнішньої політики, відомий поет Борис Олейник відкрито став на бік Сербії. Я уважно спостерігав за цією ситуацією, і мені було зрозуміло, наскільки вона обтяжує саму державу. Наприклад, на момент мого приїзду до Києва, Україна ще не мала Конституції, тому що політичні партії, що формували склад парламенту, який українці називають Верховною Радою, довгий час не могли порозумітись, в той час як у Президента була своя спеціальна програма. Його влада була обширною, бо ж Україна в той час була президентсько-парламентською республікою. Внутрішній поділ українського суспільства особливо проявлявся в релігійному житті. Патріотично налаштовані українські священики на чолі з київським митрополитом Філаретом відокремилися у 1991 році та утворили національну православну церкву. Московський патріархат рішуче відмовився визнавати цей акт відокремлення і відлучив Філарета та його однодумців від церкви. Щоб зупинити процес незалежності, Московський патріархат заснував свою філію в Україні під назвою Українська Православна Церква. Іноземним дипломатам довелося немало потрудитися, щоб зрозуміти цю цілу ситуацію, оскільки вони зіткнулися з двома однаковими йменуваннями. Через це національній церкві було схвалено додати прив'язку Київського Патріархату, а до проросійської-Московського Патріархату. Тож ми мали дві Українські православні церкви, тільки в одній був свій патріарх, а в іншій – митрополит, підпорядкований Москві. Ця тяжка боротьба тривала до 2018 року, коли президенту Порошенку вдалося досягти угоди з Вселенським патріархом у Константинополі щодо автокефалії Української Православної Церкви. Це було зроблено дуже вміло, бо ж важливим залишалось уникнути блокади Московського патріарха, який виступав проти створення Української національної православної церкви і перешкоджав скликанню так званого Вселенського Собору, на якому було б здійснено це визнання. Вселенський патріарх та президент Порошенко разом із керівництвом УПЦ – Київського патріархату прийняли варіант, згідно з яким Вселенський патріарх додає Українській Церкві т.зв. Томос, зробивши її автокефальною, але без власного Патріарха. Він особисто стає її патріархом, а на чолі національної церкви стоїть митрополит від його імені. Звісно, Москва

не прийняла цього рішення, а за цим слідувало також і розірвання її відносин з Вселенським патріархатом. Цю ситуацію навколо церков, я також висвітлюю, щоб показати, з якими протокольними проблемами стикаються послы. Наприклад, з ким організувати так званий інавгураційний візит, кого запросити на прийом в честь Дня державності і так далі. До цього ми додамо і той факт, що за період мого мандатства в Україні існувало дві національні церкви: Українська автокефальна православна церква та Українська греко-католицька церква, звичайно ж поряд з римо-католицькою церквою, єврейськими громадами, мусульманськими общинами та різними протестантськими церквами, які помітно проникли в українське суспільство.

Приналежність до Асоціації письменників Хорватії, а також картка члена Громади українських русинів, допомогли мені в моїй дипломатичній роботі. Крім того, на той час серед провідних політиків були видатні українські письменники. В основному, як депутати парламенту, голови парламентських комітетів, а також різних громадських, культурних та освітніх асоціацій. З багатьма з них я встановив тісну співпрацю, настільки, наскільки її можна вважати дружньою. З цієї нагоди я наведу деяких мені дорогих колег та колежанок. Це: Іван Драч, Дмитро Павличко, Леонід Талалай, Любов Голота, Павло Мовчан, Микола Вінграновський, Юрій Луцкевич... Я залишався в добрих відносинах з усіма ними навіть після закінчення мого терміну перебування на посаді посла. Я хотів би похвалитися, якщо це дозволено і тим, що з самого початку, окрім, що виконувати свої послівські обов'язки, я займав також посаду аташе з питань культури. Щоб досягти успіху ще й в цьому векторі, я одразу почав вчити українську мову і за кілька місяців вже міг давати інтерв'ю та спілкуватися цією мовою. Це важливо, оскільки у послів, які покладаються лише на англійську мову, мало співрозмовників, до того ж, на той час в Україні провідними мовами залишалися російська та рідна мова українська. Я намагався звертатися до російської свідомості по мінімуму не через якісь антиросійські почуття, а щоб виявити повагу до українського народу та його культури. Я також помітив, що Київ дуже русифікований. У кіосках рідко можна було купити газети українською мовою. Навіть у державних установах чиновники нижчого рангу розмовляли російською. Я особисто ввів практику застосування української мови на конституційному категоріальному рівні, щоб зі мною, під час офіційного візиту розмовляли на державній мові. З цього приводу можу засвідчити, що всі, здебільшого погодилися на це і проблем не було. Навіть у Криму, який сьогодні окупований Російською Федерацією, політичні лідери, яких я зустрічав, без проблем розмовляли українською мовою. Виявилося, що в наступні роки московська пропаганда зловживала ситуацією з мовою, називаючи всіх, хто говорить їхньою мовою росіянами. Детальніше про це я писав у своїх «Київських щоденниках». Робота аташе з питань культури настільки ж важлива, як і робота посла. На жаль, ми досі не використовуємо всі її можливості. Звичайно, для того, щоб виступати в ролі аташе, обов'язковим є знати мову країни, в якій ви розміщені, її історію, культуру, літературу, етнографію та традиції. А це вимагає додаткових зусиль, доводиться читати багато літератури, а також подорожувати

по місяцях на локальному рівні. Особисто я займався цією культурною справою із задоволенням. Вся українська історія та культура, все, що формує їх етнічний ідентифікаційний код, було мені цікавим і мотивувало пізнати цей народ якомога ближче. Повторючись, якби не було зв'язку з колегами-письменниками, все було б набагато складніше. З цієї нагоди я хотів би наголосити на ролі хорватського викладача в Київському університеті імені Тараса Шевченка. У мій час посаду лектора займала дуже здібна хорватка – Ваня Швачко. Це була добра співпраця, а її студенти згодом стали зовнішніми співробітниками нашого посольства. У Києві також діяло Українське товариство дружби. Спочатку його очолював доцент університету, доктор наук Євген Пашенко, а на момент мого терміну мандату цю посаду займав видатний лікар Анатолій Радзіковський. Професор Радзіковський був визначним для нас, в першу чергу, як лікар, особливо для мене, тому що через кліматичні особливості Києва я мав серйозні проблеми зі здоров'ям, а кілька разів навіть піддавався госпіталізації. Аналогічна ситуація була з кількома моїми товаришами в посольстві. Також варто підкреслити, що громада української меншини в Хорватії дуже мене підтримувала. Підкреслюючи її роль у Вітчизняній війні, я завоював певного роду симпатію. Так, я вирішив запросити на прийом з нагоди Дня Державності, який тоді святкувався 30 травня, пана Олексу Павлишина та його пані дружину. Вони, вбрані в українські народні костюми, чудово попрацювали, виконануючи добірку українських пісень. Пізніше я дізнався, що пан Павлишин отримав дозвіл від Хорватської Армії, оскільки він виступав у військовій формі як захисник.

В кінці, я хотів би з жалем підкреслити, що добрі дипломатичні відносини, які я налагодив з українськими колегами разом з моїми однодумцями та соратниками, не супроводжувалися належними економічними відносинами. Хорватським компаніям не вдалося прорватися на український ринок та подолати перешкоди на шляху переходу до нього. Через це мені шкода і донині, тому що український ринок широкий. Все, що я висвітлив в цих рядках, – це лише мала частина того, що дала мені доля, виконуючи обов'язки Посла Республіки Хорватія в Україні. І я вдячний їй за все це.

Славко Бурда,
*громадський діяч, активний
організатор культурно-освітнього життя
української діаспори в Хорватії
Загреб, Хорватія*

МОЇ ПЕРШІ ЗУСТРІЧІ ТА ЗНАННЯ ПРО ШЕВЧЕНКА СЯГАЮТЬ ДИТИНСТВА

Із спогадів

Учітєся, брати мої,
Учітєся, читайте,
І чужому научайтєся,
Свого не цурайтєся!

Т. Г. Шевченка

* Слова Шевченка, які я викарбував на пам'ять про батька на мармуровій дошці його надгробку у Врбасі

Зі своєю сім'єю, матір'ю, батьком та двома сестрами я виріс у Воєводині, у самому серці Бачки, у двадцяти п'ятитисячному промисловому місті Врбас (пізніше відомий як Тітов Врбас), у хаті українського переселенця з Боснії в поселенні Маджаршор, на Угорській вулиці (сьогодні вулиця бригади Петєфі) – під номером 36, приблизно за десять метрів від подвійної залізничної смуги, одна веде до міста Сомбор, а друга до цукрової фабрики, неподалік від залізничного вокзалу у Врбасі.

Цікаво згадати, що у відносній близькості від нашої хати на жвавих вулицях чи провулках мешкали у двадцятьох будинках українські переселенці з Боснії, які переїхали в цю місцевість після Другої світової війни. Я пам'ятаю сім'ї з прізвищами: Процек, Галькевич, Кінджер, Побран, Шмігельський, Бойчук, Мелнек, Семенчук, Матич, Шелемба, Карпа, Палівода, Дацешен, Рацький, Нановський – усі вони жили в моєму поселенні. Але у Врбасі були й інші населені пункти, де мешкала велика кількість українських родин, також

переселених з тих самих районів північної Боснії. Так, у частині міста Винограді, по той бік великого каналу (сьогодні має назву Дунай-Тиса-Дунай) жили: Куджерські, Максимовичі, Козаки, Гріцаї, Руді, Козаки, Бескорвайні, Токареки, Галькевичі, Бойчуки, Морози, Сулеми, Жуковські, Ковчі, Мікітішینی, Пірожеки, Шелемби, Ільчешин, Джівульски, Летвенчуки та інші, тоді як в інших населених пунктах і в центрі Нового Вербасу, і в Старому Врбасі жили сім'ї з такими прізвищами: Ключковські, Комбіль, Король, Боцій, Бурда, Рахман, Мачуженський, Михалюк, Кузек, Барановський, Нановський, Причипа, Демкович та багато інших. За оцінками, на той час у Врбасі проживало до тисячі людей.

У свої шість років я пішов у дитячий садок у Винограді, через міст і канал до дороги, що веде до села Іджош. Через цегельню та дорогу на високому пагорбі стояла велика та імпазантна будівля, в якій знаходився наш дитячий садок. Будинок був побудований швабами або німцями, які покинули Врбас з відомих причин після Другої світової війни. За один рік, коли мені було сім років, у Виноградах я вступив до першого класу початкової школи. У школі Душана Вукасовича, яка розташовувалася навпроти жовтого фонтану чи жовтої води (тепла мінеральна вода, у якій була сірка) та великої будівлі колишньої швабської чи угорської церкви, яку (вже в інших класах як учні) використовували для різних шкільних заходів чи занять з фізичної культури, в період, коли взимку не проводили занять на великому шкільному подвір'ї. На тому подвір'ї ми грали у футбол та в усі інші дитячі ігри, які гралися в той час, я пам'ятаю воїна-колеса, розвідника чи змагання з метання клісу. Я також добре пам'ятаю свою першу вчительку, але я забув її ім'я та прізвище. Вона була сувора, повною і в її руках завжди був батіг. Вчителька карала кожну дитину за непослух і невігластво, батоном по руці або покаранням – стояти в кутку, де треба було дивитися в нудну стіну, повернувшись від усіх спиною. У класі також була шкільна шапка, де сувора вчителька замикала учнів, які не виконували домашнє завдання. Пам'ятаю, що та моя вчителька зачинила одну ученицю у шафці і тримала її цілу годину, доки не пролунав шкільний дзвінок. Тоді мала дівчинка Даринка вийшла з шафи і з плачем сказала: «Нехай, нехай приїде мій тато з Чорногорії, і він теж замкне тебе в шафі».

На той час, після звільнення 20 жовтня 1944 р., Вербас перетворився з угорського, німецького, русинського та сербського міста на поселення з колоністами, з найбільшою кількістю чорногорців, а з меншою кількістю хорватів та босняків, включаючи наші українські родини, а також переселенців з Боснії. Тут важливо згадати, що колоністам було надано маєтки, землю та порожні будинки, в яких колись жили німці, проте серед цих колоністів рідко бували українські родини. Українці купували землю і будували будинки (хати) з ущільненої жовтої землі, яку згодом прикрашали фасадною цеглою та покривали червоною плиткою. Загалом, це були будинки на першому поверсі з великою кількістю кімнат, переважно дві кімнати з видом на вулицю, з великими дерев'яними вікнами.

Після прибуття з Боснії у Вербас, велике промислове місто з потужним промислово-сільськогосподарським комбінатом, українці працювали з сільсь-

когосподарськими товарами у новостворених кооперативах. Більшість із них були зайняті на олійному заводі, цукровому заводі та в місцевій бійні. Інші працювали на меблевій фабриці, шовкопрядах, трикотажній фабриці, фабриці одягу, меполах у пластмасовій промисловості, будівельній галузі або в інших державних установах, школах, на пошті чи залізниці.

У самому центрі міста Вербасу знаходився Будинок культури, центральний парк з двома церквами, свангельською та протестантською, в яких не відправляли літургію, бо німці покинули цю місцевість, а місцеві жителі у парку між двома церквами поставили пам'ятник загиблим воїнам Другої світової війни – високий кам'яний пам'ятник з великою червоною зіркою. Вулиця Маршала Тіто починалася від олійного заводу, проходила через центр міста, а ліворуч і праворуч були муніципальна будівля, магазини, бібліотека, пошта, готель «Бачка», університет для робітників (так називали школу, де робітники вчилися заочно і здобували кваліфікації), два кінотеатри, трохи далі Угорська церква і, нарешті, ще одна німецька протестантська церква. На цій же вулиці знаходився катастр, кілька ресторанів і кафе, кондитерська, книгарня, а в кінці вулиці був встановлений ще один пам'ятник загиблим російським та українським воїнам, які брали участь у визволенні Вербасу.

У старому Вербасі на кількох вулицях жили русини, які мали свою русинську греко-католицьку церкву, а неподалік від неї існувала також Сербська православна церква. Великий канал Бачки простягався посередині Вербасу, аж від сусіднього міста Кули або через інші населені пункти від Дунаю до Тиси, тобто Старі та Нові Бечей, які після злиття з Тисою, сформували канал Дунай-Тиса-Дунай. У Вербасі на Шлайзі також існувала велика фортеця для кораблів, доки канал був судноплавним і поки не потрапив під промислові небезпечні відходи. У Вербасі було 4 початкові школи та 4 середні школи: гімназія, школа економіки, школа для різних ремісників та технологічна школа для різних промислових технологів. Було три кінотеатри, два в центрі та один на цукровому заводі. У нас була бібліотека, де відбувалися зустрічі молодих поетів. Нашими постійними гостями були поети Густав Крклец та Данило Кіш, на честь яких бібліотека і досі носить ім'я. Також існував тир. Зал для стрільби спочатку знаходився в центрі, а згодом його перенесли на комплекс на Шлайзі поруч з каналом. Майже у всіх початкових та середніх школах у нас були стадіони для футболу, баскетболу та волейболу. У місті було два великі стадіони, один на Шлайзі та один у центрі неподалік від автовокзалу. У нас був великий залізничний вокзал у Новому Вербасі, який знаходився біля нашої хати у Вербасі, і менший у Старому Вербасі для залізниці, що йшла до Старого Бечею. Вербас був і залишається великим залізничним вузлом, де перетинаються залізниці Белград-Нові Сад-Суботиця-Будапешт, а також прокладена залізниця в напрямку Сомбора, Бачкої Паланки та Старого Бечею. У Вербасі також є кілька кладовищ, старі та менші були занедбані і більше не використовуються, сьогодні в Старому Вербасі є центральне кладовище.

Тут я хотів би зазначити, що в дитинстві, як діти ми впізнавали один одного за кварталами та населеними пунктами міста, у яких ми жили, тому я був «вокзальщиком», бо жив недалеко від залізничного вокзалу, а інші теж були «ливадчани», «цукорвчани», «конопольчани», «старовербашани», «виноградники»,

або ті, що з центру тощо. Вербас межує на північній частині із селами Фекетич та Ловченац, на сході з селом Бачко Добро Поле на півдні з селом Куцура та на заході з подібним собі містом Кула.

Не знаючи, хто такий Тарас Шевченко, я вперше побачив його намальований портрет у трирічному віці. Це був живописний графічний твір його автопортрета, намальований на щільному картоні більших розмірів, від невідомого автора-художника. Передбачалося, що портрет був створений у Русинському культурно-мистецькому товаристві Олександра Сергійовича Пушкіна, точніше в українській секції українських емігрантів з Боснії у зазначеному товаристві. Мій батько був голова української секції, він успішно грав на баяні. У секції був оркестр, я їздив з батьком на репетиції оркестру, а коли репетиції не проводились у приміщенні товариства, то репетиції оркестру були в нашому домі. Так, я пам'ятаю наших українців, які приходили до нас на репетиції та співали пісні на слова Тараса Шевченка. Пам'ятаю, що після припинення роботи української секції, на нашому горищі хати знайшли портрет Тараса Шевченка. Він мав своє місце на горищі, знаходився у своєму захищеному кутку. Сама картина була великою, без рами і не могла зберігатися в будинку. Її розміри не вписувалися в маленькі кімнати нашого маленького скромного будинку. Але картина була вражаючою і як таку її можна було використовувати лише з нагоди святкування ювілеїв Тараса Шевченка, на набагато більших просторах. Портрет був розміщений на горищі таким чином, щоб він не був випадково пошкоджений, і щоб влітку на нього не потрапляв стельовий пил або велике світло, яке могло б зволожити картину взимку, особливо через сніг, що падав на горище через пошкоджену плитку або маленькі вікна по обидва боки будинку. Цей портрет Шевченка важливий для мене, тому що він супроводжував мене протягом більшого періоду мого життя, від Вербасу, через Баня-Луку до Загреба.

Пісні, які ми слухали з репетицій оркестру, що проходили в нашому домі, також були написані на поезію Тараса Шевченка, яка вже переросла в українські народні пісні. У нашому домі у Врбасі були також книги: I, II та III томи «Наша пісня» русинського священика, етнолога, музикознавця та диригента Онуфрія Тімко. Перший український буквар, що вийшов у 1957 році і був впроваджений для наших українських шкіл у Боснії вчителькою Славою Біленький. Не знаю від кого, але буквар знайшовся і у нас вдома, у нашій хаті. Це була перша зустріч з Тарасом Шевченком та з українським букварем. У хаті на полиці і у шафі були й інші книги, але я ще не вмів читати. Чи я просив батька почитати мені, можливо, він це робив сам, я не пам'ятаю. Я просто знаю, що він більше грав на баяні та співав різних пісень. Я пам'ятаю ті роки, коли я ще ходив у дитячий садок, українці з Боснії, з Прнявору, завітали до нас у гості з драмою. Мене не було на самій події, але я пригадую як українець з Боснії, який спав у нашому будинку, зробив мені дерев'яну гвинтівку, яку я з гордістю носив у дитячий садок, граючи зі своїми однолітками.

Коли я був маленьким хлопчиком, майже щороку ми їздили у відпустку до Боснії, Старої Дубрави чи Укріни до татової сестри, моєї тітки і вуйка. Стара Дубрава колись була найбільшою колонією українців-емігрантів, які

емігрували до Боснії з Галичини, наприкінці XIX – початку XX століть. Так, у 1903 році мій дід Павло переїхав до Боснії з села Річиця, поблизу більшого міста Угнів та Рава Руська з Львівської області. Мій батько народився і виріс у Боснії, у селі Стара Дубрава. Там він, будучи учнем початкових класів, приєднався до бібліотеки «Просвіти» в сусідньому селі Камениця, з якої він брав книги та журнали українською мовою. Моя родина, тітка і вуйко, до яких я приїжджав на літні канікули, весь час добре розмовляли українською, між тим не згадували Т.Шевченка, але в повсякденному житті весь їхній великий масток був наповнений українськими почуттями. Хоча Україна була далека від Боснії, вона, безумовно, була мені ближче, ніж з Бачки чи мого рідного міста Вербасу. Купаючись на річці Укриня, йдучи на рибалку з дядьком рано вранці або пізно ввечері, бігаючи в горах чи на луках по лісу, охороняючи худобу або несучи воду з джерела, я проводив найкращі дні в своєму дитинстві.

У шістдесяті роки, після приїзду вчительки Слави Біленький, дружини українського священика Фелікса Біленького, який прийшов парохом до нашої щойно відкритої церкви св. Володимира в Новому Вербасі, почалися уроки української мови. Ми вчилися з букваря писати, читати, співати, декламувати вірші, між поезією була і поезія Тараса Шевченка. Деколи ми готували виставки. Відтоді поезія Тараса Шевченка глибоко увійшла у мене і Шевченкові слова весь час зі мною, де б я не був, і це триває і до сьогодні, коли мені понад сімдесят літ. Ближчу літературну зустріч-знайомство з Т.Шевченком я мав сербохорватською мовою, коли мені було 13 років, тоді моя старша сестра Стефанія купила пакет із 100 книг у «Белградському світлі» або у видавництві «Рад», я не пам'ятаю точно, але пам'ятаю червону книгу та переклад Шевченкової поезії. Я думаю, що переклади були від кількох перекладачів, а також були переклади від сербської письменниці та відомої поетеси Десанки Максимович. Треба сказати, що я, можливо, краще зрозумів і пережив ці вірші через обмежене знання української мови, яку я ще вивчав. Тоді у нас ще не було словника, і ми не хотіли турбувати батьків через їх зайнятість та різні роботи. Крім того, у нас вдома було радіо, потім телевізор, грамофон і, нарешті, магнітофон. Ми слухали українські записи, пісні, вірші, що надходили до нас з Америки та Канади. У радіопередачах Нового Саду, іноді лунали пісні на слова Т. Шевченка або на телебаченні інколи транслювали передачі про Тараса Шевченка, його життя та творчість. У нашій хаті у кімнаті для гостей на стіні стояли обрамлені картини портретів Марка Вовчка, Івана Франка та Тараса Шевченка. Я не знаю, звідки їх взяв мій батько. Але наших гостей ми вітали у тій кімнаті, вони розважалися за столом у середині кімнати, у тій же самій кімнаті ми звикли дивитися телевізор, слухати записи або просто грати в шахи чи карти.

Хоча ми вже почали роботу української секції в Будинку культури з драмою та танцями, прихід Слави Біленький значною мірою поживив культурну діяльність наших українців у Вербасі. Після Ярослава Комбіля разом із Петром Різнічем, Слава Біленький поставила та виконала кілька п'єс відомих українських драматургів у драматичному репертуарі з українцями Вербасу. У кількох з цих драм я також мав честь як старшокласник брати участь, і це були

помітні ролі. Я особливо ціную свою вчительку, тому що, працюючи з нею, я полюбив українську культуру, її історію та мистецтво, з якими все моє життя переплітається донині. У 15-річному віці я брав участь у драмі, яка мала хороші показники, тому мене та мою партнерку Пауліну Процек запросив записатися для Радіо Новий Сад відомий русинський письменник, а потім журналіст Михайло Ковач. Після кількох успішних ролей у колективі української драми, за пропозицією та рекомендацією вчительки Слави Біленький, я у 1967 році брав участь у Другому таборванні українсько-русинської молоді, що проходило у Липовачі на Фрушкій Горі в Сріємі. У цьому таборі я познайомився з великою кількістю української та русинської інтелігенції та провідними діячами культури з Боснії, Воєводини та Хорватії. Саме тут я вперше познайомився з директором та заслуженим працівником культури Чехословаччини з Братислави, – Юрієм Шергієм, який народився на Закарпатті в Україні. Пізніше я буду працювати з ним більше, але тоді ми вперше виконували уривки з п'єси «Назар Стодоля», п'єси, написаної Тарасом Шевченком. Також добре пам'ятаю, що в ті роки до нас додому надходила русинська газета «Руське слово» з українським додатком українською мовою під редакцією Івана Терлюка. З українського додатку навіть у русинських газетах можна було кілька разів прочитати про Тараса Шевченка та його творчість.

У 1969 році в Борові біля Вуковару я брав участь у четвертому таборі українсько-русинської молоді. Цього разу вже у роботі кількох секцій, і особливо мені сподобалася драматична секція під керівництвом Юрія Шергія. Після заснування Союзу русинів-українців Хорватії у 1971 році в нашому домі на столі був журнал «Нова думка». Це був русинсько-український журнал з великим і різноманітним змістом, у якому багато писалося про Тараса Шевченка. Після закінчення середньої школи (гімназії) я вступив до технікуму в Новому Саді. Там я спілкувався зі студентами філософського факультету Університету Нового Саду, які вивчали русинську та українську мову та літературу.

Після Нового Саду я перейшов до Суботиці на навчання на економічний факультет.

У 1974 році я брав участь у таборі-семінарі українсько-русинської студентської молоді, який проходив у Стрміці біля Нової Градішки. Там я познайомився з багатьма сьогоденніми друзями та знайомими, які й досі працюють зі мною та беруть активну участь у культурному та громадському житті українців Загреба та Хорватії. Саме на цих семінарах можна було дізнатися багато різних фактів про українську культуру, літературу та про самого Тараса Шевченка, який завжди був і буде на першому місці. Згадаю лише тих, з ким я досі бачуся у Загребі: Алекса Павлешин, Борис Гралюк, Гавриїл Такач, Мирослав Кіш, Дар'яна Шуманський, Павло Головчук та інші. У ті роки я їздив на літні канікули до Швеції. Я зупинявся в кількох містах, і переважно залишався в студентському місті Уппсала. Окрім тимчасової сезонної роботи, я вивчав шведську мову, зустрічався з українцями, але на коротко, бо мусив повертатися назад додому, між тим були й деякі менші види діяльності, зокрема велась розмова про відзначення роковин ушанування пам'яті Тараса Шевченка.

Після Швеції у 1975 році я поїхав служити на військову службу в Кіселяк поблизу Сараєво та одну частину служив в Книну в Хорватії. Після закінчення військової служби, я знову виїхав на коротко до Швеції, а по поверненню оселився у Баня-Луці, це було в 1978 році. Після прибуття до Баня-Луки, я став активно залучатися до роботи Українського культурно-мистецького товариства «Тарас Шевченко» також і у драматичній секції. На той час у Товаристві «Тарас Шевченко» працював вже згаданий мною режисер Юрій Шергій та диригент Іриней Тимко. Вони, разом з драматичним гуртком поставили драму Миколи Гоголя «Сорочинський ярмарок», у якому я зіграв роль цигана Хвенька. З цією драмою ми гастролюємо українськими поселеннями та відвідуємо Воєводину, Хорватію, Боснію та Герцеговину. Поки тривав репертуар цієї драми, я одружився на своїй дружині Ганні, народженій Белецан, українки з Баня-Луки, і переїхав з нею жити до Загреба. У Загребі я одразу приєднався до роботи Культурно-освітнього товариства русинів-українців Загреба, а згодом до Союзу русинів і українців Хорватії. У цей час я починаю писати для журналу «Нова думка», а також для газети «Руське слово» та українського додатку про важливі події в культурному житті русинів та українців. Я записуюся на 1-й та 2-й семестр Лекторату української мови на Філософському факультеті Загребського університету, зустрічаюся з професором української мови та літератури з Одеси, з вченим і науковцем Володимиром Дроздовським, який викладає і є завідувачем та старшим викладачем кафедри української мови та літератури. З ним я організовую кілька радіопередач про Тараса Шевченка під редакцією Василя Сікорського. Водночас, після тривалої перерви в Чеській Бесіді на Долцу у Загребі, разом зі студентами Філософського факультету та студентами українського походження, які навчаються у Загребі, ми організуємо Вечір Тараса Шевченка, зміст якого наповнений віршами його поетичної спадщини.

Під час програми обміну студентами та професорами Київського державного університету імені Тараса Шевченка з Філософським факультетом Загребського університету, я зустрічаюся з новими професорами української історії, а також провідними знавцями творчості Т.Шевченка. Вони привозять нам перші книги. Після прибуття до Загреба, я привіз той самий портрет Тараса Шевченка зі свого дитинства. Відбувся перший вечір, приурочений Тарасу, який я організував в Чеській Бесіді, символічно розмістивши портрет Шевченка з мого Вербасу. Після урочистостей, портрет Шевченка, тобто сама картина зникла!! Так само, як його намалював чи перемалював невідомий художник, так само містично він зник. Вже на наступному ювілеї Тараса Шевченка, я попросив начальницю моєї дружини Ганни намалювати для мене портрет Тараса Шевченка, що вона і зробила. Після цього незабаром у загребському товаристві утворився музичний ансамбль «Кобзар», і разом зі студентами Лекторату з української мови та літератури ми кожного березня почали проводити вечори, присвячені пам'яті Тараса Шевченка. Тут слід зазначити, що майже щороку, якщо не виникало співпадіння з датами вшанування, я їздив на культурну подію відзначення Тараса Шевченка, що організовували члени Культурно-мистецького товариства «Тарас Шевченко» у Баня-Луці.

Після прибуття професора Івана Остапіка з Львівського університету, я запросив його, студентів та членів загребського товариства до співпраці, і ми вперше поставили драматичну виставу з трьох блоків: дитинства, життя та творчості Тараса Шевченка, назвавши її «Мені тринадцятий минуло». Згодом я не пам'ятаю, щоб ми раніше в товаристві, своїми силами мали щось на зразок драми, це були радше Шевченківські вечори, але вони були організовані по-іншому. Деякий час, якщо нам вдавалося, ми організовували ці вечори на Філософському факультеті або в бібліотеці. У той час з Харківського університету до Загреба приїхала професорка – Раїса Іванівна Тростинська. Вона ще більше зацікавила усіх нас, мотивувала до глибокого пізнання, надихала до любові висвітлювати та прославляти найбільшого сина України – велетня думки – Тараса Григоровича Шевченка.

Наприкінці вісімдесятих у Загребі жив відомий живописець Іван Остафійчук. Він зробив портрет Т. Шевченка ліногравюрою, який згодом ми надрукували жовто-синім кольором, застосувавши техніку офсету. Ми довго користувалися тим портретом Т.Шевченка. Пізніше у мене була можливість залишитися в Україні, у 1990 році і з цієї нагоди я встановив зв'язок із кількома українськими художниками, які працювали у видавництві «Дніпро» у Києві. Вони подарували мені дуже цінні літографії відомих людей з України, серед яких був і Тарас Шевченко. Як секретар Союзу русинів та українців РХ, я подавав ці роботи до наших товариств, і коли відвідував їх, то бачив, що ці картини обрамлені рамками і прикрашають стіни їхніх кімнат, що мене особливо тішило. Тут я також повинен згадати про фотографії, які ми отримали від Товариства «Україна» з Києва. Це товариство успішно співпрацювало з українцями за кордоном. Цілий пакет з виставок відомих українських художників, які презентували свої роботи, присвячені Т.Шевченка, вручив мені особисто тодішній секретар Посольства України в Республіці Хорватія, а пізніше завідувач відділу української мови та літератури на Філософському факультеті Загребського університету, – професор Євген Пашенко. Сьогодні вже ці картини, на жаль, більше не прикрашають стіни приміщень нашого товариства «Кобзар» у Загребі, тому що через різні причини приміщення довелося закрити, а весь інвентар тимчасово відправили до Вуковару.

Налагодивши кращу співпрацю та встановивши дружні зв'язки між Україною та Хорватією, відбувся обмін та співпраця видавництв. У Загребі ми мали презентацію українських книг, української класики, зокрема творів Тараса Шевченка. Ми купили велику кількість книг, які згодом передали до фонду ініціатив щодо створення Центральної бібліотеки українців та русинів у Республіці Хорватія, яка й досі діє при Міській бібліотеці та знаходиться під юрисдикцією Міністерства культури.

Під час Вітчизняної війни в Хорватії, в літніх школах для учнів початкових і середніх шкіл на вулиці Млінарській (Загреб), у Будинку та школі для медсестер ми провели шість українсько-русинських літніх шкіл. Наші викладачі з Хорватії, разом із викладачами з України та студентами протягом усіх шести років успішно організовували літературні Вечори, присвячені пам'яті Тараса Шевченка. Я тоді

був керівником цих шкіл. З відкриттям Центральної бібліотеки русинів та українців Республіки Хорватія, ми кожного року проводимо різні урочистості та вечори, присвячені Тарасу Шевченку. Ці заходи відбувалися в Загребі, в приміщеннях бібліотеки на площі Страчевича, 6 або на Філософському факультеті в Загребському університеті, на вулиці Івана Лучича, 3. Також організували кілька вечорів, присвячених Т.Шевченку в інших місцях Загреба.

Культурно-просвітницьке товариство русинів та українців Загреба, а нині УКПТ «Кобзар», роками організовувало у своїх приміщеннях Шевченківські вечори на різні теми та з різноманітним насиченим змістом, залучаючи музикантів та декламаторів поезії Тараса Шевченка. Сьогодні у нас немає проблем із книгами про Т.Шевченка, немає проблем і з учасниками культурних вечорів, присвячених Т.Шевченку. Студентський клуб українознавства на кафедрі української мови та літератури роками успішно презентує творчість Т.Шевченка, а його учасники продовжують працювати над хорватським Т.Шевченком. Завдяки цим та іншим дослідженням, сьогодні в Хорватії ми маємо декілька друкованих книг хорватських вчених про життя, діяльність і творчість Т.Шевченка.

Після проголошення незалежності України, я часто їздив на батьківщину. Поїздки були майже щороку хоча б раз, іноді більше. Вони давали мені додаткову можливість у вільний час краще і глибше ознайомитися з творчістю Т.Шевченка. Він був присутній на всіх, організованих мною заходах, численних форумах, конференціях, конгресах, офіційних та приватних візитах в Україну. Тарас був зі мною і під час моєї першої подорожі Україною, коли я зустрівся зі своїми друзями у Львові. Подібне було і в Києві, і в інших містах України. Однак, я пам'ятаю незабутню подорож з Києва на кораблі Дніпром до Канева на Тарасову гору, де знаходиться місце поховання, місце вічного спочинку та чудовий пам'ятник і музей. Я і мій друг Мирослав Кіш, тоді народний депутат Хорватського парламенту, мали екскурсію та подорож з учасниками Світового конгресу українців та Другого Форуму українців до Канева. З Канева до Загребу ми привезли подарунок, який отримали від Музею Шевченка у Каневі. Була це символічна реліквія «Хрест» з маленьким мішечком землі з могили Т.Шевченка на Тарасовій горі в Каневі.

Слід згадати, що Т.Шевченко завжди був натхненником для всіх нас, і сама думка про нього давала нам енергію та великий ентузіазм працювати та створювати нові форми для співпраці між українцями в різних куточках планети. Так було і тоді, коли ми видали свою першу книгу про наше загребське товариство, згодом про русинів та українців, потім про хорватсько-українську дружбу та відзначення 80-річчя Української Народної Республіки. Було багато інших заходів, конференцій та конгресів, які ми проводили в Загребі, для нас самих, та для українців у Хорватії, у різних менших регіонах та на міжнародному рівні. Тому не випадково ми в Загребі по великому Кобзареві дали назву нашому найстарішому українському товариству в Хорватії. Особливе натхнення та любов до Т.Шевченка і його творчості принесло мені та багатьом іншим українцям Хорватії спілкування з українцями в Угорщині, особливо участь у вечорах, присвячених Т.Шевченку в Будапешті, Сегеді та деяких інших місцях Угорщини.

Нас особливо вразив чудовий пам'ятник Т.Шевченку в Україні та в Будапешті. Потішила також присутність на відкритті пам'ятника тодішнього Президента України – Віктора Ющенка та президента Угорщини. В Україні для мене також був незабутній момент на одному з конгресів українців у Львові, коли я посадив дерево, яблуню від імені хорватських українців у Шевченківському гаю, на знак дружби та пам'яті про великого поета і художника Тараса Шевченка.

Я ще не згадував, скільки часу і годин у своєму повсякденному житті я присвятив Т.Шевченку. Вперше прочитавши його поезію, згадувану у багатьох різних виданнях, книгах та журналах. Я пам'ятаю лише, скільки разів я шукав провідних викладачів на різні теми, стосовно поетичної спадщини Т.Шевченка, а також виконавців культурної програми багатьох вечорів, організованих у Загребі. Я навіть не знаю, скільки їх всього нам вдалося організувати. Проте, я повинен сказати, що завжди робив це з любов'ю, і це мене неабияк тішило. Я завжди згадував Т.Шевченка та його величезний внесок у відродження українського народу і нашої батьківщини України, тому мені нічого і ніколи не було важким, коли йшла підготовка до свята, я не жалкував ні часу, ні уміння, знаючи, що Т.Шевченко цього заслуговує.

У Хорватії першим перекладачем творів Тараса Шевченка був Август Шеноа, який у 1863 році переклав «Розриту могилу» Шевченка. Відтоді і до сьогодні у нас є чимало відомих хорватських знавців Т.Шевченка, тут я згадаю: Августа Харамбашича, Чиро Брагалья, Мілана Поповича, Петра Гргеча, Мілана Петанека, Франьо Бучара, Йосипа Бадалича, Звоніміра Вукелича, Бранко Крмпотича, Іва Козарчаніна, Станка Гашпаровича, Олександра Менака, Міленка Поповича та українських вчених з України, які частину свого життя прожили та пропрацювали в Хорватії: Степана Лук'яновича, М. Хадровія, Антіна Івахнюка, Зиновія Патолу, Раїсу Тростинську, Євгена Пащенко та інших.

У ювілейний 200-й рік від дня народження Тараса Шевченка у видавництві Matica hrvatska (Матиця Хорватська) вийшла цінна книга «Тарас ШЕВЧЕНКО – вибрані пісні». Вірші були перекладені академіком Антіцою Менац, з нотатками та коментарями Раїси Тростинської, а також добіркою віршів Євгенія Пащенко.

Напередодні 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка ми створили ініціативний комітет Української Громади Республіки Хорватія для спорудження пам'ятника Тарасу Шевченку у Загребі. Разом з Послом України в Республіці Хорватія Олександром Левченком та мером Загреба Міланом Бандичем ми провели кілька зустрічей, узгодили місце розташування пам'ятника Тарасу Шевченку на вулиці Українській в місті Загребі, домовилися, які міські служби допоможуть нам у проектуванні, також, які необхідні документи для пам'ятника. Ми зустрілися зі скульптором Костянтином Добрянським стосовно деталей виготовлення або вирізання кам'яного бюста Тараса Шевченка.

Ініціатива була започаткована, розпочалася підготовка, але війна в Україні зупинила відкриття пам'ятника. Ми відкрили пам'ятник лише у травні 2015 року на вулиці Українській у Загребі, майже із запізненням на рік. Тим часом ми провели сьому центральну маніфестацію українців у Хорватії, яку присвятили Тарасу Шевченку. У рамках заходу відбувся круглий стіл про Тараса Шевченка

та його присутність у діяльності української діаспори та повсякденному житті українців у Хорватії. Це була можливість для учасників круглого столу дізнатись, як українці Хорватії святкують роковини цього найбільшого українського поета, як хорватські поети та діячі культури вшановують творчість найвидатнішого українського поета Тараса Шевченка. У приміщенні Культурного центру була розташована виставка про життя і творчість Тараса Шевченка.

Перед спорудженням та відкриттям пам'ятника Тарасові Шевченку у Загребі, відомий український скульптор Петро Подолець подарував великий гіпсовий бюст Українському культурно-просвітницькому товариству «Кобзар» у Загребі. До закриття простору в Загребі, цей прекрасний бюст Тараса Шевченка прикрашав приміщення загребського товариства.

Нам вдалося урочисто відкрити пам'ятник Тарасу Шевченку у травні 2015 року. Того дня, попри дощ, зібралася велика кількість шанувальників Кобзаря. На відкритті виступили представники хорватських владних структур, посольства України в Хорватії та міста Загреб, працівники культури, хорватські поети, представники української діаспори з Хорватії та наші друзі з України, Воеводини, Боснії та Герцеговини та Словенії.

Окрім мене, в ініціативному комітеті з будівництва пам'ятника були Борис Гралюк, який також очолював комітет, Віктор Филима, Нікола Застріжні та Андрій Павлешин. Поки тривала підготовка, до нас приєдналися Остап Филима, Теодор Фріцький та Марія Мелешко. Комітет збирав добровільні фінансові внески від представників української громади. Зібрали достатньо грошей. Багато нас допомагали своїми порадами та іншими способами. Тож я попросив майстрів з мого заводу виготовити три металеві капсули, в які ми згодом помістили документацію про спорудження пам'ятника, землю, привезену з України з могили Шевченка у Каневі. Ці капсули були вбудовані в основу пам'ятника. Окрім згаданого комітету, було включено багато інших людей, які зробили свій внесок. Я хотів би подякувати скульптору Костянтину Добранському за виготовлення камяного погруддя Тарасу Шевченку, покійному меру Загреба Мілану Бандичу та всім працівникам міської служби у Загребі, покійному Оресту Филимі та Теодору Фріцькому, колишньому послові України в Хорватії Олександру Левченку, секретарю Ярославу Сімонову та іншим співробітникам Посольства України та членам Української громади в Республіці Хорватія.

Протягом кількох наступних років українці Загреба продовжували традиційно проводити вечори, присвячені Тарасу Шевченку. Окрім того, щороку обов'язковим було покладання квітів до пам'ятника Тарасу Шевченку. Важливо відзначити, що кожна українська делегація, яка офіційно відвідує Хорватію разом з урядовцями та представниками української національної меншини покладає квіти та виступає з промовами та скромними культурно-мистецькими програмами, піснями та декламаціями на слова Тараса Шевченка.

Як я вже згадував, у приміщенні товариства на Водоводній, щороку ми мали різні теми для організації заходів, на яких презентували творчість Тараса Шевченка. Майже завжди мені було що сказати, і я завжди готував щось нове про Тараса Шевченка. Тож у 2017 році я зробив презентацію та розповів про

невідомого Т.Шевченка та його ставлення до християнських конфесій в Україні.

У 2018 році ми приєдналися до другого міжнародного флешмобу «Глобальний Шевченко». Того року ми також провели «Вечір поезії», познайомившись з хорватським Шевченком, тобто хорватськими перекладачами, письменниками, працівниками культури, знавцями та шанувальниками творчості Шевченка. Моя тема мала назву «Поетичні оповідання» Августа Харамбашича-Шевченка, видана у 1887 році.

У Загребі, у 2019 році ми відзначили 205-ту річницю Тараса Шевченка біля пам'ятника, з різноманітною культурною та мистецькою програмою, і подібне було у 2020 році та у 2021 році, незалежно від епідеміологічної ситуації. Ми глибоко віримо, що так буде і в майбутньому.

Сьогодні, на гордість усіх українців у Хорватії, цей пам'ятник величний і незламний, гордий і прекрасний, свідомий своєї величі символічно стоїть на вулиці Українській у Загребі. Протягом року я часто відвідую його, вклоняюся поету та художнику, покладаю квіти і деякий час залишаюся з ним у думках, свідомо аналізуючи його значення. Біля пам'ятника ми завжди можемо бачити живі квіти та нових відвідувачів, які приходять віддати йому належне за все, що було зроблено для українського народу та України. Нехай йому буде вічна слава і вічна пам'ять. Слава Україні !

Святослав Рублик

*магістр Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка
Київ, Україна*

ДІЯЛЬНІСТЬ СЛАВКА БУРДИ У ОРГАНІЗАЦІЇ ДІАСПОРНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНЦІВ ХОРВАТІЇ

Діяльність Славка Бурди є важливою і плідною роботою у становленні діаспорного життя українців Хорватії. Зазначмо, що ще до Хорватії Славко Бурда вів активну організаційну роботу з українською спільнотою в інших регіонах колишньої Югославії.

Доволі серйозна та плідна організаційна робота на хорватських теренах починається у Загребі. Славко Бурда приїхав до столиці у 1980 р., коли йому було тридцять. З того часу вже минуло сорок років, які були наповнені активною діяльністю не лише в Хорватії, а й в Україні, Угорщині, Словаччині, Чехії, Сербії, Боснії, Австрії, Німеччині, Італії та в інших країнах. Чималий обсяг роботи було зроблено в рамках Європейського та Світового конгресу українців, де він організував та брав участь у чисельних культурних заходах, зміцнюючи зв'язки української діаспори в Хорватії з іншими.

Діяльність Славка Бурди є різновекторна. Зокрема, він був і залишається членом багатьох громадських організацій як в Україні, так і міжнародного рівня. Це в свою чергу дозволило реалізувати низку проектів, які зміцнили культурні зв'язки України з діаспорою у Хорватії. Варто згадати кілька провідних посад, які свого часу обіймав Славко Бурда в міжнародних організаціях. Зокрема, був членом Статутної комісії Європейського Конгресу Українців (СКУ), протягом десяти років першим заступником голови СКУ. Один мандат був членом Президії української діаспори Заходу в Українській Координаційній Раді (УВКР) та членом Президії Всесвітньої федерації лемківських українських організацій (СФУЛО). Зараз обіймає посаду голови наглядової ради Європейського Конгресу Українців.

Окрім того у Хорватії він також займав та до нині займає низку посад. Свого часу був призначений (коли) секретарем Загребського культурно-просвітнього

товариства «Кобзар», а зараз є головою цього товариства. Також був секретарем «Кризового штабу Союзу русинів та українців Республіки Хорватія» та з 2004 до 2008 рр. – головою Союзу русинів та українців Республіка Хорватія.

Громадська активність пана Славка дала такі результати, як створення Координаційної ради української національної меншини в Республіці Хорватія, де він був її першим головою.

Чималу роботу проводить пан Славко у видавничій сфері. Свого часу був членом редакційної колегії «Нова думка», головою Ради журналу «Нова думка», і членом редакції українського журналу «Вісник». Тут його діяльність передбачала написання різних статей для русинсько-українських журналів «Руське слово», «Нова думка», «Думки з Дунаю», «Вісник», публікації. Також було відредаговано понад десятка книжок, присвячених історії життя і діяльності русинів та українцями в Хорватії.

Протягом п'яти років Славко Бурда керував літніми школами русинів та українців, які проходили в Загребі з 1982 по 1987 роки. Як зовнішній співробітник хорватського радіо і телебачення, провадив активну роботу зі збереження та поширення української культури серед діаспори.

Упродовж 1980-1983 років в Загребі викладає українську мову викладач Одеського університету Володимир Дроздовський. Саме на його заняттях Славко Бурда за два семестри покращив свої знання української мови. Зокрема, професор В.Дроздовський вчить і допомагає йому писати статті для журналу «Нова думка», створювати радіопередачі українською мовою. Це загалом позитивно вплинуло життя діаспори не тільки у Хорватії а й у Європі та налагодження її зв'язку з Україною. Вже тоді пан Славко став зовнішнім співробітником Радіо Загреб і разом із Василем Сікорським редагував кілька передач про Україну, про Тараса Шевченка та інші.

З переїздом до Загреба, Славко Бурда почав налагоджувати регулярну співпрацю з викладацько-професорським складом філософського факультету Загребського університету.

Чималі зусилля були докладені, коли в Загребі відзначали 100-річчя імміграції українців до колишньої Югославії. Славко Бурда брав участь у роботі Оргкомітету і провів велику роботу з організації виготовлення медалі на ливарному заводі в Загребі, приуроченої століттю переселення.

Таким чином, перші десять років (1980-1990 роки) у Загребі були наповнені різноплановою діяльністю у Загребі. Ця праця заклала міцний фундамент для розвитку культурного осередку хорватської діаспори та сприяла подальшому посиленню співпраці України з хорватською діаспорою.

У 1990 роки починається період демократичних змін та багатопартійних виборів у Хорватії, а також проголошення незалежності Хорватії та України, взаємного визнання Хорватії та України та встановлення дипломатичних відносин між Україною та Хорватією.

Весь свій вільний від роботи час Славко Бурда присвячував роботі в Культурно-освітньому товаристві русинів та українців в Загребі. У той час Союз русинів та українців Республіки Хорватія переїхав до Загреба. Це був воєнний

час і тоді створили Кризовий штаб русинів та українців Республіки Хорватія. Таким чином, Славко Бурда став обіймати посаду політичного секретаря Союзу русинів та українців Республіки Хорватія у воєнних умовах. Під час війни у 1992 та 1993 рр. було засновано культурне товариство у Липовлянах та Вінковцях. Відкрили вивчення русинської та української мови та літератури у так званих малих школах в Загребі, Осієку, Раєвому Селі, Славонському Броді, Шумечі, Канижі та Липовлянах, що сприяло поширенню культури та можливості отримувати знання в підконтрольних Хорватії територіях. Вуковар, Петрівці та Міклушевці були під окупацією.

У 1992 році Славко Бурда з Мирославом Кішем і Василем Сікорським встановили контакти та підписали співпрацю з Міжнародним інститутом освіти, культури та зв'язків з діаспорою у Львові, що згодом переросло в довгу та плідну співпрацю з діячами діаспори.

У 90-ті роки ХХ ст. Славко Бурда був долучений до законодавчого процесу. Тоді Рада з національних меншин Уряду Республіки Хорватія, членом якої він був, працювала над підготовкою кількох законів про меншини, і як стане зрозуміло далі, ці дії гарантуватимуть кращі умови для національних меншин.

Літні школи для русинів та українців в Республіці Хорватія проводяться в Загребі з 1992 року, так їх було шість упродовж до 1997 року. Також в цей період у 1994 році за підтримки вчителів була заснована суботня школа, яка проводила заняття рідною мовою. У 1995 році заснували Центральну бібліотеку русинів та українців Республіки Хорватія. Бібліотека дала доступ до широкого кола друкованих матеріалів. Заходів які там організовувалися, збагатили культурне і освітнє життя українців і русинів. Зокрема приїзд експертів з України та їх плідна співпраця з танцювальним колективом та музичною секцією дозволила товариству Загреб в 1995 році взяти участь у міжнародному фольклорному фестивалі в столиці Хорватії. У 1997 році Славко Бурда відвідав дев'яту щорічну асамблею Європейського конгресу українців де Союз русинів та українців Республіки Хорватія став кандидатом на постійне членство в Європейському та Світовому конгресі українців, що черговий раз знаменувало успіх в організації товариств і консолідацію українсько-русинської діаспори в Хорватії.

У 1998 році у пана Славка закінчився термін повноважень секретаря Союзу русинів та українців Республіки Хорватія, але незважаючи на це, після реінтеграції Східної Хорватії вдалося організувати культурний захід русинів та українців Хорватії «Петровацький дзвін». Спонсором був президент Хорватії Франьо Туджман, і від його імені у заході взяв участь прем'єр-міністр уряду Хорватії Франьо Грегоріч, що показало серйозні наміри уряду, готового сприяти діалогу і подальшому розвитку україно-русинської діаспори.

У квітні 1998 року Славком Бурдою був організований культурний захід у Загребі з нагоди 80-ї річниці проголошення незалежності Української Народної Республіки, де було організовано виставку книг, документів та фотографій. З України запросили гостя – історика Володимира Сергійчука, який виголосив роботу «Четвертий універсал»

Пізніше Бурда отримав орден хорватського трилисника, яким його відзначили за воєнні заслуги в обороні та збереженні суверенітету Хорватії та

за його особистий внесок у розвиток Хорватії, її іміджу та добробуту громадян У вересні 2000 р. у м. Славонський Брод було відзначено 100-річчя імміграції українців до Хорватії, над організацією цієї події працював Славко Бурда. На організацію пішло три місяці. Меценатом культурного заходу був президент хорватської держави Степан Месіч. І закономірним результатом стало те, що захід в результаті мав насичену програму: за три дні було охоплено всі аспекти даного життя українців у Хорватії. Організували культурне, духовне, наукове та мистецьке святкування цієї визначної для українців Хорватії події. В період з 2010 по 2021 рік діяльність Славка Бурди була в основному зосереджена на організаційній роботі в товаристві в Загребі, організації заходів і святкувань, науковій роботі, яка зокрема проявлялася у написанні книжок і статей та дипломатичній роботі..

На початку 2014 року, українська громада підтримала Україну та організувала протест проти втручання Росії, що стало яскравим відображенням активної позиції діаспори, її залученості до Українського інформаційного простору. Тоді провели 7-му маніфестацію українців Хорватії, яка була присвячена 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка.

Наступні 6 років відзначаються активною науковою діяльністю. Славко Бурда приймає участь в круглих столах та заходах, проблематика яких спрямована на детальний аналіз, історичного і культурного розвитку національних меншин в Україні та політики ЄС щодо України.

Тоді Одні з останніх заходів, до яких долучився Славко Бурда – це у 2019 році ним було представлено у Загребському товаристві книгу Павла Головчука «Спогади про життя українців в Боснії та Хорватії», згодом він цікавиться і пише про книгу Юрія Павича «Літургія греко-слов'янського обряду» та книги дипломата і поета Юрія Лісенка «Хорватські поетичні хулігани».

20 грудня 2019 року в Загребі відбувся круглий стіл на тему: «Зустрічі старих та нових міграцій напередодні 120-ї річниці переселення українців до Хорватії» у якому Славко Бурда виступав модератором..

З початком карантину, діяльність продовжилася в онлайн форматі. Подібним чином, було проведено кілька зустрічей, ініційованих Світовим конгресом українців.

23 травня 2020 року у Славонському Броді відбулася виборча та звітна асамблея Української громади Республіки Хорватія відбулася, на якій Славка Бурду переобрали заступником голови Української громади Республіки Хорватія.

У жовтні 2020 року Олексій Резніков – міністр з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, здійснив офіційний візит до Хорватії і була проведена зустріч і розмова Славка Бурди з ним та членами делегації в Загребі та Вуковарі де була змога поділитися своїм досвідом щодо деокупації і реінтеграції територій.

У дні української культури і презентована друга книга і збірка «Українці Хорватії: матеріали та документи». На додаток до живої презентації, усі вчені з України, які є авторами наукових статей, опублікованих у книзі, також мали змогу долучитися в онлайн форматі.

17 листопада 2020 року пройшла зустріч та розмова зі студентами та викладачами історико-філософського факультету Київського університету Бориса Грінченка, де Славко Бурда виступив з лекцією, у якій детально ознайомив слухачів зі своїм досвідом праці з діаспорою в Хорватії.

Аналіз діяльності Славка Бурди за весь період його діяльності в Хорватії, засвідчує великий вклад в розбудову культурно-освітнього життя українців Хорватії. Його політична та дипломатична діяльність в парламенті Хорватії, є практичним втіленням кропіткої праці з захисту прав та можливостей діаспори, і завдяки Славка Бурди та інших діячів, українці і русини мають вагоме і стабільне становище в Хорватії як національні меншини, і є в свою чергу сприяє і розвиває українсько-хорватських відносин. країні!

УКРАЇНЦІ ХОРВАТІЇ / МАТЕРІАЛИ ТА ДОКУМЕНТИ
Книга четверта

Міжнародна наукова конференція в Загребі
з нагоди 120 – річчя переселення українців до Хорватії

Збірнк матеріалів

Підготував: Славко Бурда

Книга видана за підтримки Міністерства науки і освіти Республіки Хорватія
та Ради національних меншин Республіки Хорватія
Запис СІР доступний у комп'ютерному каталозі Національної та університетської
бібліотеки в Загребі під номером 001111705

ISBN 978-953-96527-5-1
Загреб, 2021 р